

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai

ХАБАРШЫ

«Филология ғылымдары» сериясы
Серия «Филологические науки»
Series «Philological sciences»
№2(76)

Алматы, 2021

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

«Филология ғылымдары» сериясы,
№2(76), 2021

Шығару жылігі – жылына 4 нөмір.
2000 ж. бастап шығады

Бас редактор

п.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі Б.Ө. Сманов

Редакция алқасы:

Бас редактордың орынбасары:

ф.ғ.д., қауым.проф. А.В. Танжарықова

Ғылыми редакторлар:

ф.ғ.д., проф. Б.Әбдіғазизұлы,

ф.ғ.д., проф. С.Ж. Әбішева,

ф.ғ.д., проф. Қ.Ө. Есенова,

ф.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі З.М. Базарбаева,

ф.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі У.Қ. Қалижанов,

ф.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі Д.Қамзабекұлы,

ф.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі Ш.Құрманбаев,

п.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА корр-мүшесі Ф.Ш. Оразбаева,

ф.ғ.д., проф. Л.В. Сафронова,

ф.ғ.д., проф. Д.Д. Шайбакова

ф.ғ.д., проф. Г.Б. Мадиева,

PhD докторы, қауымд.проф. А.К. Жундибаева,

PhD докторы, қауымд. проф. м.а. Г.С. Каримова,

PhD докторы, қауымд. проф. м.а. Д.А. Сабирова

Халықаралық редакция алқасы мүшелері:

ф.ғ.д., профессор У.М. Бахтикиреева (Ресей),

PhD докторы, профессор

И.З. Белобровцева (Эстония),

ф.ғ.к., доцент О.В. Касперс (Германия),

PhD доктор Э.Хоффманн (Австрия),

проф. А.Кудыма (АҚШ),

ф.ғ.д., проф. А.К. Киклевич (Польша),

ф.ғ.д., проф. Г.Л. Нефагина (Польша),

магистр, проф. Нонако Сусуму (Жапония),

п.ғ.д., профессор А.Муратов (Қырғызстан),

ф.ғ.д. Сема Аслан Демир (Түркия),

PhD докторы, проф. И.Барклай (АҚШ),

п.ғ.д., профессор Жанг Динжинг (Қытай),

п.ғ.д., профессор Чан Динь Лам (Вьетнам),

Жауапты хатшы:

PhD докторы, қауымд.проф. м.а.

А.М. Нурбаева

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2021

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген №10109-Ж

Басуға 29.06.2021 қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 17,75 е.б.т.

Таралымы 300 дана. Тапсырыс 30.

050010, Алматы қаласы,

Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

М а з м ұ н ы С о д е р ж а н и е C o n t e n t

ТІЛ БІЛІМІ ЛИНГВИСТИКА LINGUISTICS

- Алдаш А.** Аударма арқылы жасалған лексикалық жаңалықтар: танылуы мен нормалануының кейбір мәселелері..... 5
- Aldash A.** Lexical innovations created by translation: some issues of their recognition and normalization
- Aldasheva K.S., Nurym A.** Semantic peculiarities of phrasal verbs in english..... 14
- Алдашева К.С., Нұрым А.** Ағылшын тіліндегі фразалық етістіктердің семантикалық ерешеліктері
- Жумагулова Б.С., Ерболатова А.Е.** Особенности нейминга современных объектов недвижимости г. Алматы..... 20
- Zhumagulova B., Erbolatova A.E.** Features of naming of modern non-movable objects in Almaty
- Nabidullin A.S., Ordabaev Ch.K.** Influence of english borrowings on the culture and speech of Kazakhstani youth.... 29
- Набидуллин А.С., Ордабаев Ч.К.** Ағылшын тілінен енген сөздердің Қазақстандық жастардың мәдениеті мен сөйлеуіне әсері
- Курманбаева Т.С., Шайбакова Д.Д.** Анализ семиотически сложных образований научно-технической терминологии..... 37
- Kurmanbayeva T.S., Shaibakova D.D.** Analysis of semiotically complex formations of scientific and technical terminology
- Сисебаев А.Ж., Суюндукова А.Ж.** Технологии корпусной лингвистики в развитии лексических навыков..... 46
- Сисебаев А.Ж., Суюндукова А.Ж.** Студенттердің сөздік қорын дамытудағы корпуслық лингвистика технологиялары

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Филологические науки»,
№2(76), 2021

Выходит с 2000 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор

д.п.н., проф., академик НАН РК Б.У. Сманов

Редакционная коллегия:

Заместитель главного редактора:

д.ф.н., ассоц.проф. А.В. Танжарикова

Научные редакторы:

д.ф.н., проф. Б.Абдигазинулы,

д.ф.н., проф. С.Ж. Абишева,

д.ф.н., проф. К.У. Есенова,

д.ф.н., проф., академик НАН РК З.М. Базарбаева,

д.ф.н., проф., академик НАН РК У.К. Калижанов,

д.ф.н., проф., академик НАН РК Д.Камзабекулы,

д.ф.н., проф., академик НАН РК Ш.Курманбаев,

д.п.н., проф., член-корр. НАН РК Ф.Ш. Оразбаева,

д.ф.н., проф. Л.В. Сафронова,

д.ф.н., проф. Д.Д. Шайбакова

д.ф.н., проф. Г.Б. Мадиева,

доктор PhD, ассоц.проф. А.К. Жундибаева,

доктор PhD, и.о. ассоц. проф. Г.С. Каримова,

доктор PhD, и.о. ассоц.проф. Д.А. Сабирова

Члены международной
редакционной коллегии:

д.ф.н., проф. У.М. Бахтиреева (Россия),
доктор PhD, проф. И.З. Белобровцева (Эстония),

к.ф.н., доцент О.В. Касперс (Германия),

доктор PhD Э.Хоффманн (Австрия),

проф. А.Кудыма (США),

д.ф.н., проф. А.К. Киклевич (Польша),

д.ф.н., проф. Г.Л. Нефагина (Польша),

магистр, проф. Ноако Сусуму (Япония),

д.п.н., проф. А.Муратов (Кыргызстан),

д.ф.н. Сема Аслан Демир (Турция),

доктор PhD, проф. И.Барклай (США),

д.п.н., проф. Жанг Динжинг (Китай),

д.п.н., проф. Чан Динь Лам (Вьетнам),

Ответственный секретарь:

доктор PhD, и.о. ассоц.проф. А.М. Нурбаева

© Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2021

Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан 8 мая 2009 г.
№10109-Ж

Подписано в печать 29.06.2021.

Формат 60x84 1/8. Объем ?,17,75

уч.-изд.л.

Тираж 300 экз. Заказ 30

050010, г. Алматы,

пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат» Казахского национального педагогического университета имени Абая

ӘДЕБИЕТТАНУ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
LITERATURE

Жетібай Р.К., Сапарова Ш.Ә. Ж.Нәжімеденов әңгімелерінің тақырыптық және идеялық ерекшелігі..... 55

Zhetibay R.K. Saparova Sh.A. Thematic and ideological features of the stories of Zh.Nazhimedenova

Nagieva A.T., Yerlan A. Style of periodic publications of Kazakhstan..... 65

Нагиева А.Т., Ерлан А. Қазақстанның мерзімді басылымдарының стилі

Иманғали Ө. Асылбекұлы С. Қазіргі қазақ әңгімелерінің тақырыптық аясы мен өзекті идеялары..... 71

Imangali O., Asylbekuly S. Thematic range and actual ideas of modern kazakh stories

Tazhibaeva Sh.A., Zhiembayeva A. Specific chronotope in the modern prose of Kazakhstan..... 80

Тажибаева Ш.А., Жиенбаева А. Специфика хронотопа в современной прозе Казахстана

ПЕДАГОГИКА МЕН ӘДІСТЕМЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ И МЕТОДИКИ
PEDAGOGI AND METHODOLOGI PROBLEMS

Абилкаирова Р.И., Садыкова Р.К. Тілдік құзыреттілікті дамытуда заманауи технологияларды қолдану ерекшелігі..... 88

Abilkairova R.I., Sadykova R.K. Features of using modern technologies in development of language competence

Golovchun A.A. Research skills development of future foreign language teachers through project-based learning..... 94

Головчун А.А. Жоба технологиясы үшін шетел тілінің болашақ ұстаздарының зерттеушілік құзыретін қалыптастыру

Iskakova A., Meterbaeva K. Basic principles of vocabulary work..... 100

Искакова А.Т., Метербаева К.М. Сөздік жұмысының негізгі принциптері

Кажигалиева Г.А., Умарова А.Б. Дискурсивные практики будущих учителей-словесников в контексте риторизации современного филологического образования..... 109

Kazhigaliyeva G.A., Umarova A.B. Discursive practices of future teachers-glossary in the context of rhetorization of modern philological education

Абдимомынов Е.Б., Куттыбаев Ш.Д. Қазіргі қазақ поэзиясындағы дәстүр мен жаңашылдық (XX ғасыр мен

**Kazakh National Pedagogical
University named after Abai**

BULLETIN

**Series «Philological sciences»
№2(76), 2021**

Editor in chief

*doctor of pedagogical Sciences, Professor,
Academician of the National Academy of Sciences of
the Republic of Kazakhstan. B.U. Smanov*

Deputy Chief Editor:

*doctor of philology, associate prof.
A.V. Tanzharikova*

Scientific editors:

*doctor of philology, professor B.Abdigaziuly,
doctor of philology, professor S.D. Abisheva,
doctor of philology, professor K.O. Esenova,
doctor of Philology, professor, Academician*

Z.M. Bazarbayeva,

*doctor of Philology, professor,
Academician U.K. Kalizhanov,*

*doctor of Philology, professor,
Academician D.Kamzabekuly,*

doctor of Philology, professor, Academician

Sh.Kurmanbayev,

*doctor of pedagogical Sciences F.Sh. Orazbayeva,
doctor of Philology, professor L.V. Safronova,*

doctor of Philology, professor D.D. Shaibakova

doctor of Philology, professor G.B. Madieva,

doctor PhD, assoc. Professor A.K. Zhundibayeva,

doctor PhD, acting assoc.professor G.S. Karimova,

doctor PhD, acting assoc.professor D.A. Sabirova

Members of the international editorial board:

doctor of philology, professor

U.M. Bakhtikireeva (Russia),

doctor PhD, professor I.Z. Belobrovtsseva (Estonia),

candidate of Philological Sciences,

Associate Professor O.V. Kaspers (Germany),

PhD E.Hoffmann (Austria),

Professor A.Kudyma (USA),

doctor of philology, professor

A.K. Kiklevich (Poland),

doctor of Philology, Professor

G.L. Nefagina (Poland),

master's Degree, Professor Nonako Susumu (Japan),

doctor of pedagogical sciences, professor

A.Muratov (Kyrgyzstan),

doctor of philology Sema Aslan Demir (Turkey),

PhD, Professor I.Barclay (USA),

doctor of pedagogical Sciences, Professor

Zhang Dingying (China),

doctor of pedagogical Sciences, Professor

Chan Din Lam (Vietnam)

Executive Secretary:

doctor PhD, acting assoc.professors A.M. Nurbayeva

©Kazakh National Pedagogical University named
after Abai, 2021

Registered in the Ministry of Culture and Information
of the Republic of Kazakhstan 8 May 2009

№10109-Zh/Ж

Signed in print 29.06.2021. Format 60x84 1/8.

Volume 17,75 teaching and publishing lists.

Number of copies 300. Order 30.

050010, Almaty, Dostyk avenue 13,

KazNPU named after Abai

Publishing House «Ulagat» of the Kazakh National
Pedagogical University named after Abai

тәуелсіздік кезеңінде)..... 118
Abdimomynov E., Kuttybaev Sh. Tradition and innovation
in modern kazakh poetry (XX century and independence)

**АУДАРМАТАНУ
ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ
TRANSLATION**

Mehmet G., Alpysbayeva A. Etranslation of proper names
from kazakh into english (in the case of Turkistan by
M.Jumabayev): linguistic and cultural aspects..... 129

Мехмет Г., Алпысбаева А.Е. Жалқы есімдердің қазақ
тілінен ағылшын тіліне аударылуы (М.Жұмабаевтың
Түркістан өлеңі бойынша): лингвистикалық және мәдени
аспектілер

Shameyeva Sh.K. Features of economic media discourse
translation..... 138

Шамеева Ш.К. Экономикалық медиадискурс
аудармасының ерекшеліктер

Білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті Алқасының (2003 жылғы 26 маусым №433-3 ж бұйрығы) шешімі негізінде Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршы журналының “Филология ғылымдары” сериясын филология ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын басылымдар тізбесіне енгізілгені туралы хабарлайды.

На основании решения Комитета по контролю в сфере образования и науки (приказ №433-3 ж от 26 июня 2003 г.) Вестник КазНПУ им. Абая, серия “Филологические науки” внесен в перечень изданий для публикаций основных научных результатов диссертаций по филологическим наукам.

On the basis of decision of Committee for control in sphere of education and science (order №433-3 ж from June 26.2003) Bulletin of Abai Kazakh national pedagogical university, series “Philological sciences” is included into the list of issues to publish the basic scientific results of dissertation of philological sciences.

ТІЛ БІЛІМІ
ЛИНГВИСТИКА
LINGUISTICS

MPHTI 16.21.47; 16.31.61; 16.21.61; 16.21.65 <https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7804.01>

**Алдаш А.¹*

*¹А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты,
Алматы, Қазақстан
филология ғылымының докторы, профессор,
aitan_k51@mail.ru*

**АУДАРМА АРҚЫЛЫ ЖАСАЛҒАН ЛЕКСИКАЛЫҚ ЖАҢАЛЫҚТАР:
ТАНЫЛУЫ МЕН НОРМАЛАНУЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Елбасы Н.Назарбаевтың “Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру” атты бағдарламалық мақаласындағы асамаңызды бағыттардың бірі ретінде “тарих, саясаттану, әлеуметтану, философия, психология, мәдениеттану және филология ғылымдары бойынша студенттерге толыққанды білім беруге қажетті барлық жағдайды жасау”, бұл істің мақсаты – әлемдік ғылымдағы жетістіктерді концептуалды түрде талдай алатын және білім саласындағы жаһандық бәсекеге неғұрлым бейімделген мамандарды даярлау екендігі айрықша атап көрсетілді. Осыған байланысты “Жаңа гуманитарлық білім. 100 жаңа оқулық” жобасын жүзеге асыру бойынша ауқымды жұмыс басталды. “Ұлттық аударма бюросы” құрылды, алдын ала мәліметтерге қарағанда, соңғы жылдары гуманитарлық бағыттар бойынша әлемдік ғылыми әдебиет қорынан 54 еңбек аударылып, білім беру жүйелеріне енгізілген. Аударма арқылы жасалған бай материал қазақ тілтананымының көптеген салаларының дамуы үшін маңызды. Біріншіден, аударма мәтіндердің тілі мен стилі қазақ лингвистикалық аударматануының теориялық және практикалық проблемаларының әдіснамасын, әдістері мен тәсілдерін тереңдете зерделеудің ғылыми-практикалық бай дереккөзі болып табылады, екіншіден, әлемдік ғылымдағы озық үлгілердің тәржімасы арқылы қазақ тілі лексикалық жаңалықтармен толыға түседі. Бұл ретте орта білім беру жүйесіне арналған оқулықтардың да рөлі бар. Мақалада “Жаңа гуманитарлық білім. 100 жаңа оқулық” жобасы негізінде атқарылған еңбектердегі және орта білім беру жүйесіне арналған оқулықтардағы лексикалық жаңалықтар талданады. Лексикалық жаңалықтардың танылуы мен нормалануына қатысты теориялық және практикалық ұсыныстар жасалады. Эмпирикалық материалдар әлеуметтану, құқықтану, тарих, менеджмент, экономика, психология, биология салаларының аударма мәтіндерінен алынды.

Мақала Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрлігі Ғылым комитеті тарапынан қаржыландырылды (Грант № AP08855684).

Түйін сөздер: аударма, лексикалық жаңалықтар, нормаландыру, танылу, семантика, тілдік сана, жаңалыққа қарсылық, лингвистикалық бейімделу

Aldash A.^{1}*

*¹Institute of Linguistics named after A. Baitursynov,
Almaty, Kazakhstan
doctor of philology, professor, aiman_k51@mail.ru*

LEXICAL INNOVATIONS CREATED BY TRANSLATION: SOME ISSUES OF THEIR RECOGNITION AND NORMALIZATION

Abstract

One of the key theses of the programmatic article of the Leader of the Nation – N.Nazarbayev “Looking into the future: modernization of public consciousness” is “creating conditions for the full education of students in history, political science, sociology, philosophy, psychology, cultural studies, philology”, the purpose of which is to train able to conceptually analyze the achievements of world science and adapted to global competition in the field of knowledge. In this regard, a large-scale work has begun on the implementation of the project “New humanitarian knowledge. 100 new textbooks”. The “National Translation Bureau” has been created and in recent years, according to preliminary data, 54 titles have been translated from the world scientific classics in the humanities. New textbooks have been introduced into the learning process and are actively used by students. The rich material created by translation is important for the further development of a number of areas of Kazakh linguistics: firstly, translated texts, their style and language are a scientific and practical source for in-depth consideration of the methodology, methods, theoretical and practical problems of Kazakh linguistic translatology, in - secondly, thanks to the translation of the best examples of world science, the modern Kazakh language is enriched with lexical innovations. Textbooks intended for the secondary education system play an important role in replenishing the vocabulary of the Kazakh language with new words. The article analyzes lexical innovations in translated texts, created within the framework of the project “New humanitarian knowledge. 100 new textbooks” and materials of the didactic base of the secondary educational system. Theoretical and practical recommendations for their recognition and normalization are put forward. The selection of empirical materials was made from translated texts of textbooks for universities and secondary schools on sociology, jurisprudence, history, management, economics, psychology, and biology.

This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP08855684).

Key words: translation, lexical innovation, normalization, recognition, semantics, linguistic consciousness, opposition to innovation, linguistic adaptation

Алдаш А.^{1}*

*¹Институт языкознания имени А.Байтұрсынова,
Алматы, Қазақстан,
доктор филологических наук, профессор, aiman_k51@mail.ru*

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ, СОЗДАННЫЕ ПУТЕМ ПЕРЕВОДА: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИХ УЗНАВАНИЯ И НОРМАЛИЗАЦИИ

Аннотация

Одним из ключевых тезисов программной статьи Лидера нации – Н.Назарбаева “Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания” является “создание условий для

полноценного образования студентов по истории, политологии, социологии, философии, психологии, культурологии, филологии”, цель которого – подготовка кадров, умеющих концептуально проанализировать достижения всемирной науки и адаптированных к глобальной конкуренции в сфере знания. В связи с этим начата масштабная работа по реализации проекта “Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников”. Создано “Национальное бюро перевода” и за последние годы, по предварительным данным, переведены 54 наименований из мировой научной классики по гуманитарным направлениям. Новые учебники внедрены в процесс обучения и активно используются студентами. Богатый материал, созданный путем перевода, имеет важное значение для дальнейшего развития ряда областей казахского языкознания: во-первых, переводные тексты, их стиль и язык являются научно-практическим источником для углубленного рассмотрения методологии, методов, теоретических и практических проблем казахской лингвистической транслатологии, во-вторых, благодаря переводу лучших образцов мировой науки обогащается современный казахский язык лексическими инновациями. В пополнении словарного состава казахского языка новыми словами играют важную роль и учебники, предназначенные для системы среднего образования. В статье анализируются лексические инновации в переводных текстах, созданные в рамках проекта “Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников” и материалы дидактической базы средней образовательной системы. Выдвигаются теоретические и практические рекомендации по их узнаванию и нормализации. Подбор эмпирических материалов произведен из переводных текстов учебников для вуза и средних школ по социологии, правоведению, истории, менеджменту, экономике, психологии, биологии.

Данная статья финансируется Комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (Грант №АР08855684).

Ключевые слова: перевод, лексические инновации, нормализация, распознавание, семантика, языковое сознание, противостояние к новшеству, лингвистическо адаптивное

Кіріспе. Елбасы Н.Назарбаевтың “Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру” бағдарламасында әлемдік гуманитарлық классикалық ғылыми әдебиеттің аударма нұсқаларын жасап, осы арқылы білім алушылардың – болашақ мамандарды бәсекеге қабілетті даярлау ісінің маңыздылығы атап көрсетілді [1].

Аударма ісі, аудару үдерісі және аудару үдерісінің нәтижесі (ауызша және жазбаша мәтін) туралы ұзақ жылдар бойында жүргізілген зерттеулер мол, оларда дәстүрлі ұстанымдар негізге алынғаны белгілі. Дәстүрлі ұстанымдар ұғымы «жақсы / нашар аударма» деп бағалау, екі тілдегі сәйкестіктер қандай деңгейде, аударудың түрлерінің (сөзбе-сөз, балама, еркін аударма) қайсысы қолданылған, трансформацияның, элиминацияның болу себептері неде деген мәселелерді қамтиды. Және бұл аталғандар көбіне-көп көркем шығармалар тәржімасының ерекшеліктеріне байланысты қолданылады. Атап өтер жайт – әлемдік лингвистикада, қазақ тілтанымында да аударманың теориялық және практикалық проблемалары әдеби туындыларды талдауға негізделеді. Функционалдық стилдердің аударылу ерекшеліктеріне арналған еңбектер аз. Тіл қолданысының осы тармақтарының зерттелуі қазіргі қазақ тілтанымының қолданбалы мәселелерін зерделеуде маңызды. Біріншіден, қазіргі қазақ мәдениетінде ғылыми және ресми-іскери, оқу-ағарту әдебиетін тәржімалау ісі кең көлемде дамыды. Екіншіден, көркем шығарма мен осы стилдік тармақтардың аударылуында ерекшеліктер бар. Ерекшеліктердің бастысы – ғылыми және ресми-іскери, оқу-ағарту әдебиетін тәржімалау аудару тәсілінің қатаң таңдалуында, яғни бұларда еркін аударма тәсілі қолданылмайды. Дегенмен мәтіннің мазмұны мен түпнұсқа авторының баяндау ерекшеліктеріне қарай сөзбе-сөз тәржімалаумен қатар балама аудару ісінің игерілуіне де мүмкіндіктер болады. Функционалдық стилдер мәтіндерінің аудармасында түсіріп тастау (элиминация), орнын ауыстыру сияқты көркем шығарма

тәржімасында қолданылатын тәсілдер болмайды. Функционалдықдискурс мәтіндерін аударуға қойылатынталаптың бастысы – түпнұсқадағы ақпаратты толыққанды жеткізу, сондықтан бұнда сөзбе-сөз аудару, қалай болғанда да түпнұсқадан ауытқымау амалдарын іздестіруге айрықша мән беріледі, аудармашының ұстанатын негізгі позициясы осы болады. Бірақ бұл талап та жеткіліксіз. Ғылыми, оқу-ағарту мәтіндерін екінші тілге аударуда лингвомәдени бейімделу аса маңызды. Лингвомәдени бейімделу дегеніміз – ақпаратты, білімді берумен қатар екінші тілде (аударылған тілде) оқитын адамның төл тілінің заңдылықтарының сақталуы, төл тілдің барлық мүмкіндіктері мен заңдылықтарын дұрыс қолдану арқылы оқырманның эстетикалық тұжымын қалыптастыру. Бұл жөнінде В.А.Маслова “біздің санамызда “табиғи суретті” қалыптастыратын нақты (реалды) тілдік бірліктерді қолдану керек” деп дәл айтқан”[2, 20].

Демек, көркем аударма үшін айтылатын түпнұсқа сияқты сезіну (перцепция), әсерлілікті (эффект) сақтау функционалды дискурс мәтіндерінің тәржімасы үшін де маңызды. Сондықтан қазіргі аударма мәтіндерді лингвомәдени, лингвокогнитивтік, лингвокоммуникациялық призма арқылы талдау бағыты өріс ала бастады.

Бұл – лингвистикалық аударматанудың өз алдына жеке, күрделі мәселелерінің бірі.

Әдістеме. Зерттеуде жаппай іріктеу, мәселеге қатысты әртүрлі саладағы зерттеулердегі тұжырымдарды қорытуға, ғылыми болжамдарды жинақтауға, эмпирикалық материалдарды түсіндіруге бағытталған әдістер және семантикалық талдау әдісі қолданылды.

Нәтижелер. Тақырыпқа қатысты кейбір мәселелерді нақтылау мақсатында төмендегі мәселелер жүйеленеді:

1) Аударма ісі және аудару үдерісінің нәтижелері

2) Сөздік құрамды байытудағы рөлі.

3) “Жаңа гуманитарлық білім. 100 оқулық” жобасы бойынша жасалған аударма әдебиеттегі лексикалық жаңалықтардың түрлері

4) Танылу ұғымы. Нормаландыру.

Аударма ісі және аудару үдерісінің нәтижелері. Сөздік құрамды байытудағы рөлі.

Өткен ғасырдың соңын ала және жаңа ғасыр басында қазақ тілінің сөздік құрамындағы өзгерістер сөзтудырушы тұлғалардың белсенділігіне, сөз мағыналарының өзгеруіне қатысты. Осының нәтижесінде пайда болған жаңа сөздерді / тілдегі жаңалықтарды / лексикалық жаңалықтардытоптастыру, пайда болуына ықпал жасайтын көздерді анықтау, белгілі бір моделдер бойынша жүйелеу қажет. Осындай еңбектердің нәтижесінде тілдің ішкі қоры мен заңдылықтарының мүмкіндіктері, тіл динамикасындағы сипаттарды бақылау, әдеби норма мәселелері бойынша көптеген проблемалардың шешімі табыла түседі.

Талқылау. Қазақ әдеби тілі динамикасының қазіргі жағдайында аударма әдебиеттің тілдің толығы процесіне үлесі қандай деген проблема жеке талдауды қажет етеді. Өйткені қазіргі аударма ісі қазақ тілінің сөздік құрамындағы негізгі өзгерістерді танытатын арналардың бірі болып отыр. Ресми-іскери стиль, заңнамалық құжаттардың негізгі мәтіні өзге тілде жасалып, қазақ тіліне тәржімаланып келеді. Оқу-ағарту, ғылыми әдебиеттің аударылған нұсқаларының көлемі мол. Тәржіма жасау ісінде қалай болғанда да шығармашылық сипат болады, шығармашылық үдерістің бір көрінісі – түпнұсқадағы денотат мағыналы тілдік бірліктерге, терминдер мен терминдік сөз тіркестеріне екінші тілден балама табу. Бұлайша болуы екі мақсатқа сәйкес келеді: бірі – тіл саясатының талаптарын назарда ұстау, яғни өзгетілдік аталымдардың мүмкіндігінше тіл қорынан сәйкестіктерін іздеу және ұсыну(терминдерді қазақыландыру бағыты), екіншісі – аударма мәтіннің адресатқа (қазақтілді қауымға) түсінікті болуын көздеу.

Түпнұсқа тілдегі номинативті атаулардың қазақ тілінің ішкі әлеуеті арқылы баламаларын табу, ұсыну арқылы лексикалық жаңалықтар (әрі қарай – ЛЖ) пайда болады. алайда ұсынылған ЛЖ екінші тілде (аударылған тілде) оқитындарға “бейтаныс” болатын реттері бар, сондықтан аударма ісінде транслитерация, жартылай калька үлгілері де

қолданылады. Осы соңғыларының болуы әсіресе ғылыми әдебиет аудармаларында жиі ұшырасады.

Мақсат-мүдделердің жалпы көрінісі, ЛЖжәне транслитерация, калькалау жолымен жасалған тілдік бірліктер жөнінде “Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық” жобасы бойынша жасалған еңбектер мен орта білім беру жүйесіне арналған дидактикалық базабіршама фактілер бере алады. Логика, философия, менеджмент, биология, экономика және құқық ғылымдары салалары бойынша жасалған ғылыми және оқу-ағартуаударма әдебиетінен жаппай іріктеу нәтижесіарқылы аударма мәтіндерде қолданылған ЛЖ (лексикалық жаңалықтар), ғылыми мазмұндытерминдердің аударма мәтіндердегі көрінісі, ЛЖ үлгілерінің қазақ тілінде нормалана бастаған нұсқалары, бекітілген терминдер тізбесіндегі лексикалық жаңалықтардыңаударма үдерісі мен нәтижесінде игерілу деңгейі,авторлардың өз шығармашылығы арқылы ұсынылған үлгілер (эксперимент түрінде) жинақталды.

“Жаңа гуманитарлық білім. 100 оқулық” жобасы бойынша жасалған аударма әдебиеттегі лексикалық жаңалықтардың түрлері

Біріншіден, “Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық” жобасы бойынша жасалған аударма әдебиетте[3; 4; 5; 6; 7; 8]ЛЖ айтарлықтай көп емес. Бұған себептің бірі – түпнұсқаны тілі мен стилінде, баяндау тәсілінде; екіншіден, логика, философия, менеджмент, биология, экономика салаларының халықаралық стандарттардағы терминдері түпнұсқаға сәйкесқазақ тілінде де нормаланған (*логицизм, аскетизм, эвдемонизм, фрустрация, пропозиция, референция, перцепция, позитивизм, верификация, процессор, элемент*), үшіншіден, олардың қазақша баламасын жасау үшін түсіндірме амалын қолдану керек болады (мысалы,*перцепция – активный процесс извлечения информации об окружающем мире; фрустрация – особое эмоциональное состояние*); түсіндірме жолы сөз тіркесімділігі арқылы жүзеге асады, ал бұл терминге қойылатын талаптарға сәйкес емес.

“Қазақ тіліндегі жүз оқулық” жобасы бойынша жасалған аударма әдебиеттен жинақталған фактілердің жалпы сипаттамасы төмендегіше:

– нормаланған, нормалана бастаған және терминологиялық сөздіктер тізбесіне енгізілген сөздер игерілген:*бағдаршам, жеке тұлға, заңды тұлға, жағажай, пайыз, теңгерім, алқаби, бейімделу, әлеуметтану, жаңғыру және т.б.*;

– нормаланған, нормалана бастаған және терминологиялық сөздіктер тізбесіне енгізілген ЛЖ-ның өзге тілдегі баламалары қолданылған: *комплекс, интеллектуалды, континент, рецензент, интуиция, концепция, гипотеза, потенциал, лаборатория, мотивация, консенсус*(көрсетілгендердің нормаланған баламалары – *кешен, зияткерлік, құрылық, сарапшы, сезіну, тұжырымдама, болжам, әлеует, зертхана, уәждеме, мәміле*)

– жарыспа қолданыстар бар: *принцип /ұстаным, комплекс / кешен;*

– тарөрісті терминдер транслитерацияланған: *пропозиция, референция, перцепция, позитивизм, верификация, процессор, элемент, континент, комплекс, дедукция, имманентті, эксплицитті, абдукция, принцип, формула, импликация, делимитация, контекст, репрезанта, интерпретант, интроспекция, логицизм, аскетизм, эвдемонизм, фрустрация;*

– терминдік сөз тіркестерінің қатарында калькалау жолымен жасалған ЛЖ едәуір: *автокинетикалық феномен, әлеуметтік агрессия, әлеуметтік репрезентация, әлеуметтік салғырттық, диспозициялық атрибуция, жағдайлық атрибуция, салыстырмалы деривация, аутгрупптың ұқсас болу эффектісі, символдық интеракционизм;*

– индивидуалды ЛЖ қатары да кездеседі: *білдірім, жанашырлық (эмпатия), беймаза құштарлық, қауіпсіз құштарлық, әлеуметтік салғырттық, теңестіргіш, иландыру.*

Аударма әдебиетпен салыстырғанда мектеп оқулықтарында ЛЖ сандық көлемі жағынан мол. ЛЖ қатарының мол болуы себептерінің бірі – авторлар жазба нұсқалардың басқа түрлерінде қолданыла бастаған және нормалық сипат ала бастаған ЛЖ-мен таныс және

оларды пайдалануды дұрыс деп тапқан (*нәруыз, дәмдеуіш, галамшар, гүлшанақ, орамжапырақ, қырыққабат, қандауыр*) екіншіден, ұсынылған және бекітілген терминдер тізбесіндегі ЛЖ-ларды толық меңгерген деуге болады (*көзбұршақ, түрөзгеріс, жарғақша, жабын ұлпа, көзішелеп телу, нақнұсқа, дәмдеуіш, желбағар (флюгер), уыт (токсин), жасымықша*), үшіншіден, өз тараптарынан эксперимент түрінде, авторлық қолданыс ретіндегі ЛЖ ұсынған (*үлескі, топсеруен, қорыққор, кеппешөп, кеппеөсімдік, тәлімбақ, зерзат, үлескі, сынауыр (пробирка), тамшуыр (пипетка)*).

Осы мол фактілер қазақ қолданбалы лингвистикасының аспектілері аясында зерттеулер жүргізуді күтеді. Зерттеулер арқылы:

- аударма әдебиет арқылы жасалған лексикалық жаңалықтар үшін тілдің ішкі әлеуетінің мүмкіндіктері қаншалықты игерілген;
- нормалану мүмкіндіктері қандай, яғни норма дәрежесіне көтеріле ала ма;
- норма дәрежесіне көтерілуі үшін аударма арқылы жасалған ЛЖ қандай сатылардан (репродуктивті, рецептивті, продуктивті) өткенде ғана норма дәрежесіне көтеріле алады;
- лексикалық жаңалықтар индивидуалды қолданыстан ұжымдық қолданысқа айналуының немесе бұлайша болмауының себептері неде деген мәселелер қарастырылуы тиіс. Проблемаларды осылайша таратып талқылағанда, ең бастысы – қазіргі қазақ тіліндегі ЛЖ-ның танылуы қолданысқа түсуі анықталады.

Танылу ұғымы. Нормаландыру.

Танылу / тану сөзінің қарапайым мағынасы – заттың, бұйымның қандайда бір белгісі арқылы оларды білу, өзге заттар мен бұйымдардан ажырату, ал ұғым мен түсінікке келгенде, санада орныққан моделдермен салыстыра отырып қабылдау дегенді білдіреді. Санадағы тану / танылу, білу / ажырату процестері қасиеттер мен сапаларды, белгілерді білдіретін сөз арқылы жүзеге асады. Зат пен бұйымның белгілері сөз арқылы неғұрлым айқын болса, оны ажыратуда қиындық бола қоймайды. Бұндайда тілдік моделдердің рөлі жоғары. Қазақ тілі – жалғамалы тіл, көптеген ЛЖ қосымшалардың көмегі арқылы жасалады, моделдер қалыптасады. Мәселен, алғашқы пайда болған *жағажай (пляж)* сөзінің құрамындағы «жай» сөзінің мағынасы (“мекен, орын”) айқын және ол белгілі бір моделдер жасауға сөз-форма ыңғайында белсенділік танытты, сөйтіп, *жылыжай, әуежай, мекенжай, өсімдікжай, тұрғынжай, жапсаржай* сөздері пайда болды, олар тез нормаланды. Танылуына келгенде, сөйлеу сегментіндегі дыбыстардың ұқсастығы да әсер етеді. Сондай-ақ гибрид моделдер де тез танылады, өйткені түбірдегі сөз кірме сөз болғанымен, оған жалғанатын қосымша сөзтудырушы мейлінше таныс модел: *автомат-тан-дыру, функционалды, эстафета-лық, вегетатив-ті*.

ЛЖ жасауға қатысатын төл тілдің өз әлеуетінің маңызды бөлігінің бірі – тіл қорындағы сөздердің мағыналық өзгерістері (мағыналардың кеңеюі).

Төл тілдегі сөздердің семантикалық көлемінің кеңеюі (семантикалық коннотаттарының, ауыспалы мағыналарының) үдерістері нәтижесінде семантикалық дериваттардың пайда болуы – күрделі құбылыстардың бірі. Қазіргі қазақ тілінің сөздік құрамында айқын көрініп, белсенді игеріліп келе жатқан бұл құбылыс семасиология саласының аспектілері тұрғысынан жете зерттеуді қажет етеді.

Семантикалық дериваттардың танылуы олардың мағыналарының талдануына, эпидигматикалық қатынастардың нақтылануына тікелей байланысты. Бұлайша зерттеу қазіргі қоғам мүшелерінің ЛЖ-ны тануына, коммуникацияға қатыстыруына, одан әрі нормалануына мүмкіндік жасайды. Мәселен, *ақы* сөзімен келетін бірқатар ЛЖ бар, олар талдауды, түсіндіруді қажет етпей-ақ нормаланған, өйткені *ақы* сөзінің семантикасы айқын, сондықтан *өтемақы, үстемеақы, жәрдемақы, шәкіртақы, сыйақы* типтестерде теңбе-тең мағыналық қатынастар орныққан. Сондай-ақ *үлескер* және *үлескі* сөздеріне назар аударалық. Алдыңғысы – қоғамдық-саяси лексиканың бірі, екіншісі орта білім беру жүйесіне арналған оқулықта (биология) қолданылған: *Мектеп жанындағы үлескідегі жұмыстардың оқушылар*

үшін тәрбиелік маңызы зор (оқу бағдарламасынан). Белгілі бір моделдер қалыптастыруда белсендісөзтудырушы қосымшаның (-қы/-кі;-ғы/-гі: сыртартқы, қондырғы, түсіргі) қызметі айқын, алайда *үлескі* деген ЛЖ екі түсіндіруді қажет етеді: а) өзге тілдегі баламасын беру және ә) *үлес* сөзінің мағыналық ядросын және шеткергі аймақтағы мағыналарын сараптау.

Лексикографиялық еңбектердің мәліметі бойынша *үлес* – сыбаға, тиесілі деген мағынада [9, 129]. “Үлестен құр қалу” типтес фразалық тіркестерді қоспағанда, *үлес* сөзінің ядролық семантикасы арқылы *үлеспұл*, *үлес салмағы*, *үлестік әдіс*, *үлестік меншік*, *үлестік міндеттеме* сияқты экономика, шаруашылық терминдері түзілген. Бұлардың барлығында даттесілі, меншік мағыналары – негізгі, ядролық мағына. Сонымен қатар шеткергі мағына ретінде *бөлік*, *бөліп алынған*, *бөліп берілген* мағыналары да бар. Осы соңғы шеткергі семантика *үлескі* сөзінің жасалуына негіз болған. Алайда осы ЛЖ-ны қабылдаушы (тілдің төлиесі) санасында бір-біріне қарама-қарсы процестер жүріп жатады: а) *үлес* сөзінің *тиесілі*, *сыбаға* мағынасы таныс, қосымшаның (-кі) сөзтудырушы қызметі мен мағынасы таныс; бірақ: *үлес* сөзінің шеткергі мағынасы таныс емес немесе көмескі; ә) іздестіру, салыстыру процестері басталады, яғни мәнмәтіндегі қолданысынан түсінік іздейді, сөздіктердің көмегіне барады, маманның түсіндіруіне мұқтаж болады; б) бұл шаралар нәтиже бермеуі де мүмкін; өйткені *участок* термині үшін *телім* баламасы нормалана бастаған (жер телімі); жиі қолданысы, қоғамдық мәні арқылы актуалданғандықтан ол тілдің төлиесіне мейлінше / біршама таныс; сөйтіп, ақырында, *үлескі* сөзі әмбебап-заттық код-ұғым ретінде санаға жете алмайды.

Қоғамда орныққан қазіргі қостілділік жағдайында және үштілді білім беру жүргізіле бастаған кезеңде (ағылшын тілін әртүрлі деңгейде білетіндердің саны өскен) қазақ тілінің ішкі мүмкіндіктері арқылы жасалған ЛЖ-ларды тану процесі екі түрлі бірдейлестіру арқылы жүреді: олар – тілдік бірліктерді тұтастай тану және тілдік бірліктердің бөлшектерін (сыңарларын) тану. Семантикалық өзгерістер арқылы жасалған ЛЖ-ларды тұтастай тану күрделірек. Өйткені тілдің төлиесінің жадында, менталды лексиконында, лексикалық қорында қазақ тілінің байырғы, сирек қолданыстағы сөздері, жергілікті тіл ерекшеліктері болмауы мүмкін. Бұған себептердің бірі – ақпараттар ағынын жеткізетін тілдік бірліктердің стандарттала бастағандығында. Осы себепті мектеп оқулықтарында берілген *жасуның*, *бытыранық*, *қандауыр*, *тәмсақ* типтестер белгілі бір ұғымның атауы ретінде бірден қабылданбайды, оларды өзге тілдегі баламасы арқылы түсіндіруге тура келеді. Одан әрі тілдің төлиесінің коммуникацияға араласуында өз санасында орныққан және жүйеленген тілдік бірліктің (санада эталон тілдік бірлік бар, ол – өзге тілден енген сөздер) қолданысқа түсуі басым болады.

Тілдік бірліктердің бөлшектерін (сыңарларын) тану ЛЖ-лардың танылуына, одан әрі нормалануына жол ашады.

Қазақ тіліндегі ЛЖ-лардың біразы сөз біріктіру және қосымшалардың қызметі арқылы жасалған. Тіркесімділік қабілеті де ЛЖ жасауға қатысады. Мәселен, *тәлімбақ*, *топсеруен*, *қорыққор*, *іріктеме*, *теңестіргіш*, *білдірім*, *сынауыр*, *тамиуыр* / *тамызғы*, *үлкейткіш әйнек*, *қауіпсіз құштарлық*, *әлеуметтік салғырттық* тәрізді ЛЖ-ларды таратып көрелік.

Графикалық-дыбыстық ресімделуі, мағынасы жағынан *тәлім*, *бақ*, *топ*, *серуен*, *үлкейткіш*, *әйнек*, *сынау*, *тамшы*, *тамызу*, *қауіпсіз*, *әлеуметтік*, *құштарлық*, *салғырттық* сөздері тілді пайдаланушыға функционалдық жүктеме жасай алмайды. Себебі олардың мағынасы айқын, қазіргі коммуникацияда, ауызша коммуникацияда да, әртүрлі ғылым салаларында жаңа атаулардың жасалуына тірек ретінде біршама өнімділігі бар тілдік бірліктер: *тәлім* – *тәлімгер*; *бақ* – *саябақ*, *топ* – *топтық жұмыс*, *топтама*, *топтастыру*; *қауіпсіз* – *қауіпсіздік*, *қауіпсіз аймақ*; *әлеуметтік* – *әлеуметтану*, *әлеуметтену* (социализация); *сынау* – *сынама*, *сынақ*. Тағы бір тобы дерексіз ұғымды білдіретін, бекітілген терминдер тізбесінде берілген: *құштарлық*, *салғырттық*, *үлкейткіш*. Зерттеушілер бұл жайтты былайша түсіндіреді: “...значение слова в целом складывается из совокупности его значений во всех более или

менее стандартных, социально осознаваемых ситуациях с учётом степени актуальности и, следовательно, «глубины залегания» в сознании носителей языка» [10].

Аударма арқылы жасалған еңбектердегі *қорыққор*, *іріктеме*, *білдірім*, *теңдестіргіш* сөздері де ЛЖ қатарына жатады. Алайда олардың стандарттылығы, әлеуметтік танылуы, қолданыстағы актуалдылығы, санада тереңдеп орнығуы жағынан «жағдайы» әркелкі. Қорық сөзі «заповедник» ұғымының баламасы ретінде айқын мағынада қазақ жазба коммуникациясында термин ретінде орныққан. Ал *қорыққор* сөзінің екінші сынары – *қор* тілдік бірлігі қысқаша түрде тоқталуды қажет етеді. Академиялық зерттеуде берілген түсініктемені толығымен келтіреміз: “Қазақ тілінде – қор форманты жұрнақтық санатты болғанмен, өзінің жалпы тектік сипаты жағынан өз алдына дербес сөз болып табылады. Бұл форма және қорек лексемасы “быть приверженным, привязанным” және “пища” мағынасын білдіретін хордэн, хорак сөздерімен тектес” [11, 305]. Дегенмен *еңбекқор*, *шаруақор*, *айлақор* деген сөздердегі екінші сынардың *қорек*, *қоректену* лексемасына байланысының дәлелденуі екіұштылау және жеткіліксіз деп танымыз. Өз тарапымыздан *бізқорек* және «фонд» мағынасындағы *қор* сөзі түптөркіні бір, ал *еңбекқор*, *қорыққор* лексемаларындағы *-қоржәне -кер* (еңбеккер) вариант, функционалды қосымшалар деп болжам-пікір ұсынамыз. Ал *қорыққор* сөзінде *қор биржасы*, *ұлттық қор*, *өндіріс қоры*, *айналмалы қор*, *қор жинау*, *қайырымдылық қоры* тіркестеріндегі “байлық, запас,ресурс” мағынасы алынған. Демек, танылуына кедергі болып тұрған факторлардың бірі– тілдегі омонимия құбылысы, екіншісі – эстетикалық принцип [12].

Білдіру сөзі графикалық-дыбыстық және мағыналық тұрғыдан тілді пайдаланушының идиолектісінде де, социолектісінде де бар. Сөзтудырушы қосымша -ім де – ЛЖ жасауға қатысатынаса өнімді қосымшалардың бірі. Алайда аудармашы тарапынан жасалған (авторлық қолданыс, эксперимент қолданыс) *білдірім* сөзін тану қиын. Бұндай реттерде мәнмәтіндегі қолданысына қарауға тура келеді. Аударма әдебиетте былайша берілген: Басқа философтар мағына туралы сөз қозғаса, Фреге білдірімнің референциясы мен білдірімнің мағынасы арасындағы айырмашылықты алға тартады [4, 164]. Бірақ мәнмәтін де ЛЖ мағынасын дәл таныта алмайды.

Қорытынды. Қазақ мәдениетінде аударма әдебиеттің маңызы зор. Тәржіма арқылы жасалатын жазба нұсқалардың қазақтілді қауымның ғылыми-танымдық, эстетикалық ой-өрісін кеңейтетіні, білім кеңістігін толықтыратыны, әсіресе қазіргі заманда барлық салалардағы мамандардың жаһандану үдерістеріндегі бәсекеге төтеп бере алатын қабілетін қалыптастыратыны қайталап айтуды қажет етпейді. Сонымен қатар қазақ тілінің лексикалық құрамындағы өзгерістерге назар салсақ, өзгерістердің басым дені жаңа сөздердің / лексикалық жаңалықтардың пайда болуына байланысты екендігін көреміз. Тіл дамуында қазақ тілінің өміршеңдігі үшін де, жаһандануға қарсы тұратын ұлттану үдерістерін дамыту үшін де тіл байлығын қазақыландыру ісі қарқынды сипат алып отыр. Ал бұл іс негізінен аударма арқылы жасалады, аудармажаңа сөздерді ұсынады. Алайда жаңа сөздердің / лексикалық жаңалықтардың нормалануы – біршама баяу процесс. Әрине, қолданыс жиілігінің артуына байланысты нормаланатын немесе кодификатор нұсқалар арқылы нормаланатын (прескриптивті норма) лексикалық жаңалықтар болады. Дей тұрсақ та нормалануы баяу жүретін лексикалық жаңалықтар да едәуір. Баяулықтың себебі жаңа сөздердің танылуына байланысты. Танылуына кедергілер: а) қазіргі кезеңде қоғам мүшелерінің лексиконына әсер ететін арналар – масс-медиа және әлеуметтік желілердің тілі мен стилі, оларда ақпаратты жеткізудің стандарт формалары (локалды тілдік бірліктер) қалыптасқан; ә) жазба нұсқалардың (әсіресе көркем әдебиет пен ғылыми әдебиеттің, ресми-іскери дискурстың) рөлі бәсең; б) қазіргі қоғам мүшелерінің санасында өзге тілден енген номинациялар әбден орныққан, осы орнықтылық жаңадан пайда болған қазақыландырылған атауды тануға, қабылдауға қарсылық тудырады (жалпы адам санасында кез келген жаңалыққа алдымен қарсылық пайда болады). Жаңалықты қабылдау психолингвистикалық

зерттеулерге қарағанда, күрделі құбылыс. Ғалымдар қабылдау кезінде санадан өткізу, пайымдау процесінің жеткілікті қарастырылмағандығын да айтады. Өзірше анықталғаны –Е. Зимняяның көрсетуінше, “любой акт восприятия включает осмысление. Стремление осмыслить, понять то, что человеческому сознанию даётся извне, следует рассматривать как универсальную черту всей познавательной деятельности человека” [13].

Қазақ тілінде лексикалық құрамды жаңа сөздер арқылы жаңарту, толықтыру процесі қарқынды жүріп келеді. Маңызды істердің бірі – оларды таныту және нормаландыру. Бұл істе білім беру жүйесінің лингводидактикалық базасына қажетті жаңа сөздердің лұғатын түзу, жаңа сөздерді оқытуға арналған әдістемелік құралдар жасау тиімді. Бұлар мәселенің практикалық жағын реттейді. Сонымен қатар жаңа сөздерді танытатын, нормаландыратын бағыттағы жұмыстардың маңызды ретінде семантикалық, сөзжасамдық талдауға негізделген ғылыми зерттеулер жүргізу өзекті болып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy [Пайдаланған уақыты: 5.04.2021]
2. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. Москва: Наследие, 1997. – 208 с.
3. Бринкерхоф Д., Уейтс Р., Ортега С. Әлеуметтану негіздері. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018 жыл – 464 б.
4. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы // Қазіргі заман философиясы. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019. – 420 б.
5. Шо М. Н. Халықаралық құқық. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019. – 584 б.
6. Майерс Д., Туенж Ж. Әлеуметтік психология. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018. – 648 б.
7. Гриффин Р. Менеджмент. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2018. – 768 б.
8. Мэнкью Г.Н., Тейлор М.П. Экономика. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018. – 848 б.
9. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. – Алматы, 2006. – Т.15. - 828 б.
10. Сахарный Л.В. Психолингвистические аспекты теории словообразования. – Ленинград: ЛГУ, 1985. – 97 с.
11. Қазақ грамматикасы. Фонетика, сөзжасам, морфология, синтаксис. – Астана, 2002. – 784 б.
12. Алдашева А. Лексические новообразования в современном казахском литературном языке (на материале периодической печати): автореф. канд. дисс. -Алматы, 1992 - 25 с.
13. Крысько В.Г. Общая характеристика сенсорно-перцептивных процессов. https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/krysko2/08.php [Пайдаланған уақыты: 5.04.2021].

References:

1. Nazarbaev N. Bolashakka bagdar: rukhani zhangyru // https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy [Paidalangan uakyty: 5.04.2021]
2. Maslova V.A. Vvedenie v lingvokulturologiiu. Moskva: Nasledie, 1997. – 208 с.
3. Brinkerhof D., Ueits R., Ortega S. Aleumettanu negizderi. – Almaty: Ultyk audarma biurosy, 2018 zhyl – 464 b.
4. Kenni E. Batys filosofiiasynyn zhana tarikhy // Kazirgi zaman filosofiiasy. – Almaty: «Ultyk audarma biurosy» kogamdyk kory, 2019. – 420 b.
5. Sho M. N. Khalykaralyk kukyk. – Almaty: «Ultyk audarma biurosy» kogamdyk kory, 2019. – 584 b.

6. *Maiers D., Tuenzh Zh. Aleumettik psikhologiiia. – Almaty: Ul'ttyk audarma biurosy, 2018. – 648 b.*
7. *Griffin R. Menedzhment - Almaty: «Ul'ttyk audarma biurosy» kogamdyk kory, 2018 - 768 b.*
8. *Menkiu G.N., Teilor M.P. Ekonomika. – Almaty: Ul'ttyk audarma biurosy, 2018. – 848 b.*
9. *Kazak adebi tilinin sozdigi. On bes tomdyk – Almaty, 2006. – T.15. - 828 b.*
10. *Sakharnyi L.V. Psikholingvisticheskie aspekty teorii slovoobrazovaniia. – Leningrad: LGU, 1985. – 97 s.*
11. *Kazak grammatikasy. Fonetika, sozhasam, morfologiiia, sintaksis - Astana, 2002 - 784 b.*
12. *Aldasheva A. Leksicheskie novoobrazovaniia v sovremennom kazakhskom literaturnom iazyke (na mtaeriale periodicheskoi pechati): avtoref. kand. diss. – Almaty, 1992. – 25 s.*
13. *Krysko V.G. Obshchaia kharakteristika senso-no-pertseptivnykh protsessov. https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/krysko2/08.php [Paidalanzan uakty: 5.04.2021].*

MPHTI 116.21.51

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7804.02>

*Aldasheva K.S.,¹ Nuryum A.²

^{1,2} *Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan*

¹ *PhD, Kama_kz89@mail.ru*

² *master student of the 2nd course, arnaynuryum@gmail.com*

SEMANTIC PECULIARITIES OF PHRASAL VERBS IN ENGLISH

Abstract

English phrasal verbs are one of the key and difficult parts in English learning. Since the traditional linguistics holds that English phrasal verb is an integral thing that cannot be analyzed, learners can only perform rote tasks of memorization which is time-consuming and inefficient. However, cognitive linguistics holds that the semantics of phrasal verbs and their constituents, verbs and particles, are both prescriptive and analytical. These dual attributes of phrasal verbs require researchers using the relevant theories of cognitive linguistics to analyze the semantics of phrasal verbs, so that learners can master phrasal verbs systematically and efficiently. The research deals with classifications of phrasal verbs into lexico-semantic groups and their further division into subgroups. It is concluded that the adverbial element should be brought more into the limelight as shaping the semantic pattern of the phrasal construction and its functioning in speech.

Keywords: English, phrasal verbs, semantic, idiomatic, semantic analysis

*Алдашева К.С.,¹ Нұрым А.²

^{1,2} *Әл -Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан*

¹ *PhD докторы, Kama_kz89@mail.ru*

² *курс магистранты, arnaynuryum@gmail.com*

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ФРАЗАЛЫҚ ЕТІСТІКТЕРДІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Ағылшын фразалық етістіктері ағылшын тілін үйренудің негізгі және қиын бөліктерінің бірі болып табылады. Дәстүрлі лингвистика ағылшын фразалық етістігін талдауға болмайтын маңызды нәрсе деп санайтындықтан, студенттер тек уақытты қажет ететін және тиімсіз болатын зубрежкамен айналыса алады. Алайда, когнитивті лингвистика фразалық етістіктердің және олардың құрамдас бөліктерінің, етістіктер мен бөлшектердің семантикасы рецептивті де, аналитикалық да деп санайды. Фразалық етістіктердің бұл қос атрибуттары студенттерге фразалық етістіктерді жүйелі және тиімді игере алатындай етіп, когнитивті лингвистиканың тиісті теорияларын, фразалық етістіктердің семантикасын талдауды қолданатын зерттеушілерден талап етеді.

Мақалада фразалық етістіктердің лексикалық-семантикалық топтарға жіктелуі және оларды одан әрі кіші топтарға бөлу қарастырылады. Адвербиалды элементті фразалық құрылымның семантикалық үлгісін және оның сөйлеудегі қызметін қалыптастырушы ретінде тану туралы қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: ағылшын тілі, фразалық етістіктер, семантика, идиома, семантикалық талдау

*Алдашева К.С.,¹Нурым А.²

^{1,2} *Казахский национальный университет имени Аль-Фараби*

Алматы, Казахстан

¹доктор PhD, Ката_kz89@mail.ru

² магистрант 2 курса, arnaunurym@gmail.com

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗОВЫХ ГЛАГОЛОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Английские фразовые глаголы являются одной из ключевых и трудных частей в изучении английского языка. Поскольку традиционная лингвистика считает, что английский фразовый глагол—это неотъемлемая вещь, которую нельзя анализировать, учащиеся могут выполнять только зубрежку, что отнимает много времени и неэффективно. Однако когнитивная лингвистика считает, что семантика фразовых глаголов и их составных частей, глаголов и частиц, является как предписывающей, так и аналитической. Эти двойные атрибуты фразовых глаголов требуют от исследователей, использующих соответствующие теории когнитивной лингвистики, анализа семантики фразовых глаголов, чтобы учащиеся могли систематически и эффективно овладеть фразовыми глаголами. В статье рассматриваются классификации фразовых глаголов на лексико-семантические группы и их дальнейшее деление на подгруппы. Делается вывод о том, что адвербиальный элемент должен быть в большей степени привлечен в центр внимания как формирующий семантический паттерн фразовой конструкции и ее функционирование в речи.

Ключевые слова: английский язык, фразовые глаголы, семантика, идиоматический, семантический анализ

Introduction. Studying English, it is impossible to do without a certain number of phrasal verbs which are frequently used mostly in conversational speech. However, most students consider it quite difficult and avoid using them, which impoverishes their speech significantly. Nevertheless, phrasal verbs make an essential part of informal conversational English that is necessary to learn theoretically and practically in some degree. Studying phrasal verbs is important for grammatically correct speaking. The term “phrasal verbs” first used in print by Logan Pearsall Smith, in Words

and Idioms (1925), in which he states that the Editor Henry Bradley suggested the term to him. Phrasal verbs were found in Middle English, common in Shakespeare, and often used to define verbs of Latin origin. The famous lexicographer of the eighteenth century, Samuel Johnson, was one of the first to consider these formations carefully

Dwight Bolinger, in *The Phrasal Verb in English*, answers the question of why there are so many of these formations in English. He states, "They are words. The everyday inventor is not required to reach for elements such as roots and affixes that have no reality for him. It takes only a rough familiarity with other uses of "head" and "off" to make them available for "head off", virtually self-suggesting when the occasion for them comes up, which is not true of learned formations like intercept"[1, 13]

The phrasal verb can be replaced by a "simple" verb. It characterizes a phrasal verb as semantic unity:

call up – telephone

come by – obtain

put off – postpone

put up with – tolerate.

But this criterion is not common for all phrasal verbs since the equivalent of many phrasal verbs is a word-combination:

break down – stop functioning

make up – apply cosmetics

take off – of a plane – leave the ground.

The next peculiarity is idiomatic. An idiom is a combination of two or more words, whose meaning does not coincide with the meaning of its components. Many phrasal verbs have meanings which are impossible to deduce from the values of its components.

For example:

bring up – educate

give up – stop doing, using, etc.

go off – explode, ring

come by – obtain.

It is difficult to define the meaning of an idiomatic verb.

So, for example the verbs "fall down" and "pull off", on the one hand, don't possess any idiomatic meaning. For example:

fall down – to fall

pull off – to remove, pull down

But these verbs have also the following dictionary values.

fall down– 1) to admire (to someone in power), 2) to fail, unsuccessfully to terminate

pull off– 1) to achieve, despite difficulties, 2) to win (a prize, competition)

So, the given property is not the core for phrasal verbs.

Sometimes the value of a verb can be deduced from its components. Some phrasal verbs have two and more meanings, one of which is idiomatic, while the others can be easily deduced from their components.

The next property of a phrasal verb is the possibility to have adverbial postposition before and after a noun used with the given verb. For object the final position bears important semantic loading, therefore if addition does not bear the new or important information, usually it settles down interposition. For example:

Call him up or call up him (not his sister)

If the object is expressed by several words, it, most likely, will be taking a final position. For example:

He put on the coat he had bought in London.

If the object is expressed by a pronoun, it always is interposition.

For example: *He took his coat and put it on.*

Classifying phrasal verbs in terms of their semantics, which takes into account the initial meaning of the components and the derived meaning that occurs after the combination of the verb and the particle [2, p.302]. It is common to divide phrasal verbs into 2 major semantic categories: compositional and non-compositional or idiomatic.

Non-compositional phrasal verbs are a perfect type of vocabulary items to be included in dictionaries and lexicons. These structures are semantically complete which contributes to their syntactic isolation as phrases. A case in point is ‘phrasal-prepositional’ verbs, which consist of a verb, a phrasal adverb, and a phrasal preposition, e.g., “put up with” (“You see what I have to put up with!”), “get away with” (“I don’t know how they managed to get away with paying such low wages”), ‘walk out on’ (“Her husband walked out on her”) [3, 15].

The feature of compositionality is concerned with the connection between discrete words and meanings within a phrase. Some phrasal items allow for compositional reading, while others (idioms proper) do not. Compositionally built-up language presupposes “alternating grammatical and lexical elements to express meanings and their relationships to one another” [4, 293]. The meaning of compositional phrasal verbs has semantic and syntactic aspects. We speak of syntactic, not phraseological meaning in this case, which is defined as the functional meaning of a given item determined by the parameters of the situation.

Schneider (2004) says that phrasal verbs for example *find out* or *call off*, are verb-particle combinations, which are frequently semantically not transparent at all and strongly idiomatic, so the combination of two words to a new, complex lexical unit is practically complete. Bowen & et al. (1985) state that the phrasal verb is often made up of a content word and one or more particles. Phrasal verbs are especially rich in oral communication. Although native speakers of English have no difficulty with them, the learners of English as a second language find them complicated, difficult and hard to learn or memorize. Wallace (1982) explains a phrasal verb as a verb and a preposition or an adverb creating a meaning different from the original verb. Phrasal verbs are structural units like prepositional phrases. The main difference between them is that prepositional verbs cannot be separated.

Methods. Descriptive method helps to present relevant theoretical background. Analytic method provides with the opportunities to analyze the specific examples and the Internet sources, collecting information, sorting out and describing are helpful in our investigation of the problem.

Research results. To help students understand better how phrasal verbs function in the modern English language, we give students a short lecture on the semantic analysis of phrasal verbs. The procedure is presented in detail in. The purpose of the lecture is to motivate students to use phrasal verbs more frequently and in the proper context. At the end of the lecture, we present the results of the semantic analysis of phrasal verbs randomly selected from some modern novels. All the phrasal verbs have been classified into 5 groups.

Group 1 contains phrasal verbs that do not have equivalent one-word verbs, for example, *check into*, *get up* etc. It is practically impossible to substitute any of them by one word only.

Group 2 contains phrasal verbs that have synonyms among one-word verbs, but they cannot be considered closely equivalent. For example, *root out* is synonymous with *destroy*, but they are not equivalent because *root out* means *destroy something unwanted*.

Group 3 includes phrasal verbs which have one-word equivalents, for example, *find out* (the equivalent is *discover*).

Group 4 contains phrasal verbs which have equivalent phrasal verbs or idiomatic expressions, for example, *put down* in the meaning *record in writing* (the equivalents are *jot down*, *note down*, *take down*, *write down*)

Group 5 contains new phrasal verbs or phrasal verbs with a new meaning or combination of two meanings.

The distribution of phrasal verbs among these groups is shown in the diagram (Figure 1), phrasal verbs being selected from the novel ‘The Hours’ by Michael Cunningham:

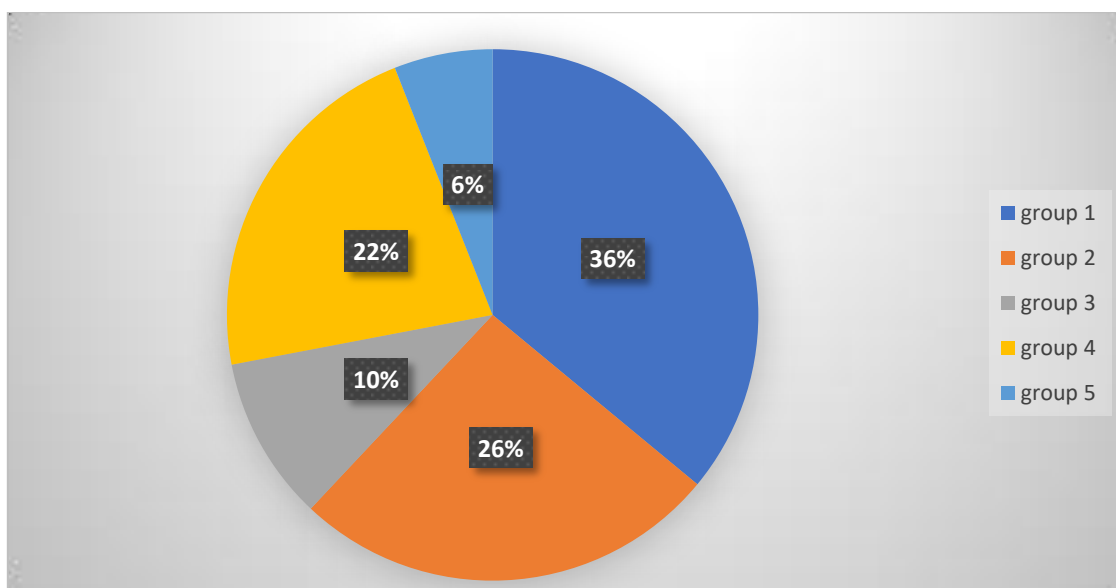

Figure 1: Phrasal verbs distribution in the novel 'The Hours'

Group 1 being the largest one refutes the popular belief that it is possible to do without phrasal verbs by replacing them with their single-word alternatives. I suppose that this fact can be a good incentive for students to make more efforts to learn phrasal verbs. The fact that the second largest group is Group 2 also can be a motivational factor for students to get more interested in phrasal verbs. Although phrasal verbs from Group 2 have synonyms among one-word verbs, native speakers of English quite often opt for a phrasal verb to be more precise. It has been stated by a number of linguists that teaching pragmatics is of great importance in the second language acquisition. It is necessary for non-native speakers to understand whether the phrasal verb is appropriate for the context or not, and in-depth analysis of the phrasal verb helps them make the right choice. The existence of Group 5 should also inspire students to study phrasal verbs in a more comprehensive way because it shows that “phrasal verbs are an important, if sometimes obscure, trace of the interaction between the material world and language change”.

Discussion. English phrasal verbs are rather complicated linguistic structures consisting of verbs and prepositions or adverbs. They represent some inseparable semantic units and cause certain difficulties in understanding and acquisition. Firstly, all constituents have a single meaning. Secondly, they have different meaning in different contexts (take off - depart, take off - remove). Thirdly, the number of meanings of the same verbs is unavoidably increasing.

According to generally accepted classifications, these tricky combinations are divided into:

- 1) Transitive (put off) and intransitive (break down).
- 2) Separable (turn off) and inseparable (run into).
- 3) Phrasal (give up), prepositional (go on) and phrasal-prepositional (put up with).

If the verb is separable, then the complement can stand either after it or between its parts. For example:

His mother brought up his son with great difficulties.

His mother brought his son up with great difficulties.

However, if the direct complement is a pronoun, then we should definitely separate these two parts and put a pronoun between them. For example:

My father turned on the radio.

My father turned it on.

I picked up Ahmet.

I picked him up.

Many transitive verbs are separable. Meanwhile, the complement, whether a noun or a pronoun, can be after an adverb or between a verb and an adverb. For example:

I talked into my father letting me borrow the car или *I talked my father into letting me borrowing the car.*

I looked the phone number up или *I looked up the phone number.*

They really have very difficult problems among themselves. They need to talk them over like adults.

The last type of phrasal verbs is intransitive phrasal verbs. Intransitive phrasal verbs are by definition inseparable-since they do not have a complement at all. For example:

When we were in Antalya, we loved to eat out in sidewalk cafes.

After this chapter, I went on to the next one.

I woke up with a loud baby cry.

Phrasal verbs are considered as “semicompounds” or sometimes even as “single units in the grammar”. There are several reasons for naming them like that by saying that there are severe collocational restrictions: one can give in but not give down. One can look after someone but not look before him or her. It means that that phrasal verbs are obviously semantic units because “give in” equals “yield”, “look after” may be replaced by the literary “tend”, “put up” has the meaning of “invent”, and “put up with” means “tolerate”. The treatment of phrasal verbs as single units is quite true and has a solid basis simply because one has to place certain prepositions or adverbs after certain verbs in order to convey certain meanings or concepts. Phrasal verbs are of great importance in the English language because they are used in everyday English. Understanding and learning to use phrasal verbs is often pretty problematic. On the other hand, though they are difficult to learn and remember, they colour the speaker’s language and make it richer.

Conclusion. Phrasal verbs present a challenge for linguists and language learners because of their polysemy, polyfunctionality, and, last but not least, what has been described as their “convoluted” semantic content. In dealing with phrasal verbs, “the idiom” and “the open choice” principles in constructing speech should be kept clearly apart. Non-compositional phrasal verbs belong to the idiomatic variety as part of the speaker’s mental lexicon. What should be brought more into the limelight in lexicographic descriptions and ELT instruction are compositional (semi-phrasal verbs), which are formed according to semantic patterns. Adverbial particles then occur in variable contexts and add pragmatic refinements to the verb’s meaning, which include continuous action, completion of the action, terminative or perfective meaning, a stronger dynamic component and others. In the case of semi-phrasal verbs, the adverbial element is brought into prominence as realizing its literal or figurative meaning: it plays a significant role in forming a verbal combination and shaping the semantic pattern of its functioning in speech.

References:

1. Bolinger D. *The Phrasal Verb in English*. – Cambridge: Harvard University Press, 1997. – 13 p.
2. Thim S. *Phrasal Verbs: The English Verb – Particle Construction and Its History*. – De Gruyter Mouton, 2003. – 302 p.
3. Philip G. *Colouring Meaning. Collocation and Connotation // Figurative Language*. Amsterdam. – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011. – 15 p.
4. Mudraya O., Piao S., Rayson P., Sharoff S., Babich B., Lufberg L. “Automatic extraction of translation equivalents of phrasal and light verbs in English and Russian” in *Phraseology: an Interdisciplinary Perspective*. – Amsterdam: John Benjamins, 2009. – 293 p.

*Жумагулова Б.С.,¹ Ерболатова А.Е.²

^{1,2}Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан

¹доктор филологических наук, профессор, bakitgul@inbox.ru
магистрант 2 курса, shah99@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ НЕЙМИНГА СОВРЕМЕННЫХ ОБЪЕКТОВ НЕДВИЖИМОСТИ Г. АЛМАТЫ

Аннотация

Проблема нейминга все чаще привлекает исследователей, что связано с проявлением языкового творчества носителей того или иного языка с одной стороны, и отражением современных процессов в сфере нейминга городских объектов, с другой стороны. Статья посвящена анализу современных названий коммерческих новостроек города Алматы, которые вводятся в эксплуатацию с 2021-2022 годов. Лингвистический интерес представляет тенденция именования современных объектов недвижимости, которая будет отражать создаваемый облик города посредством нейминга. Выявлению особенностей нейминга объектов недвижимости привлекаются метод сплошной выборки, классификации, компонентного анализа, приемы концептуального и дискурсивного анализа. В статье выявлены и сгруппированы новые ойкодомонимы, представлена их классификация, определены центр и периферия семантического пространства ойкодомонимов города Алматы. Рассматриваются прецедентные ойкодомонимы.

Ключевые слова: нейминг, номинация, онимы, топонимы, антропонимы, ойкодомонимы, классификация, объекты недвижимости

*Жумагулова Б.С.¹, Ерболатова А.Е.²

^{1,2}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан, Алматы

¹филология ғылымдарының докторы, профессор, bakitgul@inbox.ru
2 курса магистранты, shah99@mail.ru

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚОЗҒАЛМАЙТЫН ОБЪЕКТІЛЕРІНІҢ НЕЙМИНГІНІҢ ЕРЕШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Атау мәселесі зерттеушілерді көбірек қызықтырады, бұл бір жағынан белгілі бір тілдің ана тілдерінің тілдік шығармашылығының көрінісімен және екінші жағынан қалалық объектілерді атау саласындағы заманауи процестердің көрінісімен байланысты. Мақала 2021-2022 жылдары пайдалануға берілетін Алматы қаласының коммерциялық жаңа құрылыстарының қазіргі заманғы атауларын талдауға арналған. Лингвистикалық қызығушылық қазіргі заманғы жылжымайтын мүлік объектілерін атау үрдісі болып табылады, ол нейминг арқылы қаланың құрылатын бейнесін көрсететін болады. Жылжымайтын мүлік объектілерінің атауларының ерекшеліктерін анықтау үшін үздіксіз іріктеу, жіктеу, компоненттік талдау, тұжырымдамалық және дискурсивті талдау әдістері қолданылады. Мақалада жаңа ойкодомонимдер анықталды және топтастырылды, олардың жіктелуі ұсынылды, Алматы қаласының ойкодомонимдерінің семантикалық кеңістігінің орталығы мен перифериясы анықталды. Прецеденттік ойкодомонимдер қарастырылады.

Түйін сөздер: атау, номинация, онимдер, топонимдер, антропонимдер, ойкодомонимдер, жіктеу, қозғалмайтын объектілер

*Zhumagulova B.,¹ Ерболатова А.Е.²

^{1,2}Kazakh national pedagogical university named after Abai,
Almaty, Kazakhstan

¹doctor of philological Sciences, associate Professor, bakitgul@inbox.ru

²2nd year master's student, shah99@mail.ru

FEATURES OF NAMING OF MODERN NON-MOVABLE OBJECTS IN ALMATY

Abstract

The problem of naming increasingly attracts researchers, which is associated with the manifestation of linguistic creativity of native speakers of a particular language on the one hand, and the reflection of modern processes in the field of naming urban objects, on the other hand. The article is devoted to the analysis of modern names of commercial new buildings in Almaty, which are put into operation from 2021-2022. Of linguistic interest is the trend of naming modern real estate objects, which will reflect the created image of the city through naming. The method of continuous sampling, classification, component analysis, and methods of conceptual and recursive analysis are used to identify the features of naming real estate objects. The article identifies and groups new oikodomonyms, presents their classification, and defines the center and periphery of the semantic space of oikodomonyms in Almaty. Discusses precedent eucommunity.

Keywords: naming, nomination, onyms, toponyms, anthroponyms, eucodonia, classification, non-movable objects

Введение. Проблема номинации в казахстанской ономастике изучается с середины XX века. Исследования в этой области начались с изучения казахских топонимов (географические названия) и антропонимов (имена собственные), их этимологии, лексических типов, разрядов, структур, особое место занимают ономастические словари. В настоящее время выделены и описаны следующие виды онимов: этнонимы, зоонимы, космонимы, эргонимы, идеонимы, мифонимы, прагмонимы, литературные онимы, что позволяет говорить о расширении сфер использования процесса именованя окружающего человека мира. Онимы изучались с позиции функционально-прагматического подхода, психолингвистического подхода, когнитивного подхода [1]. Несмотря на большое количество работ, посвященных данной проблеме [в частности 2], языковое творчество в именовании объектов окружающей действительности представляет собой огромное исследовательское поле для лингвистов. Например, в постперестроечное время объекты недвижимости стали строиться не государственными организациями, а частными строительными компаниями. Вначале это были отдельные высотные дома, расположенные по определенному адресу. Для выделения застройщика на уровне 2-3 этажа вывешивалась табличка с названием компании, типа МАК, Алматы Курылыс, Базис-А, VI-Group и др. Эти дома считались элитными, потому что отличались планировкой, расположением, наличием подземной парковки и др. Затем появилась возможность строительства двух и более домов на одной территории одним застройщиком, возникла необходимость их именованя, так как эти комплексы стали представлять собой микрорайон в микрорайоне. Изучению нейминга объектов недвижимости посвящена данная статья.

Методика. 1. Целью статьи является анализ названий современных мест, предназначенных для постоянного проживания, т.е. ойкодомонимов г. Алматы. Реализации поставленной цели способствует решение следующих задач: выявить и сгруппировать новые ойкодомонимы, представить их классификацию, определить центр и периферию семантического пространства ойкодомонимов города Алматы.

Посредством метода сплошной выборки на материале рекламных объявлений строительных компаний и сайтов купли-продажи недвижимости были выделены названия построенных и строящихся объектов, предназначенных для жилья. Метод классификации позволил распределить наименования в отдельные группы – топонимы, антропонимы и др., а также был использован прием количественного подсчета. Для выявления семантической структуры ойкодомонимов привлекается метод компонентного анализа.

Вслед за Жиленковой И.И. анализируемый ойкодонимический материал распределяется по следующим тематическим группам: 1) общегеографические названия, в том числе населенные пункты; 2) названия, образованные от гидрографических терминов; 3) названия, отражающие особенности рельефа местности; 4) названия, отражающие специфику почвенного покрова и грунта [3, 20].

2. Согласно данной классификации определены следующие тематические группы:

1) общегеографические названия, в том числе населенные пункты (30), из них:

Топонимы, содержащие географические названия, населенные пункты (12):

указание на город - KD De Ville (с фр. город, городской); ЖК Grand Town; ЖК Nef Uptown (с англ. верхняя часть города); ЖК Megapolis; ЖК Меркур Град; ЖК Famouse Town; ЖК Esentai City; ЖК Alma City; ЖК Dragon City; ЖК Nomad City; ЖК Metropole (с фр. столица); ЖК Хуторок.

Ойконимы, названия городов (3): КД Sorrento - город в Италии; ЖК Geneva Elite Apartment – город в Швейцарии; ЖК Венский дом (Вена – город в Австрии).

Урбанонимы, в основе которых использовано месторасположение жилых комплексов, их адрес (14): ЖК НАВОИ 3.0 ул. Навои, угол. ул. Жандосова; ЖК ДОМ НА АБАЯ ул. Гагарина, 124 (уг. пр. Абая); ЖК Дом на Гагарина; ЖК Arbat; КД Olymp Residence ул. Олимпийская, 9; ЖК Qarasai ул. Карасай батыра, 119/95; ЖК Котельникова 8/1 ул. Котельникова, 8/1; ЖК Vostochka.kz; ЖК Vesnovka; ЖК Dostyk Residence; ЖК Central Avenue Сейфуллина; ЖК FORUM RESIDENCE; ЖК FORUM PLUS (возле ТРЦ FORUM); ЖК AFD Plaza (AF – сокращение по адресу проспект аль-Фараби).

Комонимы, собственное имя поселения сельского типа (1): ЖК Аккент (село в Панфиловском районе Алматинской области);

Хоронимы – имена больших географических, исторических, экономических областей (2): ЖК ILE DE FRANCE (с фр. Французский остров); ЖК Евразия (материк).

2) названия, образованные от гидрографических терминов (8), в том числе:

Гидронимы, связанные с водными ресурсами или использование номена *река* (3): КГ Карасу; ЖК Esentai River Townhouse; ЖК Esentai Apartment.

Наименования, содержащие гидрографические апеллятивы (5): ЖК River House; ЖК Balsu Lux; ЖК Riverside; ЖК Lake Town; ЖК River Park.

3) названия, отражающие особенности рельефа местности (17):

Оронимы, возвышенности (горы, холмы, ущелья и т.п.), использование рельефа местности (6): ЖК Ush Qonyr (название ущелья в Заилийском Алатау); ЖК Хан Тенгри; ЖК Koktobe City; ЖК Alatau Hills – холмы; Alatau Golf Residence; ЖК Алатау.

При образовании ойкодонимов этой группы в роли образующих выступают апеллятивные лексемы гора/горы, холм/холмы (11): ЖК ORTAU ул. Сейфуллина (уг. Сатпаева) орта – между, тау – горы; также ЖК Тау Шатыр (Медеуский район) (ср. ТРЦ Хан Шатыр – в столице); ЖК Алма Тау; КГ Hill Town Almaty (Hill – холм); ЖК Таунхаус BlackBerry Hills; ЖК Bright Hills; ЖК Gorny Hills; ЖК Seven Hills; ЖК Mountain Park; ЖК Горное солнце; ЖК Miras Hills.

4) названия, отражающие специфику почвенного покрова и грунта (4):

Топонимы, указывающие на землю (4): ЖК Jer Ana; ЖК Terra (от ит. Земля); ЖК Terrenkur Terrace; ЖК Terracotta (жженная земля).

Так, ойкодонимический материал распределен по 4 тематическим группам. В первую группу **Общегеографические названия** входят топонимы, ойконимы, урбанонимы, комонимы, хоронимы. Вторую группу **Названия, образованные от гидрографических терминов** составили собственно гидронимы и наименования, содержащие гидрографические апеллятивы. В третью **Названия, отражающие особенности рельефа местности** распределены оронимы и апеллятивные лексемы гора/горы, холм/холмы. В четвертую группу **Названия, отражающие специфику почвенного покрова и грунта**, выделены топонимы с апеллятивом земля. Общее количество составило 60 ойкодомонимов.

3. В работах, посвященных исследованию ойконимического материала, отдельно выделяются антропонимы. К данной группе относятся 15 ойкодомонимов:

Женское имя (7): ЖК LATIFA RESIDENCE, ЖК Карлыгаш, МЖК Sholpan City, ЖК Амаль, ЖК Нурия, ЖК Assem Plasa; ЖК Parasat.

Мужское имя (2): ЖК Zharkyn (значение *лучезарный*), ЖК Taiman Residence (казахское (тюркское) имя, которое образовывается путём соединения имён Тай - "жеребенок" + Ман - "мой");

Имя/ историческая личность (6): ЖК Аль-Фараби, ЖК RAİYMBЕК, ЖК Galileo, КД Abay Residence, ЖК Kerey Residence, ЖК Алтынсарин.

Результаты. 1 Категориальные признаки нейминга ойкодомонимов. Рассмотрим названия объектов недвижимости, процесс именованья которых обусловлен значениями слова *жилье*. Жилье – это место, предназначенное для проживания людей. Поэтому для обозначения тех или иных объектов недвижимости используются сочетания типа жилой комплекс (ЖК), коттеджный городок (КГ), клубный дом (КД).

Жилой комплекс представляет собой “комплекс из нескольких домов, построенных рядом и объединенных общей концепцией, единой территорией с собственной инфраструктурой и зачастую однородной социальной средой. В инфраструктуру комплекса могут входить детский сад, школа, магазины, салон красоты, офисные помещения, спортивные клубы, бассейн, игровые площадки” (<https://www.vestum.ru>). Большинство новостроек в г. Алматы имеют статус жилого комплекса.

Коттеджный городок состоит из коттеджей, небольших частных жилых домов повышенной комфортности, который предназначен для городских жителей. Обычно расположен в пригороде или в сельской местности (Современный толковый словарь русского языка п/ред. Т.Ф. Ефремовой, <https://dic.academic.ru/>). Коттеджных городков в городе 4: КГ Карасу; КГ Жана Куат; КГ Garden Villa; КГ Solar Homes.

Клубный дом предполагает малоквартирный дом в престижном районе, жильцы которого относятся к одному социальному кругу (деловая или творческая элита). Клубных домов 4: КД Zvezdnyi; КД Sorrento; КД Olymp Residence; КД ECO Park.

2 Семантическая структура ойкодомонимов. Для обозначения места для жилья в русском языке используются слова дом, квартира, жилплощадь, общежитие и др. На основе данных толковых словарей представлена семантическая структура слова *дом*, которая содержит восемь секторов, представляющих собой отдельные значения слова: **I – жилье, II – квартира, III – семья, IV – хозяйство, V – учреждение, VI – Родина, VII – династия, VIII – общее место** [4]. Мы используем те секторы, которые реализованы в процессе нейминга объектов недвижимости.

В первый сектор входит исходное значение слова *дом – жилье*; архисема (АС) ‘здание’, а также ряд дифференциальных сем (ДС): ‘жилое’, ‘предназначенное для человека’, ‘постоянное место жительства’.

Лексико-грамматическую группу данного сектора составляют *строение, жилище, жилье, резиденция, лачуга, хибара, хата, небоскреб, вилла, коттедж* и др.

ЖК R-House. К данному сектору можно отнести все ойкодомонимы, содержащие лексемы резиденция (Residence), вилла (Villa), коттедж (КГ – коттеджный городок), дом (КД

– Клубный дом, а также КГ Solar Homes), а также ЖК – жилой комплекс на основе ДС ‘жилое’.

Сектор **II - квартира** содержит АС ‘часть здания’, ДС: ‘жилое’, ‘предназначенное для человека’, ‘постоянное место жительства’. Необходимо отметить соотношение сем секторов **I - жилье** и **II – квартира**. Отличительным признаком выступает сема ‘часть здания’. Эти сектора образуют отношение целое/часть целого.

ЖК Esentai Apartment.

Сектор **III – семья** имеет АС ‘группа родственников’. В данном значении наблюдаются следующие изменения. На первый план выходит человеческий фактор, а именно: АС – не ‘здание’, а ‘люди, объединенные родственными связями’. АС ‘здание’ переходит в разряд ДС, в семной структуре она выражает место, в котором проживают близкие родственники. Таким образом, прослеживается связь между словами *дом* и *семья*, объединенных семой ‘живущие в одном здании’.

ЖК Family Comfort.

От значения **семья** образуется значение **VII – династия**; на основе АС ‘группа родственников’. Однако они имеют различный набор ДС. Значение **династия** занимает промежуточное положение между личной сферой (семья) и общественной (значимые для общества).

ЖК Аулет, ЖК Династия.

Итак, все ойкодомонимы содержат архисему (АС) ‘здание’, а также ряд дифференциальных сем (ДС): ‘жилое’, ‘предназначенное для человека’, ‘постоянное место жительства’ и могут быть отнесены к первому значению слова дом. Единичные ойкодомонимы посредством семы ‘часть здания’ – ко 2 сектору; семы ‘группа родственников’ и ‘живущие в одном здании’ – к 3 сектору, семы ‘группа родственников’ и ‘элитный’ – 7 сектору. Сема ‘элитный’ является маркером коммерческого жилья, отличающая объекты недвижимости от новостроек социального характера, предназначенных для государственных служащих и др.

3 Категории пространство и времени в нейминге современных ойкодомонимов.

1) Пространство. Значительная часть ойкодомонимов так или иначе отражает окружающий человека мир – к ним относятся топонимы и антропонимы, которые рассмотрены выше (60). Также к категории пространство относятся:

Фитонимы, связанные с растительным миром (флора 16): ЖК Tamarix City (Tamarix представляет собой род небольших деревьев или кустарников с розовыми или белыми цветками); ЖК LA VERDE (с испанского – зеленый); ЖК SAKURA, ЖК Besagash; ЖК Silverwood Apartment; ЖК Gulder; ЖК Orchard Residences (Orchard – фруктовый сад), ЖК Өркендеу; ЖК Оркен (с каз. *стебель, побег, потомство*), а также наименования, содержащие слово *парк, сад*: ЖК Mountain Park; ЖК Gres Park; ЖК ВОСТОЧНЫЙ ПАРК; ЖК Медеу парк; ЖК President's Park; ЖК ALA Park; КД ECO Park; КГ Garden Villa.

Космонимы, объединенные с идеей верха: солнце, небо, небесные тела, космос и т.п. (9): КГ Solar Homes; КД Zvezdnyi; ЖК Космо; ЖК Горное солнце; ЖК Exclusive Star; ЖК Baikonur; ЖК Heaven; ЖК Аспан Сити (между Кульджинским трактом и Алатауской трассой); ЖК Double Star (два высотных дома); ЖК Sirius.

Мифонимы (3): ЖК Legenda; ЖК Atlant; ЖК LAMIYA.

Артонимы (лат. «искусство» + оним), названия произведений изобразительного искусства (живописи, графики, пластики) и апеллятивные лексемы (2): ЖК JAZZ-квартила, ЖК O'NER.

Зоонимы (2) – ЖК Falconcity пр. Аль-Фараби (Falcon с англ. Сокол); ЖК Nest Grand (Nest с англ. гнездо).

Эргонимы, названия предприятий, использование бренда строительной компании (2): ЖК Exclusive Юбилейный (компания Exclusive Qurylys, основанная в 2007 году), ЖК RAMS LUXURY (Компания RAMS Qazaqstan – одна из первых строительных компаний в РК).

Хремотонимы (греч. «вещь, предмет» + оним) - названия вещей (1): ЖК Акварель.

Ктемотонимы (греч. «дело» + оним) (1): ЖК Посольский.

Идеонимы, названия художественных произведений, в данном случае сказка Теремок (1): ЖК Теремки.

Субъектоориентированные наименования (2): ЖК 4YOU, ЖК Atria.

2) Время. В именовании объектов недвижимости представлена категория время:

Хрононимы – неймы с указанием на время, времена года, время дня, светлое время дня (9): ЖК 12 месяцев; ЖК Exclusive Time; ЖК Тан-Нуры; ЖК Sulu Tan; ЖК Шұғыла City (с каз. Сияние); ЖК Nurly Dala; ЖК Zharkyn. В эту категорию отнесены ойкодомонимы ЖК Молодежный на Тулебаева (в лексеме *молодой* выделяется сема 'время'), ЖК Dolce Vita Residence (Vita – жизнь, есть сема 'продолжительность', 'время').

Так, при именовании 97 объектов недвижимости отражают категорию пространства, 9 – категорию времени, что позволяет сделать вывод о том, что в 9 случаях из 10 при подборе ойкодомонима предпочтение отдается реалиям окружающего человека мира.

Обсуждение. 1 Ойкодомонимы и межкультурная интеграция. Расширение репертуара имен собственных объектов недвижимости отражает состояние современной языковой ситуации, сложившейся в Республике Казахстан как государства, в котором проживают более 150 национальностей. Двужычие постепенно переходит в трех и многоязычие, что обусловлено открытостью информационного, экономического, политического пространства, с одной стороны, возможностью выезда за пределы страны по туристической, учебной, деловой визе, с другой стороны. Немаловажным является и переход казахского алфавита с кириллицы на латиницу, что нашло отражение в нейминге объектов недвижимости. Так, процесс именовании современных жилых комплексов базируется на равноправной вариативности использования как кириллицы, так и латиницы, ср. написание ойкодомонимов на казахском и русском языках:

- казахский язык (кириллица): ЖК Алма Тау, ЖК Алтынсарин, ЖК Өркендеу;

- казахский язык (латиница): ЖК Sulu Tan, ЖК Nurly Dala, ЖК Zharkyn, ЖК O'NER, ЖК Besagash;

- русский язык (кириллица): ЖК Молодежный на Тулебаева, ЖК 12 месяцев, ЖК Посольский, ЖК Акварель, ЖК Горное солнце, ЖК ВОСТОЧНЫЙ ПАРК, ЖК Династия и др.;

- русский язык (латиница): КД Zvezdnyi, ЖК SAKURA, КД ECO Park.

При именовании объектов недвижимости часто используется лексема казахского языка рядом с английской: ЖК Шұғыла City, причем есть номинации, в которых английская лексема City оформляется через кириллицу: ЖК Аспан Сити. Интерес представляет и графическое обыгрывание слов казахского языка, передаваемых посредством латиницы. Графические решения: лексема Өжет (значение - "бойкий; смелый; упорный; отчаянный; крутой") оформляется следующим образом: ЖК O-Jet, специфическая буква Ө передается через дефис: O-. Также в другом ониме данная буква передается посредством надстрочного знака в виде запятой: ЖК O'NER.

В настоящее время языковая политика страны предполагает функционирование казахского языка как государственного, русского языка как официального, английского языка как мирового. Наравне с казахскими и русскими ойкодомонимами вполне органично используются и английские:

- английский язык: ЖК Exclusive Time, ЖК Falconcity, ЖК Double Star, ЖК Exclusive Star, ЖК Orchard Residences, ЖК President's Park и др.

На знание не только английского языка, но и английских акронимов рассчитан оним ЖК 4YOU: 4 – four, for + UOU – you (ты), хотя можно было использовать сокращение 4U – для тебя.

Репертуар ойкодомонимов постепенно расширяется:

- французский язык: КД De Ville (с фр. Город, городской), ЖК Metropole (с фр. столица), ЖК ILE DE FRANCE (с фр. Французский остров);

- испанский язык: ЖК LA VERDE (с испанского – зеленый);
- итальянский язык: ЖК Dolce Vita Residence.

3 Прецедентные ойкодомонимы в нейминге объектов недвижимости. Ядро прецедентных ойкодомонимов составляют антропонимы *Имя/ историческая личность*, периферию – фразеологизмы. В процессе нейминга объектов недвижимости используются имена общеизвестные, имеющие мировое значение. К ним относится Аль-Фараби, один из выдающихся ученых Востока, известны его труды в области философии, астрономии, математики, музыки и естественных наук. Именем Аль-Фараби назван проспект и один из ведущих вузов Казахстана – КазНУ им. Аль-Фараби, ср. ЖК Аль-Фараби, ЖК AFD Plaza (AFD – аббревиатура по адресу проспект Аль-Фараби Дангылы). Еще одно имя, известное миру – Абай Кунанбаев, великий поэт казахского народа, композитор, философ-гуманист, ср. ЖК Дом на Абая, KD Abay Residence. В рекламе на сайте «Крыша.кз» дается следующая информация: “ЖК Galileo Terrace получил свое название в честь ученого Галилео, который делал все свои открытия через телескоп. Мы объединили вашу тягу к знаниям и нашу тягу к архитектуре в одном проекте” (<https://krisha.kz>).

На следующем уровне, значимом для культуры и истории нашей страны, используется имя Ибрая Алтынсарина, просветителя казахского народа, педагога, писателя, этнографа, общественного деятеля, ср. ЖК Алтынсарин. В столице республики есть улица Керей, названная в честь хана, Керей-хан и Жанибек-хан являются основателями казахского ханства, ср. ЖК Kerey Residence. Вклад в историю казахского народа внес Райымбек батыр, герой, полководец, дипломат, в Алматы есть проспект Райымбека, его мавзолей, ср. ЖК RAIYMBEK (nug.kz), а также Карасай батыр, полководец, талантливый стратег (nug.kz), в его честь названа улица, ср. ЖК Qarasai.

Периферию прецедентных ойкодомонимов составляет фразеологическое сочетание *dolce vita*. В основе ойкодомонима ЖК Dolce Vita Residence лежит устойчивый оборот из итальянского языка, фразеологизм *dolce vita* (сладкая жизнь), значение которого указывает на богатство, людей, живущих в роскоши. Также ‘на слуху’ песня в исполнении Жасмин – ‘Дольче вита’ (Live, 2015, <https://www.youtube.com>).

4 Удачный/неудачный ойкодомоним. Отдельно выделим одно название объекта недвижимости ЖК LAMIA. Определение его места в классификации вызвало определенные сложности. С одной стороны, значение слова Ламия не является знакомым. А вам? Что дали ресурсы интернета? Следующее:

“Значение и происхождение имени Ламия”

“Существует несколько вариантов перевода для имени Ламия:

1. Арабское имя (لَامِيَة) [Lamiah] значение - "сверкающая; блестящая" или от (لَمِيَاء) в значении - "темногубая" (у арабов темные губы - эталон женской красоты)
2. Латинское (*Lamia*) от др.-греческого (Λάμια) перевод - "баснословное чудовище в образе женщины, высасывающее кровь у людей и пожирившее их".

“Ламия – персонаж древнегреческой мифологии. Ламия была возлюбленной Зевса и родила от него детей. Гера из ревности убила их и лишила возлюбленную верховного бога сна. Ламия, скрывшись в мрачном подземелье, превратилась в чудовище, питавшееся людьми. Не имея возможности уснуть, это существо бродило ночами и высасывало кровь у встречаемых людей; ее жертвами чаще всего становились юноши. Чтобы уснуть, Ламия вынимала свои глаза, становясь на это время наиболее уязвимой. В более поздних легендах европейских народов Ламию изображали в облике змеи с головой и грудью красивой женщины. Она обитала в лесных чащах и заброшенных замках. Это существо совращало мужчин и сосало их кровь, убивало детей. Аналогичный персонаж существовал и в мифологии южных славян... Это существо называли Ламия, оно представляло собой чудовище с телом змеи и собачьей головой. Ламия совершала набеги на сады и пожирала все плоды труда крестьян” (<https://imya.com/name/9368>).

Темные губы – в первом значении – темный противоположность светлому (первый минус), и негативный персонаж в мифологии (второй минус). Обратимся к следующей ссылке: Ламия – 7 негативных значений из 10 (поискслов.рф), не является исключением и энциклопедия мифологии (<https://dic.academic.ru/>), все значения негативные.

Проблема неверно выбранного названия сопряжена с желанием “стильно” назвать объект продажи, возможно, без обращения к специалистам, которые могли бы предложить удачное коммерческое имя новому объекту. На “легкомысленное отношение” к именованию в сфере туризма обращает внимание Е.А. Чубина, как справедливо резюмирует свою статью автор: “В названии важна целостность создаваемого образа, согласованность, непротиворечивость семантических кодов. Такая целостность, без сомнения, имеет – помимо прочего – и прагматическую ценность: активизирует восприятие и запоминание самого наименования, поскольку созвучные образы на уровне подсознания подкрепляют друг друга” [5].

Еще одно название представляет интерес: ЖК Atria (анат. относящийся к предсердию). Для понимания названия объекта необходимы знания в области медицины. В именовании прослеживается метонимический перенос предсердь – предгорье, комплекс действительно расположен в непосредственной близости к горам, ниже пр. Аль-Фараби, уг. Розыбакиева. Необходимо определиться, в каком участке сердца вы хотите жить, ср. картинка на Рисунке 1.

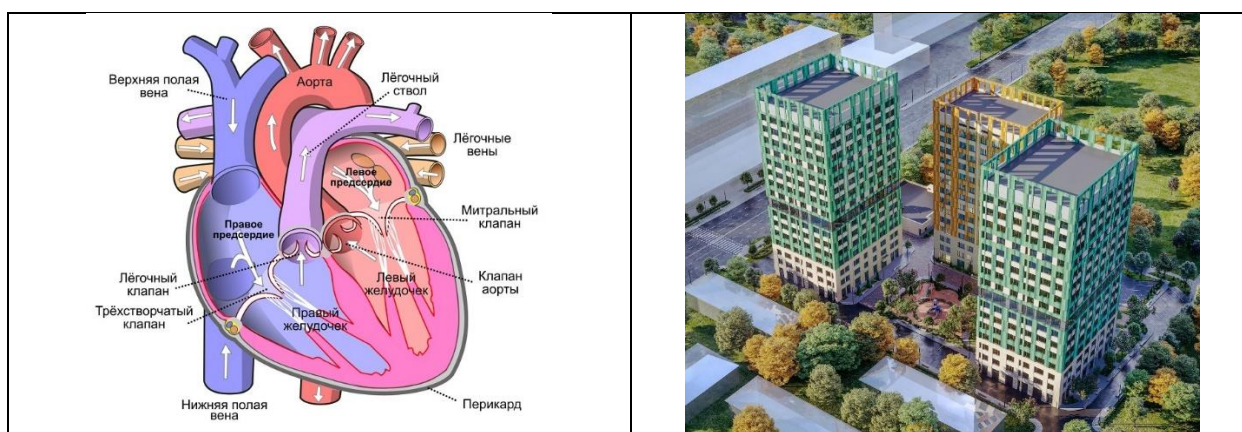

Рисунок 1

Комментарий. Есть выражение, ставшее крылатым: “Как корабль назовешь, так он и поплывет” (капитан Врунгель из мультфильма “Приключения капитана Врунгеля”). Несмотря на значение имени капитана, которое содержит значение ‘говорить неправду’ – врун, генеральная линия сюжета мультфильма складывается из названия его корабля, когда при отплытии отвалились две первые буквы: “Победа”, остались четыре: “беда”, что и определило все напасти, что “свалились” на команду корабля.

Закключение. 1 Новизна исследования названий объектов недвижимости, которые только выставлены на продажу, заключается в том, что эти онимы еще не были предметом изучения. Однако они уже представляют научный интерес, что сопряжено с тем, что новые ойкодонимы будут активно использоваться в узусе. С одной стороны, все названия имеют адресную функцию, так как имеют конкретное месторасположение, с другой стороны, немаловажное значение имеет рекламная функция в силу того, что объекты недвижимости являются коммерческим продуктом.

В статье выделены тематические группы, которые позволяют классифицировать ойкодонимический материал по следующим критериям: 1) общегеографические названия, в том числе населенные пункты; 2) названия, образованные от гидрографических терминов; 3)

названия, отражающие особенности рельефа местности; 4) названия, отражающие специфику почвенного покрова и грунта, и также 5) антропонимы.

2 Выделены категориальные признаки нейминга ойкодомонимов, для обозначения которых используются сочетания типа жилой комплекс (ЖК), коттеджный городок (КГ), клубный дом (КД).

3 Выявлена семантическая структура ойкодомонимов, в которой названия содержат АС 'здание', ДС 'жилое', 'предназначенное для человека', 'постоянное место жительства', относятся к первому значению слова дом. Сема 'элитный' выделяет коммерческое жилье от новостроек социального характера.

4 Определение места ойкодомонимов в отношении глобальных концептов **пространство** и **время** в нейминге объектов недвижимости позволило выявить преобладание названий, которые отражают категорию пространства в 90% из 100%.

5 Современные ойкодомонимы отражают процесс межкультурной интеграции, что проявляется в широком использовании названий объектов недвижимости на казахском, русском, английском языках, а также отмечается привлечение онимов на французском, испанском, итальянском языках. Так, нейминг объектов недвижимости отражает действующий в стране полилингвизм.

6 Интерес представляет и исследование прецедентных ойкодомонимов, ядерную часть которых представляют антропонимы, периферию – фразеологизмы, единицы медицинского дискурса. Отмечены не вполне удачные названия коммерческих объектов, что обусловлено попыткой дать звучное и редкое имя новому объекту, чтобы привлечь к нему внимание. Однако необходимо более внимательное отношение к имени, чтобы избежать коммерческого провала.

Список использованной литературы:

1 Мадиева Г.Б. Ономастика Казахстана: аналитический обзор (подходы исследования онимов) / Мадиева Гульмира Баянжановна /отв. ред.: М.М. Буркитбаев, О. Абдиманулы, Ж.К. Ибраева. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 80 с.

2 Мадиева Г., Кабытаева А. Ономастическая идентичность как маркер сохранения национальной идентичности в рамках программы «Рухани жангыру»// Вестник КазНПУ им. Абая, Серия «Филологические науки», #4(74), 2020- #4(74), 2020. – с.111-116.

3 Жиленкова И.И. Топонимы Белгородской области (системный лингвоанализ названий населенных пунктов): учеб. пособие по лингвокраеведению. Изд. 2-е / И.И. Жиленкова. – Белгород: ИД «Белгород», 2012. – 124 с.

4 Жумагулова Б.С. Семантическая структура слова дом в русском языке// Поиск. Серия гуманитарных наук. – 2002. - #3 (2). – С. 171-176.

5 Чубина Е.А. К вопросу об использовании мифонимов в названиях объектов сферы туризма // Сервис+. 2012. #2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-ispolzovanii-mifonimov-v-nazvaniyah-obektov-sfery-turizma> (дата обращения: 04.01.2021).

References:

1 Madieva G.B. Onomastika Kazakhstana: analiticheskii obzor (podkhody issledovaniya onimov) / Madieva Gul'mira Bayanzhanovna /otv. red.: M.M. Burkitbaev, O. Abdimanuly, Zh.K. Ibraeva. – Almaty: Kazak universiteti, 2018. – 80 s.

2 Madieva G., Kabytaeva A. Onomasticheskaya identichnost' kak marker sokhraneniya natsional'noi identichnosti v ramkakh programmy «Rukhani zhangyr U»// Vestnik KazNPU im. Abaya, Seriya «Filologicheskie nauki», #4(74), 2020- #4(74), 2020. – s.111-116.

3 Zhilenkova I.I. Toponimy Belgorodskoi oblasti (sistemnyi lingvoanaliz nazvanii naseleennykh punktov): ucheb. posobie po lingvokraevedeniyu. Izd. 2-e / I.I. Zhilenkova. – Belgorod: ID «BelgoroD», 2012. – 124 s.

4 Zhumagulova B.S. *Semanticheskaya struktura slova dom v russkom yazyke// Poisk. Seriya gumanitarnykh nauk.* – 2002. - #3 (2). – S. 171-176.

5 Chubina E.A. *K voprosu ob ispol'zovanii mifonimov v nazvaniyakh ob"ektov sfery turizma // Servis +.* 2012. #2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-ispolzovanii-mifonimov-v-nazvaniyah-obektov-sfery-turizma> (data obrashcheniya: 04.01.2021).

MPHTI 16.01.07

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7804.04>

*Nabidullin A.S.,¹ Ordabaev Ch.K.²

^{1,2}*Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan*

¹*PhD student, Aibosha@mail.ru*

²*Master of Philology, Ordabaevchingiz@gmail.com*

INFLUENCE OF ENGLISH BORROWINGS ON THE CULTURE AND SPEECH OF KAZAKHSTANI YOUTH

Abstract

Being a living structure, the language is constantly evolving, including with the help of borrowings. It is impossible to stop this process. It is easier for young people to express their thoughts and feelings in a foreign language, rather than using fixed expressions in their native language. All this is happening as a result of increased information flows, the emergence of the global computer network – “the Internet”, the development of the world economic market, international tourism, and cultural ties. Today, the study of borrowings as manifestations of the interaction of different languages with each other is not the last among the problems of modern linguistics, and therefore, the attention of domestic and foreign researchers is directed to this issue. English plays a big role in the life of young people of Kazakhstan, who actively use foreign words in everyday life. In their opinion, it sounds beautiful and fashionable. The borrowing and use of words of foreign origin is a consequence of linguistic contacts influenced not only by historical and cultural factors, but also by the growing influence of the mass media. This article is dedicated to finding the peculiarities of the influence of English borrowings on the culture and speech of Kazakhstani youth.

Keywords: borrowings, anglicisms, slangs, jargonisms, language and culture, globalization and language

*Набидуллин А.С.,¹ Ордабаев Ч.К.²

^{1,2}*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

¹*докторант, Aibosha@mail.ru*

²*Филология магистрі, Ordabaevchingiz@gmail.com*

АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕН ЕНГЕН СӨЗДЕРДІҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАСТАРДЫҢ МӘДЕНИЕТІ МЕН СӨЙЛЕУІНЕ ӘСЕРІ

Аңдамна

Ағылшын тілінен енген сөздердің Қазақстандық жастардың мәдениеті мен сөйлеуіне әсері тірі құрылым болғандықтан, шет тілдерден енген сөздер арқылы тіл үнемі даму үстінде

болады. Бұл үдерісті тоқтату мүмкін емес. Жастарға ана тілінде бекітілген өрнектерді қолданудан гөрі, ағылшын тіліндегі танымал сөздерді қолданып, ойлары мен сезімдерін жеткізу жеңілрек. Мұның бәрі ақпараттық ағымдардың ұлғаюы, «ғаламтор» секілді ғаламдық компьютерлік желінің пайда болуы, әлемдік экономикалық нарықтың, халықаралық туризм және мәдени байланыстардың дамуы нәтижесінде орын алады.

Қазіргі таңда кірме сөздерді тілдердің өзара әрекеттесуінің көрінісі ретінде зерттеу тіл білімінің өзекті мәселесі. Сол себепті отандық және шетелдік ғалымдар осы мәселені өз зерттеу нысандарына айналдырған.

Ағылшын тілі күнделікті өмірде шетелдік сөздерді белсенді қолданатын қазақстандық жастардың өмірінде үлкен рөл атқарады. Олардың пікірінше, ағылшын сөздері әдемі және сәнді. Шетелдік сөздерді пайдалану тарихи және мәдени факторларға ғана емес, сонымен бірге бұқаралық ақпарат құралдарының жетілуіне де әсер етуші тілдік байланыстардың салдары болып табылады. Мақала ағылшын енген сөздердің Қазақстандық жастардың мәдениеті мен сөйлеуіне әсер ету ерекшеліктерін анықтауға арналған.

Түйін сөздер: кірме сөздер, ағылшын сөз тіркестері, сленг, жаргонизм, тіл, мәдениет, жаһандану

**Набидуллин А.С.¹, Ордабаева Ч.К.²*

^{1,2}Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Алматы, Казахстан

¹докторант, Aibosha@mail.ru

²Магистр филологии, Ordabaevchingiz@gmail.com

ВЛИЯНИЕ ЗАИМСТВОВАНИЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА КУЛЬТУРУ И РЕЧЬ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

Являясь живой структурой, язык постоянно развивается, в том числе с помощью заимствований слов иностранных языков. Остановить этот процесс практически невозможно. Молодежи легче выражать свои мысли и чувства используя модные слова английского языка, чем использовать фиксированные выражения на родном языке. Все это происходит в результате увеличения информационных потоков, появления глобальной компьютерной сети - «Интернет», развития мирового экономического рынка, международного туризма и культурных связей. На сегодняшний день изучение заимствований как проявлений взаимодействия разных языков друг с другом занимает особое место среди проблем современной лингвистики, и поэтому внимание отечественных и зарубежных исследователей направлено на эту проблему. Английский язык играет большую роль в жизни казахстанской молодежи, активно использующей иностранные слова в повседневной жизни. По их мнению, английские слова, звучат красиво и модно. Заимствование и использование слов иностранного происхождения является следствием языковых контактов, на которые влияют не только исторические и культурные факторы, но и растущее влияние средств массовой информации. Статья посвящена выявлению особенностей влияния английских заимствований на культуру и речь казахстанской молодежи.

Ключевые слова: заимствования, англицизмы, сленги, жаргонизмы, язык и культура, глобализация и язык

Introduction. Nowadays, the English language continues to strengthen its position as a language of international communication, it has a high social status and is expanding the scope of its functioning as a world language. Of particular concern is the fact that borrowings from English slang and their derivatives are increasingly common in the everyday speech of modern youth. It is easier for young people to express their thoughts and feelings in a foreign language, rather than using fixed expressions in their native language. All this is happening as a result of increased information flows, the emergence of the global computer network – “the Internet”, the development of the world economic market, international tourism, and cultural ties [1, p. 211].

Methods. Today, the study of borrowings as manifestations of the interaction of different languages with each other is not the last among the problems of modern linguistics, and therefore, the attention of domestic and foreign researchers is directed to this issue. The borrowing and use of words of foreign origin is a consequence of linguistic contacts influenced not only by historical and cultural factors, but also by the growing influence of the mass media. The problem of borrowing was dealt with by such linguists as: V.I. Karasik, N.F. Alefirenko, E.S. Kubryakova and others.

Borrowing is the transition of units of one language into another as a result of the interaction of peoples, cultures and languages, as well as the unit itself, which entered another language as a result of such a transition. This is a process as a result of which a foreign language element appears and is fixed in the language. It is one of the main sources of vocabulary improvement. Those who study borrowings are able to see the entire history of the development of the language, economic, social and cultural contacts between peoples.

First of all, borrowings are manifested when adopting foreign cultural concepts - when meeting with someone else's linguistic culture, and names for which do not exist in the native language of non-native speakers of this culture (such as: *тореадор, вигвам*) or when new concepts appear in the development of science and technology (*компьютер, сканер*). The concept here can be understood as a unit of concept renewal, which arises as a result of rethinking information coming to a person, reflecting new knowledge and experience, forming new words (neologisms) in the language, denoting borrowed concepts. But it is much more interesting to borrow words for concepts whose names already exist in the language.

In this regard, it is interesting to consider the classification of English neologisms that were introduced into Russian:

- 1) “zero”, or empty concepts used in speech, mainly as barbarism or youth slang;
- 2) quasi-concepts denoting realities borrowed from other cultures (for example, designations for office equipment);
- 3) "parasitic concepts" - words denoting concepts that exist in the language, but introduced in order to emphasize a certain "feature" of the concept;
- 4) other people's concepts, representing other people's values and concepts that do not exist in the language [2, p. 188].

Over the past few years, a whole layer of "new" words have appeared in the Russian and Kazakh languages, denoting quite familiar concepts. According to the presented classification, these words can be attributed to the groups of "zero" and "parasitic" concepts.

For a word to enter the system of the borrowing language, the following conditions are required:

- transmission of a foreign language word phonetically and grammatically by means of the borrowing language;
- correlation of a word with grammatical classes and categories of the borrowing language;
- phonetic and grammatical mastering of a foreign language word;
- word-formation activity of a word;
- semantic mastering, namely, the definiteness of meaning, differentiation of meanings and their shades between words and borrowings that existed in the language;
- regular use in speech [3].

However, some conditions are optional, for example, the phonetic and grammatical association of the word and its derivational activity.

Once in our culture, borrowings have undergone a whole series of changes. Initially, getting into speech, they retained their graphic and grammatical image, for example, the words “freelance”, “like”, “fashion”. Over time, they have acquired an adapted graphic form (transcription): “фриланс”, “лайк”, “фэшн”. Then, the already changed words were influenced by the grammar of the Russian and Kazakh languages, creating derivatives from these words, such as “заниматься фрилансом”, “лайкнуть”, “фэшенебельный”, etc.

All events occurring in the world affect the formation and development of colloquial speech, and also enrich the vocabulary of humanity with new phrases and expressions. Youth are an integral part of society. Being the "future of the nation", it has at all times been of great value for the development of society. This is a socio-demographic group, united according to certain criteria: age, social status and socio-psychological characteristics.

Borrowing is a common way to enrich any language. However, today the influence of the English on the Kazakh and Russian languages is a rapidly growing process with no signs of stopping. Modern youth speech and culture can serve as proof of this phenomenon.

English is one of the most popular languages in the world. One and a half billion people all over the world speak this language. It is from this language that a lot of words came to us related to various spheres of interest, occupation, the field of politics and economics. The main aspiration of young people is almost always to consolidate the most important worldview concepts in a vivid expressive form, possibly incomprehensible to the majority of people in society.

The Internet is the most popular area of communication for the use of borrowings. When communicating, the younger generation uses in their speech a large number of borrowings, which, in general, are understandable only to a certain group of people [1, p. 209-210].

Various sporting events are also not complete without the use of borrowings, which have already become common among all ages.

Language is the main tool for learning and mastering the outside world. It also acts as the main means of communication between people. Equally, language makes it possible to get to know other cultures.

Culture is a process and product of spiritual production focused on the creation, storage, dissemination and consumption of spiritual values, norms, knowledge, ideas. Language, therefore, acts as a kind of concentrate of the culture of the nation, embodied in various groups of a given cultural-linguistic community. However, language serves not only the sphere of spiritual culture, it is directly related to material culture, production, with social relations, it is a means of communication, an instrument of struggle, i.e. acts as an integral element of the social sphere. Despite this, it should be recognized that language is fundamentally a phenomenon of spiritual culture.

So, language is a kind of foundation of culture, because with the help of language, cultural norms and social roles are assimilated, without which a person's life in society is impossible.

The researchers characterize the relationship between language and culture as follows:

Language is a mirror of culture, which reflects not only the real world of a person, but also the mentality of the people, i.e. his specific way of perception of the world, his national character, traditions, customs, morality, system of norms and values, picture of the world;

Language is a storehouse, a piggy bank of culture, since all knowledge, skills, material and spiritual values accumulated by the people are stored in its language system, in oral and written speech. Thanks to this, a person does not start his development every time anew, but assimilates the experience of previous generations;

Language is a bearer of culture, because thanks to the epistemic function of language, it is transmitted from generation to generation, and children, mastering their native language, also master the generalized experience of previous generations;

Language is a cultural tool that forms the personality of a person who, through language, perceives the traditions and customs of his people, a specific cultural image of the world [4].

English plays a big role in the life of young people of Kazakhstan, who actively use foreign words in everyday life. In their opinion, it sounds beautiful and fashionable. In turn, the native language is clogged with jargon, and the culture of native speech is harmed. Borrowing foreign words is, first of all, a way of human development. Thanks to the development of international relations, language contact has a huge impact on the speech of young people and directly on the dictionary of the Russian and Kazakh languages. The appearance of new foreign words in the speech of young people, on the one hand, replenishes their vocabulary, and on the other hand, the language loses its unique beauty and originality. Linguists and philologists note that the regular borrowing of foreign language vocabulary has reached an alarming rate. They are alarmed by the fact that borrowings from English slang appear more and more often in the speech of modern youth, borrowed words make up to 25% of common vocabulary. With the help of foreign words, it is easier for young people to express their thoughts and feelings. This fact causes concern, since L.P. Krysin notes that ignorance of the terms of the native language speaks of a decrease in intellectual abilities and even some degradation of modern young people [5, p. 37].

In the explanatory dictionary of Efremova, you can find the following definition: "Anglicism is a word, an expression borrowed from the English language, or a turn of speech, built on a model characteristic of the English language".

Throughout history, many scientists have devoted their works to the study of the influence of foreign words on the formation of the Russian language. M.V. Lomonosov made a great contribution to the study and regulation of foreign borrowings of the 18th - 19th centuries in his work "Reader on the History of Russian Linguistics." In his opinion, the Russian language has lost its stability and linguistic norm due to the "clogging" of the living spoken language with borrowed words. However, such scientists as V.G. Belinsky, R.F. Brandt, J.K. Groth, E.F. Karsky express the opposite point of view and believe that Anglicisms and other borrowings are useful for any language and are inevitable, since a language is a living organism that lives, develops, changes and borrows words from other languages.

M.A. Breiter, who studied the problem of borrowing foreign words, claims that there are several ways of introduction of foreign borrowings into one's native language:

- direct borrowings are words that hardly differ from their original meaning. For example: антураж - entourage, чипсы (chips), etc. This is how the majority of advertising agencies, media, names of cafes and restaurants originated;

- hybrids - changed words, due to the addition of the native language suffix, prefix and ending to the foreign root. In this case, the meaning of the borrowed word is slightly changed. For example, камбэки - comebacks;

- calque - these are words that have completely retained their appearance: меню - menu, диск - disk. And also semi-calque - words that, when grammatical development, obey the rules of native language grammar (suffixes are added). Such as: герла - (girl), бейба (baby);

- jargon are words that people use to quickly convey information, most often with informal communication. For example: крейзи (crazy);

- exoticisms - words that characterize the specific national customs of other peoples and are used to describe non-Kazakh reality. A distinctive feature of these words is that they do not have Russian synonyms. For example: лаваш (pita), сулугуни (suluguni), хотдог (hot-dog), чизбургер (cheeseburger);

- composites - words consisting of two English words, for example: фотешоп - photoshop - graphic editor (photo (photography) and shop) [6, p. 55-56].

Anglicisms in the speech of young people can be divided into several thematic groups: fashion, food, business, sports, mass and youth culture.

An obvious problem of the culture of speech of young people is damaging the culture of the language - littering it with jargon, the tendency to illiterate use of language structures and units in colloquial speech. Our everyday speech is not only an indicator of the level of literacy, aesthetic development of a person, the presence of cultural values in him, but also a means of reflecting these characteristics for the whole society as a whole. It is also the most important factor in the formation of spiritual culture, moral and intellectual development of the younger generation. On the one hand, the appearance of new words expands the vocabulary, and on the other hand, due to the use of a huge number of unjustified borrowings, the language becomes clogged, its originality and unique beauty are lost. A certain role of propaganda and rooting of foreign words in the lexicon of adolescents is played by their constant use in advertisements, announcements, labels. Products with English labels appear: "Milky Way", "Baunty", "Nuts", "Head and Shoulders" shampoo, "Fairy" detergent, "Tide" washing powder. On the audio and video equipment you can see the words: "Play"; "Stop"; "Rewind"; "Low"; "High", etc. Borrowed words, already adopted to one degree or another, are added to the numerous inscriptions. For example, you can hear phrases such as: Вотэтошоу! (show); замечательный клип (clip); купить бестселлер (bestseller); это был хит (hit).

Most of the borrowings have found their place in youth slang, because it is slang that is an important part of the language culture of young people. The most productive sources for replenishing the vocabulary of young people are such spheres as the media (the Internet is a "record holder" in the use of borrowings, especially in advertising texts, reports of incidents, etc.) [4]

Research result. Passion for Anglicism has become a kind of fashion, it is due to the stereotypes and ideals created in youth society. Such a stereotype of our era is the image of an idealized American society, in which the standard of living is much higher and the high rates of technological progress are leading the whole world. Thus, by adding English borrowings to their speech, young people in a certain way approach this stereotype, join American culture, lifestyle ("шузы" from shoes; "бутсы" from boots; "хаер" from hair; "инглиш" - "English"; "френд" - from "friend"; "фейс" - from "face"; "комп" - from "computer", etc.). But, despite this, everyday speech does not experience excessive influx of foreign words. Our people have long entered into political, commercial, scientific and cultural ties with other peoples. At the same time, the language was enriched with words from other languages. These words called things new for our people, customs, concepts, etc.

All unnecessary and superfluous are eliminated from the language independently. The most important thing is to know the meaning of the spoken words and use them on time.

It is also impossible not to give some justification for the use of anglicisms:

- firstly, sometimes it is more convenient to use anglicisms, because they are shorter, more clearly express the meaning;
- secondly, anglicisms are already clearer to many than a long translation;
- thirdly, these words have already firmly entered our everyday speech, especially among young people [7, p. 25].

Discussion. Many linguists were engaged in the study of the reasons for borrowing foreign words: V.V.Vinogradov, L.P.Krysin, E.D.Polivanov, D.E.Rosenthal and others. E. Richter considers the need for naming things and concepts to be the main reason for borrowing words. The very process of linguistic borrowing was considered by him as inextricably linked with cultural and other contacts of two different linguistic societies and as a part and result of such contacts. Linguists also name other reasons that are different in nature - linguistic, social, mental, aesthetic, etc., the need for new linguistic forms, the need for dismembering concepts, for a variety of means and their completeness, for brevity and clarity, for convenience.

Conclusion. Most often, young people use anglicisms when communicating with friends and in the computer sphere, as well as when conveying their emotions and moods, least often when describing the weather, food and family. The younger generation cannot help but use English words in their speech, as some of these words have long entered our spoken language. Borrowing words

from other languages is a natural and logical process that is characteristic of any developed language. Therefore, the correct attitude to borrowings is not a refusal to use them, but a correct understanding of the meaning of a particular foreign language word, its semantic shades, stylistic coloring, and the peculiarities of its combination with other words. Knowledge of foreign words expands a person's horizons, introduces him to the world of other languages, helps him to better navigate in modern life.

Being a living structure, the language is constantly evolving, including with the help of borrowings. It is impossible and impractical to stop this process. Computer terms, names of dance elements or designations of procedures from beauty salons, Internet jargon have entered into our speech and are firmly entrenched. Of course, there are words, the presence of which is necessary to denote new phenomena, especially when it comes to words related to the professional sphere, but, nevertheless, it is possible to limit the use of foreign words, the equivalents of which exist in the Kazakh and Russian languages, and are used just to give your speech a certain chic. In many cases, people who use foreign words in their speech do not know their real meaning, especially when it comes to obscene language.

Modern journalists or speakers at business conferences find themselves in roughly the same situation. The more foreign (and often incomprehensible) words there are in their speech, the higher the likelihood that their work will receive more recognition [3, p. 137].

Of course, there are ways out of this situation. For example, France adopted a law banning foreign words on the initiative of Jacques Toubon, Minister of Culture. Thanks to him, the majority of public speeches, advertisements or films must be accompanied by a translation into French. The reverent attitude towards language in Spain is expressed in attempts to find new words to denote new concepts. So, for example, the word computer has two Spanish designations: "computador" and "ordenador", and the later, more "Spanish" form, is much more popular.

It is difficult to say whether the abundance of borrowings is a problem and whether it should be dealt with at the legislative level (for example, to prohibit the use of foreign words that have Russian and/or Kazakh equivalents in the press, advertising, or force the words cookies and muffin to be removed from the menu and replaced with similar one concepts already existing in our culture. Borrowing is an inevitable and practically uncontrollable process. It is impossible to stop it, but it is possible to slow it down, increasing the status of the native language and culture.

(This article was written as a part of a scientific project which is financed by Abai Kazakh National Pedagogical University)

(Данная статья написана в рамках научного проекта финансируемого КазНПУ им. Абая)

(Бұл мақала Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті қаржыландыратын ғылыми жоба аясында жазылған)

Список использованной литературы:

1. Magami Aygun *Concepts of Borrowings in Modern Science of Linguistics, Reasons of Borrowed Words and Some of Their Theoretical Problems in General Linguistics*, // *International Journal of English Linguistics*; Vol. 5, No. 6; 2015, p. 209-212.

2. Сушкова А.А., Конюшевская Е.Г. *The influence of English loan words on the speech of the modern youth*//Сборник материалов Всероссийского научного форума молодых исследователей. 2016, с. 187-190.

3. Abdulhafeth Ali Khrisat and Majiduddin Sayyed Mohamad. *Language's Borrowings: The Role of the Borrowed and Arabized Words in Enriching Arabic Language*. // *American Journal of Humanities and Social Sciences*. Vol. 2, No. 2, 2014, P. 133-142

4. Банищикова М.А. *Об англоязычном заимствовании как языковом феномене (на примере англоязычного профессионального жаргона в немецком рекламном медиадискурсе)* // *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. – Тамбов, 2013 №11 (29).

5. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке [Текст] // Л.П. Крысин. – М., 2008. – 165 с.
5. Rao, V. Chandra. *The Significance of the Words Borrowed Into English Language*. 2018
6. Bates L. Hoffer. *Language Borrowing and the Indices of Adaptability and Receptivity*. // *Intercultural Communication Studies XIV*: 2, 2005, P. 53-67
7. Двойнина А.В. Заимствование как способ пополнения спортивной лексики. // *Вестник башкирского университета*. – Уфа, 2011. – Т. 16 – №1. С. 24-28.

References:

1. Magami Aygun *Concepts of Borrowings in Modern Science of Linguistics, Reasons of Borrowed Words and Some of Their Theoretical Problems in General Linguistics*, // *International Journal of English Linguistics*; Vol. 5, No. 6; 2015, p. 209-212.
2. Sushkova A.A., Koniushvskaya E.G. *The influence of English loan words on the speech of the modern youth*//*Sbornik materialov Vserossiiskogo nauchnogo foruma molodykh issledovatelei*. 2016, s. 187-190.
3. Abdulhafeth Ali Khrisat and Majiduddin Sayyed Mohamad. *Language's Borrowings: The Role of the Borrowed and Arabized Words in Enriching Arabic Language*. // *American Journal of Humanities and Social Sciences*. Vol. 2, No. 2, 2014, P. 133-142
4. Banshchikova M.A. *Ob angloiazыchnom zaimstvovanii kak iazykovom fenomene (na primere angloiazыchnogo professionalnogo zhargona v nemetskom reklamnom mediadiskurse)* // *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki*. – Tambov, 2013 №11 (29).
5. Krysin L.P. *Inoiazыchnye slova v sovremennom russkom iazyke [Tekst]* // L.P. Krysin. – М., 2008. – 165 с.
5. Rao, V. Chandra. *The Significance of the Words Borrowed Into English Language*. 2018
6. Bates L. Hoffer. *Language Borrowing and the Indices of Adaptability and Receptivity*. // *Intercultural Communication Studies XIV*: 2, 2005, P. 53-67
7. Dvoynina A.V. *Zaimstvovanie kak sposob popolneniia sportivnoi leksiki*. // *Vestnik bashkirskogo universiteta*. – Ufa, 2011. – Т. 16 – №1. С. 24-28.

*Курманбаева Т. С.,¹ Шайбакова Д.Д.²

¹Алматынський университет энергетика и связи им. Г.Даукеева,
Алматы, Казахстан

¹ст.преподаватель, докторант, t.kirmanbaeva@gmail.com

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан

²доктор филологических наук, профессор, damina1shaibakova@gmail.com

АНАЛИЗ СЕМИОТИЧЕСКИ СЛОЖНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация

В любой специальной деятельности человека можно различать практический и теоретический подход исследования. В данной статье освещаются проблемы специальной лексики определенного подязыка, подходы, позволяющие выявить инвентарь языковых знаков. Автор рассматривает процесс семиотически сложных образований научно-технической терминологии, который представляет собой простой экспонент конструкции, например, конструкции «прилагательное плюс существительное», или же случай реализации определенной структурно-семантической модели, в которой значения компонентов, как и их выбор, в известной мере обусловлены характером самой модели. Кроме того отмечается, что языковые системы и подсистемы, которые охватывают переходные элементы, находящиеся на различных ступенях включения или выпадения в ту или иную систему языковых единиц. Также автором предложен синхроническо-семиотический анализ языковых знаков как ступень диахронического процесса знакообразования научно-технической терминологии. В плане синхронии языка ассоциативная связь между собственным и специальным значением сложного знака, в принципе имеет такой же условный, произвольный характер, как и связь между значениями отдельных компонентов нематериальной формы знака. Результат предложенного анализа сложных образований, представляет форму аналитического выражения понятий и функционирование в научно-технической речи параллельно с терминами. Утверждается, что понимание семиотически сложных образований и мотивированности терминов помогает верному использованию понятия в речи.

Ключевые слова: Семиотика, лексика, термин, научно-техническая терминология, структурно-семантическая модель, электрическая величина, статико-синхронический анализ.

*Курманбаева Т. С.,¹ Шайбакова Д.Д.²

¹Г. Даукеев атындағы Алматы энергетика және байланыс университеті,
Алматы, Қазақстан

¹аға оқытушы, докторант, t.kirmanbaeva@gmail.com

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

²филология ғылымдарының докторы, профессор,
damina1shaibakova@gmail.com

Аңдатпа

Адамның кез-келген арнаулы қызметінде зерттеу жүргізудің тәжірибелік және теориялық тәсілдерді ажыратуға болады. Бұл мақала кәсіби тілдің ішкі болмымы мен салалық ғылымдардағы кәсіби лексиканың мәселелері мен тәсілдеріне арналған. Сөз

құрылымының қарапайым экспонентін білдіретін ғылыми-техникалық терминологияның семиотикалық күрделі сөзжасам процесстері, мысалы, «сын есім + зат есім» құрылымы немесе таңдалуы және сол үлгінің сипатына негізделетін нақты құрылымдық-семантикалық үлгіні жүзеге асыру жағдайлары қарастырылады. Одан басқа, тіл жүйелері мен кәсіби сөздер қандай да бір сөз бірліктері жүйесінің өтпелі элементтері келешекте дамуы немесе түсіп қалуы туралы бағдарды қамтиды. Сондай-ақ ғылыми-техникалық терминологияның сөз-белгі қалыптастырудың диахрондық процесі ретінде сөз-белгілеріне синхрондық-семиотикалық талдау жасалған. Тілдік синхрондылық тұрғысында күрделі белгінің ішкі және арнайы мағынасы арасындағы ассоциативті қатынасы, негізінен, сөз-белгінің материалдық емес түрінің жеке компоненттерінің мағыналары арасындағы қатынас сияқты шартты және ерікті сипаты бар. Ұсынылып отырған күрделі түзілімдерді талдаудың нәтижесі - терминдермен қатар ғылыми-техникалық сөйлеуде ұғымдардың аналитикалық көрінісі және жұмыс жасау формасы болып табылады. Семиотикалық күрделі сөзжасамның мен терминдердің уәждемесін түсіну сөйлеу барысында ұғымды дұрыс қолдануға көмектеседі деп автор тұжырымдайды.

Түйін сөздер: Семиотика, лексика, термин, ғылыми-техникалық терминология, құрылымдық-семантикалық үлгі, электрлік шама, статико-синхрондық талдау.

**Kurmanbayeva T. S.,¹ Shaibakova D. D.²*

*¹Almaty University of Energy and Communications named after G. Daukeev,
Almaty, Kazakhstan*

1st lecturer, doctoral student, t.kurmanbaeva@gmail.com

*²Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan*

*²doctor of Philological Sciences, professor,
daminalshaibakova@gmail.com*

ANALYSIS OF SEMIOTICALLY COMPLEX FORMATIONS OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL TERMINOLOGY

Abstract

In any special human activity, you can distinguish between a practical and theoretical approach to research. This article highlights the problems of special vocabulary of a certain sublanguage, approaches that allow identifying the inventory of linguistic signs. Discusses the process only semiotically complex entities of scientific-technical terminology, which is a simple design, the Exhibitor, for example, the construction "adjective plus noun", or in the case of the realization of a certain structural-semantic model, in which values of components, as their choice, to a certain extent due to the nature of the model itself. In addition, linguistic systems and subsystems are noted that cover transitional elements are at various stages of inclusion or dropout in a particular system of linguistic units. The article also offers a synchro-semiotic analysis of language signs as a step in the diachronic process of sign formation of scientific and technical terminology. In terms of language synchrony, the associative relationship between the intrinsic and special meaning of a complex sign, in principle, has the same conditional, arbitrary character as the relationship between the meanings of individual components of the intangible form of the sign. The result of the proposed analysis of complex formations represents the form of analytical expression of concepts and functioning in scientific and technical speech in parallel with the terms. It is argued that an understanding of semiotically complex formations and the motivation of terms helps the correct use of the concept in speech.

Keywords: Semiotics, vocabulary, term, scientific and technical terminology, structural and semantic model, electrical quantity, static-synchronous analysis.

Введение. Теоретические проблемы, связанные с терминологией привлекают внимание многих исследователей, как специалистов различных областей носителей терминологии, так и лингвистов.

Система научно-технической терминологии была исследована в различных отраслях современной лингвистики XX в., прежде всего, обращалось внимание на такие вопросы, как лексико-семантическое образование терминологии [1, 12], вопросы теории, где были приведены основополагающие сведения о терминологии и классификации понятий, о языковой основе терминов, специальной лексики исследовали такие ученые как Суперанская А.В., Кудашев И.С., Гринев-Гриневиц С.В.; особое внимание было обращено на научное исследование Лейчика В.М., где изложена авторская концепция научной дисциплины – терминоведения. По мнению В.М. Лейчика “термин вырастает на лексической единице данного языка или лексическая единица этого языка является естественно-языковым субстратом термина” и, следовательно “термин – лексическая единица определенного языка для специальных целей, обозначающая общее, конкретное или абстрактное понятие теории определенной специальной области знаний или деятельности” [5, 31-32]. Важно отметить отличие термина от слов и словосочетаний (объектов лингвистики), а также отличие нормативных требований, предъявляемых соответственно к тем и другим. И только в этом случае правомерно утверждать, что термины – это особые слова [6, 86-92].

Но, несмотря на разработку вышепредставленных исследователей-ученых в области терминологии, различные вопросы, касающиеся области научно-технической терминологии, до сих пор еще актуальны.

Возникают различные проблемы в связи с современными тенденциями развития языков, что обусловлено процессами глобализации, интернационализации. Все это оказывает влияние на развитие нашей образовательной системы, в нашем случае Казахстана.

Методика. Среди этих процессов особенно важны семиотически сложные образования терминов. Знаковое образование является сложным (членимым) в данном его значении, если это его значение имеет аналитический характер, полностью складываясь из значений компонентов, которые тождественны по форме и по значению одновременно имеющимся в языке аналогичным компонентам других сложных знаковых образований [7, 75]. Этот принцип можно сформулировать следующим образом: простое сочетание двух или более знаков дает семиотически сложное образование.

Цель исследования заключается в выявлении описании основных отличительных черт семиотически сложных образований научно-технической терминологии. Для достижения цели исследования использован метод системно-структурного и функционального анализа. Семиотически сложное образование может представлять собой простой экспонент конструкции, например конструкции «прилагательное плюс существительное», или же выступать как частный случай реализации определенной структурно-семантической модели, в которой значения компонентов, как и их выбор, в известной мере обусловлены характером самой модели.

Основную часть специальной и профессиональной лексики, их ядро составляет терминологическая лексика, то есть термины – основные носители наименований предметов и явлений специальной, профессиональной деятельности. Обозначение опредмеченного признака термина с суффиксами, а также изучение метаязыков науки позволяют сделать интересные сопоставления логического характера [8, 132].

В нашей статье мы рассмотрим термины, которые относятся к электроэнергетике – основному виду источника энергии, которые вырабатываются следующими основными типами электростанций: тепловыми, атомными, ветровыми, солнечными и гидроэлектростанциями.

Примерами семиотически сложных образований-экспонентов конструкции «существительное, образованное от переходного глагола, плюс существительное в

родительном падеже (с определением или без него)» могут служить такие сочетания специальной лексики, наименования предметов: *счетчик количества электричества* (интегрирующий прибор, измеряющий количество электричества в ампер-часах), *счетчик полной энергии* (прибор, который измеряет полную энергию в вольтампер-часах), *счетчик активной энергии* (прибор, измеряющий активную энергию в ватт-часах), *счетчик реактивной энергии* (прибор, измеряет реактивную энергию в вар-часах). Из приведенных примеров нетрудно сделать вывод, что слово *счетчик* значит «объединяющий, интегрирующий прибор, измеряющий... (соответствующую электрическую величину в соответствующих единицах)». Таким образом, слово *счетчик* и вторые компоненты в рассматриваемых образованиях имеют свои обычные специальные значения. Это подтверждается тем, что приведенные определения не раскрывают значения этих словосочетаний, а только повторяют их. Таким образом, значения рассматриваемых образований *счетчик количества электричества* и другие имеют аналитический характер, а сами сочетания являются простыми экспонентами названной конструкции.

Примерами экспонентов структурно-семантических моделей, в которых значения компонентов дополняются значением самой модели, могут служить образования типа *амперметр* (прибор для прямого или косвенного измерения напряжения тока в амперах), *вольтметр* (прибор для прямого или косвенного измерения напряжения тока в вольтах), *ваттметр* (прибор для прямого или косвенного измерения мощности в ваттах), *омметр* (прибор для прямого или косвенного измерения сопротивления в омах) и т.п. Все эти образования следуют модели «единица измерения определенной электрической величины плюс морфема *-метр* = название прибора, измеряющего эту величину в таких единицах». Значение отдельного экспонента этой модели прямо вытекает из значений составляющих, но составляющими здесь являются не только знаки-компоненты (*вольт-* и *-метр*), но и сама модель, которая также имеет значение, раскрытое в ее формулировке.

Статико-синхронический семиотический анализ в приложении к специальной лексике определенного подъязыка позволяет выявить инвентарь языковых знаков, в том числе терминов, применяемых для выражения специальных понятий соответствующей отрасли знания и характеризующих определенное состояние этого языка, которое принимается за данное. Под определение знака подходит очень широкий круг явлений, поэтому знаки классифицируются. Особый характер имеют так называемые естественные (природные) знаки. Они связаны с тем, что обозначают, естественной или причинной связью и выступают как проявление объективно совершающихся естественных процессов и явлений. [9, 134]. Но как язык в целом, так и отдельные его подъязыки представляют собой не застывшие, неизменные образования, а сложные системы взаимосвязанных и взаимозависимых единиц, находящиеся в процесс непрерывного развития. Языковые системы и подсистемы, как правило, имеют открытый характер, включая в себя, наряду со сложившимися элементами структуры, переходные элементы, находящиеся на различных ступенях включения в ту или иную систему языковых единиц или выпадения из нее. При статико-синхроническом анализе различных систем языковых единиц такие переходные элементы, отражающие тенденции развития языка, остаются за пределами исследования, так как именно их переходной характер не позволяет отнести их к той или иной системе. Можно предположить, что в знаковых системах подъязыков, которые обслуживают развивающиеся отрасли знания, число таких переходных элементов будет весьма значительным. Представляется, что выявление подобных переходных элементов в языковых системах специальных подъязыков, а через них – тенденции развития этих систем, составляет одну из важнейших задач терминологической работы и является необходимой предпосылкой для разработки конкретных рекомендаций по образованию и использованию терминов.

Семиотический анализ языковых единиц, направленный на выявление переходных образований, отражающих тенденции развития языка, является анализом динамико-

синхроническим. Его цели можно сформулировать следующим образом: выявление языковых единиц переходного типа, находящихся на разных этапах превращения совокупности элементов языка в языковой знак или, наоборот, превращение языкового знака в простую совокупность элементов языка, выявления языковых знаков переходного типа, находящихся на разных ступенях превращения сложного знака в простой или простого в сложный (ступени стяжения и разложения или переразложения языковых знаков). Одним из аспектов динамико-синхронического анализа может быть выявление этапов образования, стяжения или разложения структурно-семантических моделей.

Динамико-синхронический анализ должен основываться на тех же критериях знаковости, что и семиотический анализ в статическом аспекте синхронии, но сводится не к констатации факта знаковости или незнаковости соответствующей единицы, обладающей или не обладающей необходимым комплексом принципов, а к выявлению наличия или отсутствия отдельных признаков знаковости, которые характеризуют ту или иную совокупность элементов языка, не являющуюся знаком. Это такие признаки, как повторяемость по форме и (или) по значению наличия или отсутствия собственного значения, совпадение или несовпадение собственного значения со специальным. В качестве дополнительного признака может использоваться признак выделяемости, которая характеризует языковые знаки.

Проиллюстрируем методику проведения семиотического анализа в динамическом аспекте синхронии несколькими примерами.

Пример 1. Анализ терминов *спектрометр* и *спектроуказатель*.

Сопоставляя слово *спектрометр* с образованиями типа *дозиметр*, *радиометр*, можно предположить, что компонент *-метр* в этом слове является знаком, с которым соотносится соответствующий элемент значения слова *спектрометр* (прибор для измерения). Аналогичное предположение можно выдвинуть и в отношении второго компонента слова *спектроуказатель*, сопоставив его с образованием, *указатель спектральных линий* (прибор, позволяющий обнаруживать, спектральные цветные линии поглощения и излучения тел или лучей), где слову *указатель* можно приписать самостоятельное значение (прибор, позволяющий обнаруживать...). Эти предположения оправдались бы лишь в том случае, если бы первые компоненты этих слов, совпадающие по форме (*спектро-*), тоже оказались бы знаками. Но, как показал предыдущий анализ в статическом аспекте синхронии, эти компоненты слов *спектрометр* и *спектроуказатель* специального значения в этих словах не имеют и знаками не являются. Вместе с тем в обоих случаях компонент *спектро-* имеет одно и то же собственное значение, которое состоит в его соотнесенности с понятием *спектр* и присутствует в собственных значениях обоих слов (соответственно измеритель цветных полос лучей и указатель цветных линий лучей). И тем самым создается ложное впечатление о якобы знаковом характере этой единицы, которая в действительности выполняет в обоих словах (в их специальном значении) лишь дистинктивную функцию. Поэтому подобные единицы, выступающие как знаки в собственном значении образования, и как не знаки в его специальном значении, было бы справедливо назвать квазизнаками.

Что же касается вторых компонентов слов *спектрометр* и *спектроуказатель*, то они по признаку повторяемости формы и значения имеют знакомый характер, но, будучи функционально и семантически связанными квазизнаком (т.е. незнаком) *спектро-*, не могут быть признаны самостоятельными знаками-информаторами. Такие единицы, представляющие собой в плане диахронии первую ступень отмирания знака или последнюю ступень семиотизации элементов языка, можно называть связанными языковыми знаками, но функции могут иметь разные [10].

Из тезиса о семантической целостности языкового знака следует, что в плане синхронии языковой знак, в том числе и термин, может быть либо полностью произвольным (немотивированным), либо мотивированным лишь частично, но не полностью. “В плане

мотивированности говорят не только о терминах, но и о словах вообще. В плане ориентированности речь может идти только о терминологических единицах; различие мотивированности в лексикологическом понимании и ориентированности термина состоит в том, что мотивация основывается на простой сумме значений частей, составляющих языковую единицу, а ориентация – на такой сумме значений, которая должна указывать на понятие; понятия мотивированности и ориентированности термина при наличии общих черт, тем не менее существенно различаются, и применение единицы ориентированности термина для исследования терминологии представляется ... более эффективным, поскольку позволяет изучить целый комплекс проблем термина: его происхождение, морфемный состав, структуру, связь формы и значения, причем последнее – не только в лингвистическом, но и в психолингвистическом, социолингвистическом, лингво-культурологическом, прагматическом и других аспектах” [11, 208]. Так, например, собственное и специальное значения совпадают, как в случае словосочетания *электрический двигатель* или слов *контактор*, *инвертор*, то мотивированность становится полной, вернее перестает быть просто мотивированностью, так как в этом случае специальное значение образования тождественно его собственному значению и имеет, таким образом, характер аналитического наименования, значение которого полностью недвусмысленно выводится из значений компонентов и модели.

Важно отметить, что в плане синхронии языка ассоциативная связь между собственным и специальным значением сложного знака, особенно не мотивированного, в принципе имеет такой же условный, произвольный характер, как и связь между значениями отдельных компонентов нематериальной формы знака. И даже мотивированность образований типа *первичный двигатель*, *генератор*, *счетчик*, *трансформатор*, *спектрометр* и т.п. снимает эту произвольность лишь частично: собственное значение образования позволяет в известной мере судить лишь об общем характере специального значения, не раскрывая его специфики.

Сравним, например, собственные значения немецких терминов-синонимов *Generator* (то, что генерирует), *Stromerzeuger* (то, что производит ток) и *Stromerzeuger-maschine* (машина-производитель тока). Собственные значения этих слов последовательно приближаются к их специальному значению (электрическая машина для превращения механической энергии в электрическую), и в этом отношении наиболее мотивированным является термин *Stromerzeugermaschine* [12, 521]. Но даже и это слово в его специальном значении не поддается семиотическому членению, так как в его собственном значении отсутствует указание на характер тока (электрический) и на то, что ток вырабатывается в результате превращения механической энергии в электрическую. Эти элементы значения ассоциируются со словом в целом, а не с отдельными его компонентами, обуславливая его семантическую и семиотическую целостность. Но в семиотически сложном образовании, значение которого имеет аналитический характер, связь между собственным и специальным значением является уже не условной (произвольной), а безусловной, так как специальное значение образования прямо недвусмысленно выводится из значения его компонентов. Так, например, значение словосочетания *индукционный счетчик* (счетчик, в котором неподвижные катушки с переменными блоками действуют на проводящие подвижные части, обычно диски, которых этими катушками индуктируются токи) полностью выводится из специальных значений слов *индукционный* и *счетчик*. То, что слово *индукционный* имеет в этом сочетании свое обычное для данной модели специальное значение, подтверждается сопоставлением данного сочетания с сочетанием *индукционный прибор* (прибор, в котором используется действие неподвижных цепей, по которому протекают переменные токи, индуктируемые этими цепями в подвижных проводящих частях). Терминологичность второго компонента *счетчик* подтверждается сопоставлением с другими свободными сочетаниями типа *суммирующий счетчик*, а также возможность замены этого слова в определении сочетания *индукционный счетчик* его аналитическим эквивалентом *интегрирующий прибор* или определением *прибор*, показывающий каждый момент интеграл

с некоторой величины за промежуток времени, начиная от установленного момента счета показаний прибора. Тем самым подтверждается безусловный произвольный аналитический характер специального значения сочетания *индукционный счетчик*.

Результаты. Из сказанного следует, что в плане синхронического семиотического анализа мотивированность языковых знаков есть категория динамико-синхроническая, связанная с промежуточными ступенями диахронического процесса знакообразования, сопровождается с двумя противоположенными процессами: развитие мотивированности и ее затуханием. С одной стороны, в результате развития новых значений и появления новых знаков ранее немотивированные (и, следовательно, семиотически нечленимые) языковые знаки приобретают внутриязыковые ассоциации (парадигматические связи) и становятся мотивированными. “Выход слова или морфемы из состояния изоляции, появление других слов, включающих данную морфему, способствует созданию ассоциации между ними и другими элементами словаря, не мотивированный знак становится мотивированным” [13, 257].

Пределом развития этого процесса является безусловная мотивированность, т.е. окончательное разложение ранее не членимого языкового знака на два самостоятельных знака-информатора. С другой стороны, в результате потери отдельных значений и выпадения некоторых знаков из знаковой системы языка отдельные компоненты семиотически членимых образований постепенно лишаются ассоциативных (парадигматических) связей в языке и образование становится не членимым, превращаясь в один знак. Но пока хотя бы один из компонентов знака сохраняет в какой-то мере ассоциативные связи со сходными по форме и по значению компонентами других образований, знак является мотивированным и поддается семиотическому членению в динамическом аспекте синхронии. Пределом развития этого процесса является окончательная утрата ассоциативных связей между компонентами данного знака и компонентами других образований, что ведет к опрощению знака к превращению его в простой знак, неподдающийся динамико-синхроническому членению.

Обсуждение. Возвращаясь к вопросу о различии между термином и его определением и исходя из знаковой природы термина как семиотически целостной единицы языка, номинативное определение термина можно характеризовать как свободное сочетание языковых знаков, организованных таким образом, что их совокупное значение выражает то же понятие, что и определяемый термин, не совпадая в то же время с собственным значением этого термина, если оно имеется. Очевидно, что если отдельные части номинативного определения четко соотносятся с отдельными компонентами определяемого, то это может служить указанием на аналитический характер значения определяемого, складывающегося из значений этих компонентов. Так, например, определение к сочетанию *индуктивное реле* – реле, работа которого основана на взаимодействии магнитного поля неподвижных обмоток, обтекаемых подводенными из вне токами, с токами, индуцируемыми в подвижном проводящем элементе (диске, барабане и т.п.) – полностью распределяется между компонентами *индукционное* и *реле*: слово *реле* просто повторяется в определении в своем значении, а вся остальная часть определения может быть отнесена к компоненту *индукционное*. Это позволяет сделать предварительный вывод об аналитическом характере значения сочетания *индукционное реле*, который подтверждается сравнением с сочетаниями *индукционный счетчик* и *индукционный прибор*, где слово *индукционный* имеет такое же значение [14, 186].

Номинативное определение к аналитическому сочетанию, выражающему специальное понятие, представляет собой, таким образом, объединение определений компонентов этого сочетания и должно раскрывать значение каждого из них. А в случае необходимости – и значение структурной или структурно-семантической модели. Но практически такие определения нередко раскрывают значение лишь одного из компонентов. Так, определение к сочетанию *электрический прибор* (прибор, в котором измерение осуществляется с помощью электронного устройства) раскрывает значение только компонента *электрический*, а второй компонент – *прибор* – лишь повторяется в определении.

В некоторых случаях номинативное определение к свободному сочетанию раскрывает лишь значение модели, объединяющей его компоненты, а значения компонентов остаются не раскрытыми. Таким является, например, определение к сочетанию *электродвигатель постоянного тока*: электродвигатель, пригодный для работы на постоянном токе. Поскольку значение модели обычно можно интерпретировать, пользуясь разными словами, то формулировку подобных определений нередко можно широко варьировать. Следовательно, к приведенному определению можно дать следующие эквиваленты: *электродвигатель*, который может работать на постоянном токе; *электродвигатель*, способный работать на постоянном токе; *электродвигатель*, который может питаться постоянным током и т.п. Очевидно, что определения к свободным сочетаниям, интерпретирующие лишь значение модели, не несут никакой новой информации для носителей данного языка, так как знание языка предполагает знание его грамматических конструкций и способность уяснять значение структурных и структурно-семантических моделей.

Заключение. Таким образом, свободные сочетания типа *электродвигатель переменного тока*, *синхронный генератор*, *спектрометр*, *электронный прибор* и т.п. вообще не должны быть объектами номинативных определений вследствие аналитического характера их специального значения. К таким сочетаниям, выражающим специальные понятия, уместны лишь развернутые реальные определения, раскрывающие и описывающие содержание этих понятий. Номинативные же определения представляется целесообразным давать лишь к терминам и отдельным знакам, имеющим специальное значение и применяющимся в том или ином подязыке для выражения специальных понятий.

Простейшим номинативным определением термина может служить аналитическое сочетание из двух или нескольких знаков, называющих родовой и видовой признаки соответствующего понятия и, следовательно, имеющих в своей совокупности то же специальное значение, что и термин. В целом, номинативным определением к термину *счетчик* может служить сочетание, интегрирующий прибор, к термину *повысительный бустер* – *вольтодобавочная (электрическая) машина*.

Такие свободные образования, представляющие собой, как правило, кратчайшую форму аналитического выражения понятий, функционируют в научно-технической речи параллельно с терминами. Исходя из вышеописанного анализа, следует отметить, что понимание семиотически сложных образований и мотивированности терминов помогает верному использованию понятия в речи.

Список использованной литературы:

- 1 Прохорова В.Н. *Русская терминология (лексико-семантическое образование)*. – М.: Филологический факультет, 1996. – 125 с.
- 2 Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. *Общая терминология: Терминологическая деятельность*. Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 288 с.
- 3 Кудашев И.С. *Проектирование переводческих словарей специальной лексики*. – Helsinki: Helsinki University Translation Studies, Monographs 3. И.С. Кудашев, 2007. – 443 с.
- 4 Гринев-Гриневиц С.В. *Терминоведение. Учебное пособие*. – М.: Академия, 2008. – 304 с.
- 5 Лейчик В.М. *Терминоведение: предмет, методы, структура*. Изд. 3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 256 с.
- 6 Рябова Е.А. *Теоретические аспекты изучения терминов* // Журнал Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика» №2. – М.: Изд-во МГОУ, 2009. – 216 с.
- 7 Попова З.Д., Стернин И.А. *Общее языкознание. 2-е изд., перераб. и доп.* – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 408 с.
- 8 Курманбаева Т.С., Жуанганова С.Е. *Онтология научно-технической терминологии и вопросы ее кодификации в лексикографических описаниях* // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия филологическая. № 3 (171), 2018. – 255 с.

9 Rogalev, A.Ф. Теория языкознания и философия языка : монография / А. Ф. Рогалев; Министерство образования Республики Беларусь, Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины. – Гомель: УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2012. – 312 с.

10 Платыгина Е.В. Приборы и средства измерения ионизирующих излучений. http://chemanalytica.com/book/novyyu_spravochnik_khimika_i_tekhnologa/11_radioaktivnye_veshchestva_vrednye_veshchestva_gigienicheskie_normativy/5141 (Дата обращения: 11.01.2021)

11 Ребрушкина И.А., Арискина О.Л. О разграничении понятий ориентированности и мотивированности термина (на материале лингвистической терминологии) //Знание. Понимание. Умение. №2. 2012.– с. 208-213.

12 Русско-казахско-английский политехнический словарь: более 80 000 терминов и словосочетаний. В 2 т. Т.1, 2. – Алматы: Rond&A2010. – 720 с.

13 Зубкова Л.Г. Принцип знака в системе языка. – М.: Языки славянской культуры, 2010. – 752 с.

14 Исмагилов Ф. Р., Шахмаев И. З., Пашали Д. Ю., Саттаров Р. Р., Волкова Т. Ю., Бабикова Н.Л. Электроэнергетика: термины и определения: учебное пособие. Ф.Р.Исмагилов и др. – Уфа: УГАТУ, 2008. – 186 с.

References:

1 Prokhorova V.N. Russkaya terminologiya (leksiko-semanticheskoe obrazovanie). – М.: Filologicheskii fakul'tet, 1996. – 125 s.

2 Superanskaya A.V., Podol'skaya N.V., Vasil'eva N.V. Obshchaya terminologiya: Terminologicheskaya deyatel'nost'. Izd. 2-e, stereotipnoe. – М.: Editorial URSS, 2005. – 288 s.

3 Kudashev I.S. Proektirovanie perevodcheskikh slovarei spetsial'noi leksiki. – Helsinki: Helsinki University Translation Studies, Monographs 3. I.S. Kudashev, 2007. – 443 с.

4 Grinev-Grinevich S.V. Terminovedenie. Uchebnoe posobie. – М.: Akademiya, 2008. - 304 s.

5 Leichik V.M. Terminovedenie: predmet, metody, struktura. Izd. 3-e. – М.: Izdatel'stvo LKI, 2007. – 256 s.

6 Ryabova E.A. Teoreticheskie aspekty izucheniya terminov // Zhurnal Vestnik MGOU. Seriya «Lingvistika» №2. – М.: Izd-vo MGOU, 2009. – 216 s.

7 Popova Z.D., Sternin I.A. Obshchee yazykoznanie. 2-e izd., pererab. i dop. – М.: AST: Vostok-Zapad, 2007. – 408 s.

8 Kurmanbaeva T.S., Zhuanganova S.E. Ontologiya nauchno-tekhnicheskoi terminologii i voprosy ee kodifikatsii v leksikograficheskikh opisaniyakh // Vestnik KaZNU im.al'-Farabi. Seriya filologicheskaya. № 3 (171), 2018. – 255 s.

9 Rogalev, A.F. Teoriya yazykoznaniiya i filosofiya yazyka: monografiya / A. F. Rogalev; Ministerstvo obrazovaniya Respubliki Belarus', Gomel'skii gosudarstvennyi universitet imeni Frantsiska Skoriny. – Gomel': УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2012. – 312 с.

10 Platygina E.V. Pribory i sredstva izmereniya ioniziruyushchikh izlucheni. URL: http://chemanalytica.com/book/novyyu_spravochnik_khimika_i_tekhnologa/11_radioaktivnye_veshchestva_vrednye_veshchestva_gigienicheskie_normativy/5141 (Data obrashcheniya: 11.01.2021)

11 Rebrushkina I.A., Ariskina O.L. O razgranichenii ponyatii orientirovannosti i motivirovannosti termina (na materiale lingvisticheskoi terminologii) //Znanie. Ponimanie. Umenie. №2. 2012.– s. 208-213.

12 Russko-kazakhsko-angliiskii politekhnicheskii slovar': bolee 80 000 terminov i slovosochetanii. V 2 t. Т.1, 2. – Алматы: Rond&A2010. – 720 с.

13 Zubkova L.G. Printsip znaka v sisteme yazyka. – М.: Языки славянской культуры, 2010. – 752 с.

14 Ismagilov F. R., Shakhmaev I. Z., Pashali D. YU., Sattarov R. R., Volkova T. YU., Babikova N. L. Ehlektroehnergetika: terminy i opredeleniya: uchebnoe posobie. F. R.Ismagilov i dr. – Уфа: UGATU, 2008. – 186 с.

Сисебаев А.Ж.,¹* Суюндукова А.Ж.²

^{1,2}Казахский Национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Казахстан

¹преподаватель, Ката_kz89@mail.ru

²магистрант 2 курса, asem-27_18@mail.ru

ТЕХНОЛОГИИ КОРПУСНОЙ ЛИНГВИСТИКИ В РАЗВИТИИ ЛЕКСИЧЕСКИХ НАВЫКОВ

Аннотация

Основные задачи, стоящие перед современным учителем иностранного языка - обогащать содержание образования и совершенствовать учебный процесс и овладеть современными информационными технологиями своевременно. Рассматриваемые в данной статье, технологии корпусной лингвистики, безусловно, относятся к данной технологии. В статье акцентируется внимание на использовании технологий корпусной лингвистики в развитии лексики у студентов. Также затрагивается тема корпусной лингвистики: история развития, виды и области применения. В результате определено, что упражнения для развития лексических навыков студентов на базе лингвистического корпуса являются эффективными, если соблюдаются необходимые условия.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, лингвистический корпус, иностранный язык, английский язык, лексические навыки, высшее образование

Сисебаев А.Ж.,¹* Суюндукова А.Ж.²

^{1,2}Әл -Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан

¹Оқытушы, Ката_kz89@mail.ru

²2 курс магистранты, asem-27_18@mail.ru

СТУДЕНТТЕРДІҢ СӨЗДІК ҚОРЫН ДАМЫТУДАҒЫ КОРПУСТЫҚ ЛИНГВИСТИКА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Аннотация

Қазіргі шетел тілінің оқытушысының алдында тұрған негізгі міндеттері білім беру мазмұнын байыту, оқу процесін жетілдіру, жаңа ақпараттық технологияларды уақытында игеру болып табылады. Бұл мақалада қарастылған корпусстық лингвистика технологиялары осы технологияға сөзсіз қатысты. Мақалада студенттердің сөздік қорын дамытуда корпусстық лингвистика технологиясын қолдануға баса назар аударылады. Сондай-ақ корпусстық лингвистика тақырыбы: даму тарихы, түрлері мен қосымшалары қарастырылады. Нәтижесінде анықталғаны: лингвистикалық корпус негізінде студенттердің лексикалық дағдыларын дамытуға арналған жаттығулар, егер қажетті жағдайлар сақталса, тиімді болып табылады.

Түйін сөздер: корпусстық лингвистика, лингвистикалық корпус, шет тілі, ағылшын тілі, лексикалық дағдылар, жоғары білім

Sisebaev A.Zh.,¹ *Suyundukova A.Zh.²

^{1,2} Al-Farabi Kazak National university,
Almaty, Kazakhstan

¹Teacher, Kama_kz89@mail.ru,

²master student of the 2nd course, asem-27_18@mail.ru

TECHNOLOGIES OF CORPUS LINGUISTICS IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' ' VOCABULARY

Abstract

The main tasks facing a modern foreign language teacher are to enrich the content of education and improve the educational process and to master new information technologies in a timely manner. The technologies of corpus linguistics considered in this article certainly belong to this technology. The article focuses on the use of corpus linguistics technology in the development of students' vocabulary. Also, the topic of corpus linguistics is touched upon: history of development, types and applications. As a result, it is determined that exercises for the development of students' lexical skills on the basis of the linguistic corpus are effective if the necessary conditions are met.

Keywords: corpus linguistics, linguistic corpora, foreign language, English, lexical skills, higher education

Введение. В последнее время стремительный рост корпусной лингвистики повлек колоссальные перемены в области лексикографии, как следствие, подтянулись перемены и в сфере преподавания иностранных языков. В книге Плунгян прогнозировал форму новой модели языка, отличающейся от установленных моделей по линии принципиальной взаимосвязи, утвердившихся в последней декаде XX века [1]. Эти перемены были слишком кардинальными, больше подходили под новаторские.

Методика. Корпусная лингвистика считается подходом к изучению языка [2], а не сферой лингвистики, которая фокусируется на анализе реальных образцов использовании языка. Корпусная лингвистика появилась с Джоном Синклером и проектом Cobuild в Университете Бирмингема (Великобритания). С момента его появления в 1960-е годы популярность этого подхода выросла до такой степени, что он имеет влияние в преподавании языка. На самом деле, влияние корпусных исследований, может быть, чувствуется в разработке учебных программ, учебных материалов (словарей и книг) и деятельности в классе [3]. Что касается задач в аудитории, очень небольшое количество преподавателей (в основном преподавателей университетов) выбирают корпуса в своих уроках, и большинство студентов EFL утверждают, что не знакомы с этим инструментом. Таким образом, явное использование корпусов не так широко распространено для представления и практики использования словарного запаса иностранного языка как другие аудиторные задачи, такие как, заполнить пробелы в упражнении, несмотря на его преимущества. После изучения некоторых из наиболее известных инструментов, которые могут быть использованы для развития лексики и ссылки на то, как учителя могут воспользоваться этими языковыми базами данных в настройках EFL, в данной статье представлены корпусные задачи, которые показывают различные способы использования корпусов для обучения и изучения лексики [4].

Корпусные данные – первая необходимость для авторов учебной литературы. Преобразовалась методика составления учебных материалов, словарей, ресурсов и методы преподавания иностранного языка. Таким образом, в 1999 году была создана существенно новая грамматика английского языка, основой которой послужили корпусные данные [4]. Итак, надо подтвердить тот факт, что корпусные данные и корпусный формат являются наиболее важным составляющим средством преподавания.

Результаты. В настоящее время для английского языка смоделированы большие диверсифицированные и репрезентативные аннотированные корпуса. Но не целесообразно использовать один корпус для всех целей. Потому создание на базе университетов специализированных методически-ориентированных языковых корпусов постоянно практикуется. Методически-ориентированный корпус предметной области может пригодиться в выборе составляющих преподавания, вместе с тем и профессиональной лексики в минимальном значении. Корпусные технологии оказываются посредниками при внедрении мировой передовой практики преподавания иностранного языка, основанной на корпусах.

Корпусная лингвистика – это изучение языка, основанное на больших коллекциях “реального” использования языка, хранящихся в корпусах (или корпусах) – компьютерных базах данных, созданных для лингвистических исследований. Также известный как корпусные исследования.

Корпусная лингвистика рассматривается некоторыми лингвистами как инструмент исследования или методология, а другими-как самостоятельная дисциплина или теория.

Лингвистический корпус–это набор текстов, объединенные в электронном виде в зависимости от сферы применения различных стилей, языков, жанров. Конкордансом называют программу поиска текстов, обозначающую использование лексических единиц и анализируя объемные тексты.

Обсуждение. В настоящее время сфера применения корпусной лингвистики еще более расширена. Основные понятия корпусной лингвистики, в зависимости от сферы ее отображения, можно различать с точки зрения единства хранящейся в корпусе информации, ее группирования и конструирования на различных основаниях и др.

В целом корпуса можно разделить на следующие группы:

I. В зависимости от структурной степени:

1. Электронный архив(необработанные тексты на ленте внешней памяти).
2. Электронная библиотека(тексты обработанных форм).
3. Корпус текстов (стандартизированный, обработанный и отражающий каждую предметную область текстов).

II. В зависимости от количества охвата языков:

1. Одноязычный.
2. Двуязычный.
3. Полиязычный.

III. В зависимости от способа применения:

1. Исследовательские корпуса(преимущественно для изучения различных аспектов деятельности языковых систем).

2. Наглядные корпуса(они создаются только после проведения исследований; назначение этих корпусов– подтверждение и обоснование полученных результатов). Известно, что такие контрастные корпуса характерны только для ранней стадии развития, так как современные корпуса могут быть использованы и для проведения исследований, и для наглядности.

IV. В зависимости от динамического характера:

1. Статические корпуса, отражающие определенное положение речевой системы.
2. Динамические (мониторные) корпуса. Они рассматривают вопросы определения деятельности языковых феноменов в процессуальном аспекте предметной области за определенное время.

V. Относительно индексации:

1. Неустановленные простые корпуса.
2. Обозначенные(аннотированные, изложенные) корпуса. Современные корпуса являются аннотированными, так как только из установленных корпусов имеется возможность поиска и использования необходимой информации.

VI. В зависимости от формы(типа) языка:

1. Корпуса в письменной форме.

2. 2.Корпуса речевого (фонетического) типа. Наиболее развитый тип корпуса, сохранивший на себе достижения корпусной лингвистики – Национальный корпус. Такой корпус в определенной степени полностью отражает национальный язык.

Репрезентативность(индивидуальность) Национального корпуса – отражение всех типов текстов данного языка в письменной и речевой форме. Необходимым условием достижения репрезентативности является наличие Национального корпуса в значительной степени объемного (десятки, сотни, миллионы разговоров). Неотъемлемой частью Национального корпуса является его обозначенное (аннотированное, изложенное) изображение.

Важность изучения лексики иностранного языка. Лексические знания обеспечивают успешное освоение всех основных речевых действий. Лексические знания - это не только языковая составляющая иностранного языка, но и знание программы словесной деятельности, то есть четкая направленность слова на иностранном языке. В этой связи важно понятие лингвистической компетентности. Языковая компетентность овладение определенными знаниями и соответствующими им компетенциями, связанность языка с различными составляющими: лексикой, фонетикой, грамматикой. Поэтому для студентов и преподавателей иностранный язык важен не как система, а как средство общения. В разговорной деятельности речь имеет реальную цель:

- в речи: способность сообщать, публиковать, информировать, говорить;
- в написании: способность быстро фиксировать свое мнение и мнение других; в чтении: способность быстро читать изнутри; в прослушивании: способность понимать речь в нормальных условиях и в реальных отношениях;
- в переводе: умение быть переводчиком в повседневных условиях.

Уметь разговаривать и читать «без навыков речи невозможно». В данном случае помогают отличительные лексические компетенции. Компетенции – феномен, в результате которого языковым явлением достигнут автоматизм. Содержание лексической части является содержательным строением обучения иностранного языка.

Развитие интеллектуальных и познавательных компетенций обучаемых в хорошем состоянии, а также лексические компетенции. Связь речи между собой в зависимости от назначения и отношения отражает лексические компетенции.

Языковые лексические компетенции: разбор слов, фраз и словосочетаний.

Умение использовать лексику в коммуникации облегчает процесс преподавания иностранных языков. По мнению многих методистов “иностранному языку легче даётся с помощью лексики, чем грамматики. Из-за того, что лексика озвучивает собственную мысль предмета по своей номинативной функции... создавая мост между реальной и воображаемой реальностью” [5].

Лексика преподается для того, чтобы построить беседу на иностранном языке и будущие специалисты умели использовать ее в разговорной речи. Поэтому умение вести профессиональное общение на иностранном языке – самое убедительное свидетельство владения словарем перед потенциальными работодателями. Б.В. Беляев сказал: “Самый важный и существенный аспект который должен усвоить кто хочет обучаться иностранному языку это лексика, потому что без фонда слов, хоть без минимального набора, овладеть языком невозможно” [6].

В иноязычном образовании преподаватель ставит себе цель обучить письменным и устным формам общения, развивать и улучшать их своевременно. Н.Д. Гальскова писала “владение лексикой иностранного языка в плане семантической точности, синонимического богатства, адекватности и уместности ее использования является неотъемлемой предпосылкой реализации этой цели” [7].

Заинтересованность к лексике появилась послепопулярности коммуникативного подхода в методической литературе по преподаванию иностранного языка за рубежом. Без грамматики можно сказать мало, а без слов нельзя сказать ничего высказывался по этому поводу Д.Вилкинс [8].

Появление лексического подхода в иноязычном образовании был следствием изменений в представлении о языке. В вышеупомянутом подходе, лексические ошибки считаются эквивалентными грамматическим ошибкам. Следовательно, с овладением словосочетаниями, коллокациями, чанками в обучении случился значительный сдвиг. Отошли от усвоения грамматических конструкций как формул для конкретных слов, игнорируя их правильное функционирование.

Такой немаловажный сдвиг произошёл благодаря результатам исследования лингвистики и, а именно, в сфере корпусной лексикографии. Лексическое составляющее речи стало значимой, появились лексически-ориентированные подходы к преподаванию языка и к определению процесса создания речи: "...многие синтаксические явления стали рассматриваться как проекция общих закономерностей функционирования лексикона" [9, 263].

Изучение лексики иностранного языка влечет за собой следующие задачи для учащегося:

- установить правильные последовательности между формой и смыслом слов;
- различить значения фонологически схожих слов, например: *noon* и *toon*;
- при воспроизведении звуков использовать правильную форму слова для предполагаемого значения, например: *law*, а не *low*;

Чтобы соответствовать этим задачам, учащийся должен:

- приобрести большое количество слов для использования в понимании и продуцировании языка;
- запомнить слова и уметь легко их воспроизвести;
- разработать стратегии преодоления пробелов в знании о словах, включая справляться с незнакомым словом в контексте.

Использование технологий корпусной лингвистики в обучении и развитии лексики иностранного языка

Одним из первых учителей, использовавших конкордант, был Тим Джонс, автор книги об обучении на основе данных (DDL) [10]. DDL – это подход к изучению языка исходя из предположения, что использование аутентичного языка вместе с конкордантом будет давать возможность учащимся наблюдать за языком так, как он используется в реальных жизненных ситуациях. Более того, в DDL процесс обучения основан на обнаружении студентами правил и паттернов обучения иностранного языка

Свойства лингвистического корпуса, предполагающие развитие лексических компетенций студентов на основе лингвистического корпуса.

Лексические компетенции, относящиеся к нему:

- установление соотношения изображения слова с семантическим значением;
- раскрыть смысл слова используя контекст;
- открытие многозначности слова используя контекст;
- слова, похожие на написание текста, дифференцированы;
- определение различия применений схожих по смыслу слов.

Как отмечалось выше, наличие культурно-общественных и лингвистических грамотностей и способностей учащихся в развитии лексических навыков учащихся на базе лингвистического корпуса:

а) наличие культурно-общественных знаний в лексике:

- умение знать несвойственную лексику и распознавать ее в контексте (и с использованием словарей);

– знание лексики на разговорном языке, используемом в повседневной жизни страны обучения (денежные единицы, весовые параметры, длина, указатель времени, дорожные знаки и т. д.);

– умение говорить и знать формулу этикета (отношение старших к младшим, отношение учащихся к учителю, общению с общественными группами разного возраста) и составлять разговор по нормам общения страны обучения;

б) лингвистические знания в области лексики:

– знание правил и сочетаний лексических единиц в словообразовании;

– знать связь функциональных слов в предложении и тексте;

– знание отдельных этимологических слов[7];

– знать понятия, смысл которых понятен только в определенном языке.

Лексически направленные упражнения бывает следующих типов:

– упражнения где нужно определить, выделить и узнать лексико-грамматические комплексы– умение правильно соотносить речь на ЛГК, одна из сверхзначительных стратегий, которую должны использовать обучающиеся. В этой стратегии исключается поиск дословных соответствий иностранного слова к слову на родном языке. Умение правильно выделить ЛГК определяется использованием словаря в нужном ключе и запоминанием и сохранением ЛГК в памяти в готовом виде.

– упражнения где нужно найти соответствия и сопоставления. Согласно Павловской, данный вид упражнений акцентирует лексическую сочетаемость. Также, фиксированные и полуфиксированные фразы, шаблонные выражения в диалоге и т.д.[11].

– упражнения с пропусками, которые надо заполнить необходимыми словами.

После представления нового лексического элемента в письменном или устном тексте учащимся необходимо практиковаться в распознавании, манипулировании и использовании его в создаваемых ими текстах. Практика основана на идее использования слова в деятельности, напоминающей реальные ситуации, такие как: обсуждение, решение проблем, ролевые игры, которые требуют использования новых лексических единиц; использование новых лексических единиц в письменных заданиях. Различные упражнения и задания предлагаются авторами, такими как Scrivener (1994), Картер (1998), Декаррико (2001), Нэйшн (2001), Торнбери (2002). Они включают в себя:

– сопоставление картинок с лексическими элементами;

– сопоставление частей лексических единиц с другими частями, например началами и окончаниями; сопоставление лексических единиц с другими частями, например словосочетаниями, синонимами, антонимами, лексическими фразами;

– словообразование-использование префиксов и суффиксов для построения новых лексических единиц из заданных слов;

– классификация элементов в семействах слов;

– использование заданных лексических элементов для выполнения конкретной задачи;

– заполнение кроссвордов, сеток или диаграмм;

– заполнение пробелов в предложениях;

– игры на память.

Есть два способа использования корпусов для изучения слов. Учителя могут поощрять учащихся использовать соответствующее программное обеспечение на практике, практические действия или основывают свои задачи на корпусных данных.

В этом случае основанная на корпусе деятельность должна быть мотивирующей, просветляющей и обучающей. Эффективность работы корпуса для преподавания английского языка была при поддержке исследователей, таких как Vannestal и Lindquist (2007) и Kim (2009). Виды деятельности с корпусами, чтобы работать с особенностями английской лексики, такие как, а) значение и использование некоторых английских слов; б) прагматика, стоящая за стилистически разными дублетами; или в) частота употребления,

общие закономерности и специфические сочетания с конкретными лексическими единицами. Для неформального представления этого вида деятельности аудиторные занятия оказываются эффективными и помогают студентам осознать смысл и лексические свойства этих слов.

Языковой корпус в обучении лексики. Полезным инструментом в обучении лексики является анализ корпусных данных. Он обеспечивает ценной информацией студентов и преподавателей, как язык используется в реальных жизненных ситуациях.

Корпус – это совокупность аутентичных текстов (письменных или устных расшифровок), которые хранятся в электронной форме [12]. Его размер может варьировать от нескольких предложений до миллионов слов. Лингвистическая информация, как правило, представлена в виде конкордансов [13].

Конкорданс – это список каких-либо слов или фраз входящих в текст.

Конкордансы получаются с помощью программного обеспечения, называемого конкордантом.

Упражнения для развития лексических компетенций студентов на основе лингвистического корпуса являются высокоэффективными, если по данному плану создано:

- 1) развитие ИКТ компетенций студентов;
- 2) развитие коммуникативной компетенции иностранного языка у учащихся;
- 3) применение упражнений для определения смысла слова в обучении, (а) обучение полисемии, (б) дифференциация слов, сходных с близкими значениями, (в) дифференциация слов, сходных с близкими значениями;
- 4) конкретная форма обучения распределенных ступенями и шагами по алгоритму.

Корпусные онлайн-источники для обучающихся

Самый используемый источник – список академических слов (Academic Word List, Coxhead, 2002) для тех кто изучает академический английский язык и желает расширить свой лексический потенциал. На сайте CompleteLexicalTutor (<http://www.lextutor.ca>) студентам можно найти упражнения, созданные Т. Коббом (Tom Cobb) основываясь на академическом списке. На этом сайте, введя текст эссе или другой письменной работы можно увидеть как часто используются написанные ими в работе те или иные слова согласно академическому списку. Ниже приведены ещё три источника с онлайн доступом:

– The Corpus of Contemporary American English (COCA), корпус современного американского английского языка, 400 миллионов словоупотреблений. Каждый год пополняется на 2 миллиона словоупотреблений;

– The Time Magazine Corpus, лингвистический корпус данных предлагаемых журналом Time, 100 миллионов использованных слов;

– MICASE (Michigan Corpus of Academic Spoken English), специализированный корпус в Мичигане направленный на академический речевой английский язык, 1,8 миллионов словоупотреблений [14].

Заключение. В данной статье мы рассматривали вопрос использования технологий корпусной лингвистики в развитии лексики студентов. Рассмотрена история развития и виды лингвистических корпусов. Были приведены свойства лингвистического корпуса, предполагающие развитие лексических навыков учащихся на основе лингвистического корпуса. Результаты проведенных исследований показали, что упражнения для развития лексических компетенций обучающихся с помощью лингвистического корпуса представляются результативными, если соблюдаются необходимые условия.

В заключение можно отметить, что, на сегодняшний день техника облегчает ручные труды в связи с динамичным прогрессом компьютера и позволяет накопить ресурсы для того, чтобы исследователи составляли нужную информацию, внедряя все эти данные в компьютер. Технологии корпусной лингвистики становятся одним из инструментов для того, чтобы понять, как развивается язык, какие слова часто употребляются. Для того, чтобы не

наносить ущерб чистоте языка, он может быть полезен как для журналиста, так и для печатного редактора, так и для исследователей истории разговорного языка. Используя лингвистический корпус в инновационном инструменте, можно повысить интерес учащихся к иностранному языку. В соответствии с требованиями современных инновационных средств, нужно проводить эксперименты и обучать языку. Мы считаем, что изучение иностранного языка через лингвистический корпус вносит значительный вклад в него как новое направление.

Список использованной литературы:

1. Плунгян В.А. Корпус как инструмент и как идеология: О некоторых уроках современной корпусной лингвистики//Русский язык в научном освещении. – 2008. – №2 (16). – С. 7-20.
2. Flowerdew L. *Corpora and Language Education* - S.l.: Palgrave Macmillan, 2012 - 347 p.
3. Barlow M. *Corpora for theory and practice // International Journal of Corpus linguistics.* – 1996. – № 1(1). – P. 1–37.– article
4. Barbieri, F., & Eckhardt, S. (2007). *Applying Corpus based Findings to Form focused Instruction: The Case of Reported Speech. Language Teaching Research* - 2007 - 1(3) - P. 319-346.
5. Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е. *Методика обучения иностранным языкам в средней школе.* –М.: Просвещение, 1991. –287 с.
6. Беляев Б.В. *Очерки по психологии обучения иностранным языкам.* –М., 1965. – 226 с.
7. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. *Теория и методика обучения иностранным языкам: лингводидактика и методика: Учеб. Пособие для студ. Лингвистических Университетов высших педагогических учебных заведений.* – М.: Изд. Центр «Академия», 2009. – 336 с.
8. Гвишиани Н.Б. *Практикум по корпусной лингвистике: Учеб. пособие по английскому языку.* – М.: Высшая школа, 2008. – 191 с.
9. Johns, T. *From printout to handout: grammar and vocabulary teaching in the context of data driven learning//Classroom Concordancing, Special issue of ELR.* – University of Birmingham: Centre for English Language Studies. – Vol. 4. – 1991. – pp. 27-45.
10. Павловская И.Ю., Башмакова Н.И. *Основы методологии обучения иностранным языкам: Тестология.* –СПб.: Филол. Ф-т СПбГУ, 2007. – 224 с.
11. Partridge B. *Discourse analysis.* – New York, NY: Continuum, 2006. – P. 282. – книга
12. Tribble C., Jones G. *Concordances in the classroom: a resource guide for teachers.* – Houston: Athelstan Publications, 1997. – P. 114.
13. Reppen R. *Using Corpora in the Language Classroom.* –S.l.: Cambridge Univ. Press, 2010. –118 p.

Reference:

1. Plungian V.A. *Korpus kak instrument i kak ideologiya: O nekotorykh urokakh sovremennoi korpusnoi lingvistiki//Russkii iazyk v nauchnom osveshchenii.* – 2008. – №2 (16). – S. 7-20.
2. Flowerdew L. *Corpora and Language Education* - S.l.: Palgrave Macmillan, 2012 - 347 p.
3. Barlow M. *Corpora for theory and practice // International Journal of Corpus linguistics.* – 1996. – № 1(1). – P. 1–37.
4. Barbieri F., Eckhardt, S. *Applying Corpus based Findings to Form focused Instruction: The Case of Reported Speech. Language Teaching Research* - 2007 - 1(3) - P. 319-346.
5. Rogova G.V., Rabinovich F.M., Sakharova T.E. *Metodika obucheniia inostrannym iazykam v srednei shkole.* –М.: Prosveshchenie, 1991. –287 s.
6. Beliaev B.V. *Ocherki po psikhologii obucheniia inostrannym iazykam.* –М., 1965. – 226 s.
7. Galskova N.D., Gez N.I. *Teoriya i metodika obucheniya inostrannym yazykam: lingvodiaktika i metodika: Ucheb. Posobie dlya stud. Lingvinisticheskikh Universitetov vysshih pedagogicheskikh uchebnykh zavedenii.* – М.: Изд. Сентр «Академия», 2009. – 336 с.

8. Gvishiani N.B. *Praktikum po korpusnoi lingvistike: Ucheb.posobie po angliiskomu iazyku.* – M.:Vysshaiashkola, 2008. – 191 s.
9. Johns, T. *From printout to handout: grammar and vocabulary teaching in the context of data driven learning//Classroom Concordancing, Specialissueof ELR.* – University of Birmingham: Centre for English Language Studies. – Vol. 4. – 1991. – pp. 27-45.
10. Pavlovskaiia I.Iu., BashmakovaN.I. *Osnovy metodologi obucheniiia ino-strannym iazykam:Testologiii.* –SPb.:Filol. f-t SPbGU, 2007. – 224 s.
11. Partridge B. *Discourse analysis.* – New York, NY: Continuum, 2006. – P. 282.
12. TribbleC., Jones G. *Concordances in the classroom: a resource guide for teachers.* – Houston: Athelstan Publications, 1997. – P. 114.
13. Reppen R. *Using Corpora in the Language Classroom.* –S.l.: Cambridge Univ. Press, 2010. –118 p. –S.l.: Cambridge Univ. Press, 2010. –118 p

ӘДЕБИЕТТАНУ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
LITERATURE

МРНТИ 17.82

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7804.07>

*Жетібай Р. Қ.,¹ Сапарова Ш. Ә.²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

8D02305 – Әдебиеттану мамандығының
2 курс докторанты, raximberdi777@mail.ru

²Т.Қ.Журgenov атындағы қазақ ұлттық өнер академиясы,
Алматы, Қазақстан
оқытушы, shaha-soprano@mail.ru

Ж.НӘЖІМЕДЕНОВ ӘНГІМЕЛЕРІНІҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ ЖӘНЕ ИДЕЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

Аңдатпа

Бұл мақалада Жүмекен Нәжімеденовтың “Солай, ұлым”, “Азамат ауылы”, “Көне жұрт”, “Бақсы”, “Орқиік” әңгімелері жан-жақты талданады. Әңгімеге авторлық тенденция тұрғысынан, көркемдік құрылым тұрғысынан талдаулар жасалады. Тақырыптық ерекшелігі мен идеялық өзгешеліктері сараланады.

Сонымен қатар 60-80 жылдардағы әдеби үдерістерге шолу жасалынады. Мазмұндық және пішіндік тұрғыдан талданып, көркемдік әлеміне шолу жасалады. Өзекті идеялары талқыланып, тақырыптары әдеби жіктелім бойынша жіктеледі.

Мақаланың маңыздылығы өткен дәуір прозасында талданбай кеткен Жүмекен әңгімелерінің тақырыптық және идеялық ерекшеліктерін талдау болса, өзектілігі сол кезеңдегі әңгімелерден артықшылығы мен кемшілігін салғастыра отырып, сол дәуірдің басты тақырыптары мен өзекті идеяларын айқындау. 1960-1980 жылдарда жазылған Ш. Мұртаза, С. Мұратбеков, А. Сүлейменов сынды прозаиктердің өз кезеңінде жақсы бағасын алған әңгімелерінің негізгі тақырыптары мен басты идеяларын мысал ретінде келтіре отырып, Жүмекен әңгімелеріндегі көтерілген тақырыптармен салыстыру. Олардың өзге қаламгерлердің туындасындағы ұқсастықтары мен айырмашылықтарын айқын көрсетті.

Түйін сөздер: деталь, әңгіме, эстетика, кейіпкер, тенденция, авторлық концепция

*Zhetybai R.K.,¹ Saparova Sh.A²

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan

Specialty 8D02305-Literary studies
2nd year doctoral student, raximberdi777@mail.ru

²T. K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts,
Almaty, Kazakhstan
teacher, shaha-soprano@mail.ru

THEMATIC AND IDEOLOGICAL FEATURES OF THE STORIES OF Zh.NAZHIMEDENOVA

Abstract

The article comprehensively analyzes the stories of Zhumeken Nazhimedenov “Солай, ұлым”, “Азамат ауылы”, “Көне жұрт”, “Бақсы”, “Орқиік”. The analysis of the plot is carried out from the point of view of the author's process, from the point of view of the artistic structure. There are thematic features and ideological features.

There is also an overview of the literary processes of the 60-80s. It is analyzed from the point of view of content and form, and an overview of the art world is made. Current ideas are discussed and topics are classified according to the literary classification.

The relevance of the article is to analyze the thematic and ideological features of conversations that are not analyzed in the prose of past eras, to identify the main topics and current ideas of that era, to compare the advantages and disadvantages of stories of that period. Comparing the topics raised in the stories of Zhumeken Nazhimedenov, we can give an example of the main themes and main ideas of the stories of prose writers who received a good rating in their period, such as Sh.Murtaza, S. Muratbekov, A. Suleimenov, written in the 1960s and 1980s. He clearly showed their similarities and differences in the works of other writers.

Keywords: detail, history, aesthetics, character, trend, author's concept

**Жетыбай Р.К.,¹ Сапарова Ш.А.²*

*¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
Алматы, Казахстан
докторант 2 курса специальности 8D02305 - литературоведение
rahimberdi777@mail.ru*

*²Казахская Национальная Академия искусств имени Т.К.Жургенова,
Алматы, Казахстан,
преподаватель, shaha-soprano@mail.ru*

ТЕМАТИЧЕСКИЕ И ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАССКАЗОВ Ж.НАЖИМЕДЕНОВА

Аннотация

В статье всесторонне анализируются рассказы Жумекена Нажимеденова “Солай, ұлым”, “Азамат ауылы”, “Көне жұрт”, “Бақсы”, “Орқиік”. Анализ сюжета осуществляется с точки зрения авторского процесса, с точки зрения художественной структуры. Существуют тематические особенности и идейные особенности.

Также есть обзор литературных процессов 60-80-х годов. Он анализируется с точки зрения содержания и формы, и делается обзор мира искусства. Обсуждаются актуальные идеи и классифицируются темы в соответствии с литературной классификацией.

Актуальность статьи заключается в анализе тематических и идейных особенностей бесед, не анализируемых в прозе прошлых эпох, выявлении главных тем и актуальных идей той эпохи, сопоставлении достоинств и недостатков рассказов того периода. Сопоставляя поднятые темы в рассказах Жумекена Нажимеденова, можно привести в пример основные темы и главные идеи рассказов прозаиков, получивших хорошую оценку в свой период, таких как Ш. Муртаза, С. Муратбеков, А. Сулейменов, написанные в 1960-1980-е годы. Наглядно показал их сходство и различие в произведениях других писателей.

Ключевые слова: деталь, история, эстетика, характер, тренд, авторская концепция

Кіріспе. Жұмекен әңгіме жанрында соны із салды десек, ағаттық болар. Дегенмен, 1960-80 жылдарда Т. Ахтанов, Ә. Кекілбаев, Қ. Жұмаділов, Ә. Нұрпейісов, Ә. Нұршайықов, Ш. Мұртаза сынды марғасқалар прозасының көркін қыздырды. Дәлел ретінде мына пікірді қоса ұсынамын: “Қазақ әдебиеті үшін 60-жылдар табысты болды. Бұл тұста бір топ жас буын өкілдері әдебиетке келді. Бұлар – М.Әуезов, Б.Майлин, С.Мұқанов, Ғ.Мүсірепов мектебінен шыққан жастар еді. Қазақ әдебиетіне Т.Әбдіков, М.Әбдіқалықов, О.Бөкеев, Д.Досжанов, С.Елубаев, Қ.Жұмаділов, О.Иманәлиев, С.Мұратбеков, Ш.Мұртазаев, Жайсаңбек Молдағалиев, Қ.Найманбаев, М.Мағауин, С.Жүнісов, Ш.Құмарова, Ә.Тарази, Т.Тілеуханов, Ә.Сараев, С.Санбаев, М.Сүндетов, А.Сүлейменов, М.Сқақбаев, О.Сәрсенбаев, Р.Сейсенбаев, С.Ғаббасов, М.Қабанбаев, Қ.Мұханбетқалиев, Қ.Ысқақов сынды жаңа есімдер келіп қосылып, алғашқы қадамдарынан көп үміт күттірді. Сөйтіп олар 70-

жылдардың өзінде қазақ әдебиетінің негізгі күшіне айналды.” [1, 85]. Бұлардың арасынан түрен салып тыңнан бастама көтеру мүмкін емес-ті. Әйтсе де, Жүмекен шығармашылығы оның ішінде проза жанры өзіндік тақырыптық әр алуандылық, идеялық тұтастық жағынан әдеби айналымда таңба қалдыра алды. Оның қаламынан туған “Азамат аулы”, “Ашақ-Мәшпi әңгімесі”, “Оркиік” әңгімелері өз кезеңінде оқырманның ерекше ықыласына бөленді. Сонымен қатар идеялық өзгешелік таныта білді.

1960 -80 жылдардағы қазақ әңгімелерінің негізгі тақырыптары соғыстан кейінгі қазақ өмірі, өнер адамдарының тағдыры, туған жер, әйел-ана бағытында өрбіді. Қаламгерлердің басым бөлігі осы тақырыптар аясында көркемдік ізденістерге барды. Сюжеттік бірізділіктен қашты. Бұл жайында Қазақ әдебиетінің тарихы еңбегінде: “60-80 жылдары әңгіме жанры мазмұн, түр (форма) жағынан да үлкен табыстарға жетті. Түрі жағынан шартты түрде реалистік, романтикалық, символдық деп бөлсек, реалистік әңгімелердің өзін тақырыбына қарай: “Ұлы Отан соғысы жылдарындағы тыл өмірі”, “Өнер және өнер адамдары”, “Әйел – ана”, “Атамекен, туған жер”, “Бүгінгі ауыл” және “Махаббат тақырыбы” деп топтауға болады.” [1, 85]. – деген пікірді келтіреді. Расында солай. Мәселен О. Бөкейдің “Терісаққан” әңгімесі – кеңес дәуіріндегі қазақ халқының “трагедиялық хал-күйін” көрсететін әңгіме. Мұнда ешқандай кейіпкер де, тартыс та жоқ. Тек авторлық ойдың шегінісі арқылы қазақтың өткен тарихына шолу жасалып, замана сырын ашылады. Өзеннің теріс ағуы – тоқырау жылдардағы қазақ халқының ата-баба дәстүрінен айрылуы. Жаңа заманның жаңа заңы ескі әдет-ғұрып, салт-дәстүрден безуге үйретті. Автор халық өміріндегі осындай жайттарға бейжай қарай алмады. Ол табиғат пен адамды біртұтас бірлікте суреттеп, өзенге жан, толқындарына тіл бітіреді. Оны алапат дүлейге де, тасыған қуанышқа да теңейді. Сонымен қатар, О. Бөкейдің “Апамның астауы” әңгімесінде әйел баласын қазақ елінің қасиеті ретінде көрсете білген. Ол қазақтың этникалық, этнографиялық, тіпті археологиялық байлығының негізін әйел бейнесімен байланыстырады. Әрбір абзацты “Апам менің...” деп бастаған автор апасының әрбір ісін сағына еске ала отырып, “Иә, адам өмірі де сол жарық астау сияқты қаңсып қалады екен-ау...” деп өмір жайлы философиялық түйін жасайды. Әңгіменің өн бойында “Апам менің...” деген тіркес бес рет қайталанады. Осы қайталау негізінде автор сыр шертеді. Оның “Апам менің...” деген әрбір сөзінде анаға деген сағыныш қана емес сол аналармен бірге ұлттық салт-дәстүрлеріміздің келмес сапарға аттануын көрсетер ауыр күрсініс байқалады. Жастардың санасына ескі әдет-ғұрыпқа шошына қарауды сіңірген зымиян саясат алдындағы автордың жан айқайы – “Апам менің...” деген жоқтаудан көрінгендей. “Хан көтеріп, пір тұтудың орнына, шікірейіп жүріп, өлтіріп алдық; егер ол ортамызда жүрген шағында ардақтап, әр сөз, әр ісін жоқ дегенде үйреніп үлгерсек - өлмегені ғой, өлтірмегеніміз ғой, ал біз тірі кезінде-ақ өлтіріп аламыз” [2]. – деген монологтың өзі-ақ әңгіменің идеясын ашады. Автор адам өмірі де қаңсыған астау секілді қаңсып қалады екен-ау деген түйін жасайды. Бұл әңгімеден қазақ еліндегі өлімге қатысты жөн-жоралғыларды көрсек, ескінің көзіндей болған ұлттық қолөнердің ұмытылып бара жатқанына, оған қызығушы жастардың табылмауына кезігеміз. Бұл – өмір шындығы. Ол – кешегі кеңес заманындағы ескіден безініп, оған шошына қарауға үйреткен саясат салқыны. Міне осындай символдық берілімдер арқылы, сюжеттік сырлар мен диалогтық құпиялар арқылы түрлі көркем дүниелер туып отырды. Осындай марғасқалармен қатарлас Жүмекен әңгімелері де өзекті идеяларды, тың тақырыптарда қалам тербеді. Осы талдау барысында Жүмекен әңгімелернің ерекшеліктеріне толықтай саралау жасайтын боламыз.

Әдістеме. Бұл мақалада З. Қабдоловтың “Сөз өнері”, Қ.Жанұзақованың “Әдебиеттануға кіріспе”, К. Ахметовтың “Әдебиеттану әліппесі” Ж. Дәдебаевтың “Тақырып және идея” еңбектерін басшылыққа ала отырып Жүмекен Нәжімеденовтың әңгімелерінің тақырыптық және идеялық ерекшеліктеріне тоқталамыз. 1960-1980 жылдардағы әдеби үдеріске шолу жасап, сол кезеңнің негізгі тақырыптарын Ж. Нәжімеденов әңгімелерінің тақырыптарымен салыстырамыз. Осының негізінде талдайтын әңгімелеріміздің тақырып пен идея тұрғысынан ерекшелігін анықтаймыз.

Нәтижелер. Жүмекен әңгімелерінің тақыптық ерекшелігіне кіріспес бұрын ғалымдарымыздың тақырып және идеяға қатысты пікірлерін келітіріп бағытымызды айқындап алу маңызды шарт. Тақырып пен идея жайында көптеген пікірлер бар. Солардың ішінде З. Қабдолов “Сөз” өнері» еңбегінде: “... тақырып – жазушы суреттеп отырған өмір құбылысы болса, идея – жазушының сол өзі суреттеп отырған өмір құбылысы туралы айтқысы келген ойы, сол өмір құбылысына берген бағасы.” [5, 150] – дейді. Ал Қ.Жанұзақова “Әдебиеттануға кіріспе” еңбегінде: “Көркем шығармаларда әлемнің, дүниенің үйлесімділігі немесе қарама-қайшылықты бейнесі, кейде оның кейбір қырлары: табиғат құбылыстары, ең бастысы, адам өмірі көрініс табады. Тақырып нақты шындық болмыс пен көркемдік болмыстың арасындағы алтын көпір сияқты.” [4, 50] – деп өз ойын тұжырымдайды. Ғалым К. Ахметов “Шығармаға атау болып тұрған сөзді немесе сөз тіркесін тақырып деп білу – нағыз қарабайыр түсінік. Себебі, “тақырып” ұғымының мәні одан гөрі әлдеқайда кең. Мәселен, қазіргі кезеңнің өзінде “тақырып” деген термин екі түрлі мағынада қолданылады: 1) Шығармада бейнеленген өмірлік материал ұғымында; 2) Шығармада көтерілген негізгі қоғамдық проблема ұғымында. Бірінші анықтаманың да кей тұстарда дұрыс келетінін жоққа шығаруға болмайды. Алайда екінші анықтама “тақырып” ұғымының мәнін неғұрлым дәл береді.” [6, 81] -деп, алдыңғы пікірлерге тоғысқан ой білдіреді. Жоғарыда келтірген ғалымдардың пікірінен өмір шындығын көркем суретпен жеткізу тақырып болса, өмір шындығының жеткізбек болған тәлім-тәрибесі мен гираты идея болады деген қорытынды шығаруға болады. Тақырып пен идея мәселесін анықтап алдық. Ендігі мәселе тақырыптардың жіктелуі туралы. Ол жайында ғалым Қ. Жанұзақованың “Әдеби шығармалардағы тақырыпты талдау барысында оны шартты түрде екіге жіктеуге болады: мәңгілік және тарихи тақырыптар” - деген тұжырымын басшылыққа алсақ талдауда тура жол тұтқан боламыз.

Талқылау. Солай ұлым. Анасы мен қызының арасындағы диалогке құрылған әңгіме. Анасы (оны әңгімеде кемпір дейді) сабау сабап отырғанда қызы (келіншек деп атау берген) анасына келіп өзінің әңгімесін бастайды. Әңгіме дегенде қайбір жетіскен әңгіме дейсіз, өзінің ерін жамандайды. Ол еркек емес ез, оның қолынан ештеңе келмейді. Бұрынғы балаларына алимент төлейді, маған ештеңе жоқ деп налиды. Содан әрі әңгімесін жалған басқа еркек ұнайтынын айта бастайды. Піркәшік деген кісі мен үшін бәрін жасайды деген әңгімені қаузаиды. Қазиды (күйеуі) мүлдем жақтырмайтынын жеткізеді. Өзге еркекке қосылғысы келетінін айтады. Сонда анасы ашуланды да сабаумен қызын ұрып өлтіреді.

Осындай шағын фабула. Шағын болса да мағынасы өте тереңде жатыр. Бұл әңгіменің тақырыбы отбасы тұтастығын сақтау болса, идеясы отбасын сақтамаудың ақыр-соңы қасіретпен аяқталады дегенге саяды. Анасының қызды ұрып өлтіргені тағдырдың ұрғаны деп қабылдау керек. Себебі кісі өз қолын өзі кеспейді ғой. Әңгіменің тақырыбын автор мәтіннің өзінде-ақ кемпірдің сөзі арқылы “- Заманда жұмысың болмасын. Қит етсе заман, заман дейсің, түге, заманды қайтесің, ошағыңды қазып, отыңды жақсаң, қай заманның да шаңырағынан түтін шығады.” [3, 323] осылайша жеткізіп берген. Әңгімеде біз арын сатпаған ананы көреміз. Ерді бағалайтын жарды көреміз. Әрине ол Қазидың әйелі емес. Қазидың енесі. Сонымен қатар қазақы ғаламат түсінікті көреміз. Оған кемпірдің мына сөзі арқылы: “- Асылық сөйлеме қызым. Алтын басты әйелден бақыр басты еркек артық деген. Азаматты қорлап, ұжмаққа барған ұрғашыны естіген емен.” [3, 327] көз жеткіземіз. Бұл сөзде тақырыпты толықтай ашуға негіз болып тұр десек артық айтқандық емес. Әңгімеде отбасы құндылығы мен қатар оны сақтаудың жолы да кейіпкер сөзі арқылы берілген. “- Сенің атаң, ұлым, ат баптап, ән салғаннан бөтен ештеңе тындырмаған кісі еді, ел қыдырып, жұмалап жоғалып жүрді, сонда да үйі орнында, шаруасы шалқақ-тұғын. Азамат деген атының өзі асырайтын. Ойбой, дүние-ай соның алдынан шығып, атының аяғын тұсаудың өзі бір ганибет боп, ауыл-үй, абысын-ажынға қыр көрсетіп, бір жасап қалушы едік.” [3, 323] – дейді кемпір, шалын

еске алып. Осы жерде үлкен идея, ғаламат насихат жатыр. Ер азаматты қадірлеу арқылы биіктеуге болатыны, отбасын сол арқылы берекеге толтыруға мүмкін екендігі толық айтылған. Кейіпкері арқылы идеяны жеткізіп тұр. Толық мәнді ашып тұр деп айтпасақ та негізгі ойға жеткілікті дәрежеде өң беріп отыр. Көркем шығармадағы идея мәселесін талқылай келе ғалым К. Ахметов “Кейбір идеялар автордың өз пікірі арқылы тікелей (көбінесе лирикада) немесе жағымды кейіпкердің сөзімен беріледі.” [6, 83] – деп пікір білдіреді. Біз келтірген мысал ғалымның берген анықтамасын дөп басып тұр. Ал енді тақырып тұрғысынан жіктеуге келер болсақ “Солай, ұлым” әңгімесі мәңгілік тақырыпқа жатады. Себебі бұл әңгімеде қозғалған отбасы тұтастығы мен құндылығы тақырыбы қай дәуірде болмасын маңызды әм өзекті. Ол жайында ғалым Қ. Жанұзақова: “Мәңгілік тақырыптар түрлі ұлттардың тарихында барлық дәуірлер мен кезеңдерде, түрлі ұрпақтардың өмірінде кездесе беретін, қайталанатын жағдайларды қамтиды” [4, 51] – деген пікір айтады. Осы және жоғарда берілген пікірлерді назарда ұстай отырып, “Солай, ұлым” әңгімесі отбасы құндылығын насихаттаған мәңгілік тақырыптар санатына жататын әңгіме деп қорытындылаймыз.

Азамат ауылы. Азамат деген ақкөңіл жігіт бар-жоғы 7-8 өгізін саудаламақ болып шығады. Содан әлгі өгіздерді арбаға жегілген қос атқа алмастырады. Қос атты бір арғымаққа алмастырады. Үстіндегі шапанын бөрікке алмастырады. Бөрігін жел ұшырып әкетеді. Өзі дымнан дымсыз қалады. Оны істеткен бай балалары болады. Олар бұл оқиғаны сырттай бақылап, енді әлгі Азамат үйіне барған соң қатыны оны түтіп жейді деп ойлайды да Азаматтың үйіне қарай бет алады. Өз ішінде Азаматтың келіншегі мұның саудасын есітіп төбе шашы тік тұрады деп бәс тігеді. Сөйтіп Азаматтың үйіне келеді. Үйге кірген соң Азамат жарына барлық оқиғаны айнадай шын баяндап береді. Жары оны мұқият тыңдап, сүйсініп бөтен қылық көрсетпейді. Бай балалары аң – таң болады. Бәрінің басы салбырайды. Азамат үйіндегі соңғы торпағын осыларға сойып береді. Сосын 1930 жылдарда ТОЗ құрылған кезде азаматтың үйінің қақ маңдайына “Азамат ауылы” деп жазылады.

Әңгіме осындай оқиғаға құрылған. Ешқандай тартыс жоқ. Күрделі сюжет жоқ. Бірізді баяндау формасындағы әңгіме. Бұл әңгіменің тақырыбын автор эпиграф арқылы меңзейді. Азаматтың әйелі утопиялық кейіпкер ретінде көрініс бергенімен үлгі болуға әбден тұрарлық кейіпкер. Оның сабыры мен түсінігі ұлы Абайдың “Екі түрлі нәрсе ғой сыр мен сымбат.” [7] сөзіне саяды. Ерді қадірлеу, құрметтеу оның шешімдері бұрыс болса да оны терістемеу керектігін көрсетеді. азаматтың әйелінің сыр-сымбаты арқылы ешқандай тартыссыз әңгіменің тақырыбын ашады. Әйел адамның ерді қанша құрметтесе елінің алдында екі есе құрметке бөленеді деген ойды айтады. Ол идеяны кішкене үйдің қақ маңдайына “Азамат ауылы” деп жазылған жазу арқылы жеткізеді. Бүкіл елдің арасында белді кісілер бар, атын ауылға беретін ерлер бар, бірақ автор шешімге өзгеше рең береді. Ерін құрметтеген әйелдің нәтижесін көрсетеді. Осы орайда алдыңғы мақалдағы мына бір ойды қоса кету жөн секілді: “Жүмекең “Азамат ауылы” деген әңгімесі сол даналықтың насихаты іспетті. Соған қоса барлық қазақ ауылы “Азамат ауылы” болса екен деген игі тілек еді. Ал сол азамат ауылын жасайтындар, қазақтың қайсар әрі ибалы әйелдері еді.” [8, 224]. Қазақтың тағы бір дана сөзі бар ғой: “Ақылды әйел күйеуінің ойнап айтқанын, Ойлап талдайды.” -деген [9]. Әңгіменің бар оқиғасын осы сөз жеткізіп тұрғандай-ақ.

Қорыта келгенде, бұл да жоғарыда талдаған әңгімелеріміз секілді отбасы ең құнды, ең қымбат деген ойымызға саяды. Ер адамды құрметтеуге қастерлеуге үндейді. Тақырыбы ер адамды құрмет тұту болса, идеясы ерді сіз құрметтесеңіз ел мәртебесін биіктетеді дегенді білдіреді. Ал, тақырыптық жіктелу тұрғысынан мәңгілік тақырыптарға жатады. Себебі бүгін де бұрын да келешек те де отбасындағы ер азамат мәртебесі өзекті болып қала береді. Оның орны мен беделі қашанда трендте тұрады. Бұл әңгіменің тағы бір ұшы советтік «әйел мен ер тең» деген тенденциясына қарсылық тұрпатын танытып тұр.

Қазақтың ұлттың жады түсінігінде әйел ерден бір саты төмен тұрады. Ол өзінің дәстүрінде де дінінде де шегелеп белгіленген дүние. Советтік билік бұл түсінікке сызат түсірген-ді. Жұмекен өзі амбициясы жоғары деңгейдегі азамат болғандықтан осы тақырыпты көтерген. Бұл әңгіме кешегі емес бүгінгі қазақ қоғамына ауадай қажет тәлімдік әңгіме. Сол себепті де тақырып өзекті һәм ұтымды.

Көне жұрт. Әңгімеге берілген тақырыпты оқыған кезде сонау бір засырлар тоғысындағы ауыл ма, әлде бір тарихи кезең бе бе деген ой келеді. Дегенмен бұл әңгіменің берілген атауға қатысы болғанымен негізі түйіні басқа мәселе. Кеңінен тарқатайық. Қабен мен жарына «кет» деп жатады. Оның мәнісі әйелінің ойнас жасағандығы. Содан кейін Қабен сондай байламға келеді. Автор кері шеігінс жасап Қабеннің өткені туралы азды-кем сөз қозғайды. Ол кезінде (үйленген соң да) бөтен ұрғашы жынысымен көңіл қосқан. Бір емес бірнеше рет. Бәлкім соның зардабы шығар деп қояды автор. Бұл әңгімеде тартыс жоқ, диалог жоқ, авторлық баяндау мен монологтан тұрады. Қабеннің ішкі жан күйзелісінің суретін береді. Содан не керек Қабен жарын да тұрып жатқан жерін де тастап өзінің ескі жұртына бет алады. Жол бойынша шаршап бір жерге тынығуға тоқтаған сәтте көзі ілініп кетеді. Түс көреді. Түсінде әйелі мен бала – шағасының бөтен еркекпен бір көлікте кетіп бара жатқанын көреді. Жарының өте қуанышты ал балаларының ебіл-дебіл болып жылап жатқанын көріп дел-сал күйде оянады. Содан автор әңгімені: “Алдында ені екі жүз шақырымдай жерде ел жоқ, сапар тым ұзақ, бірақ ол үй ішін – ескі жұртын көзі жұмылғанша іздеуге бел байлап еді. Кім біледі, бәлкім табар?!” [3, 336] – деп аяқтайды.

Бұл жердегі “көне жұрт” символика. Қабен нені жоғалтты? Ол өзінің ең қадірлі отбасын жоғалтты. Оған не себеп болды? Бұл жайында шығармада толық ақпарат жоқ, дегенмен тұспалдауға болатын сияқты. Бірінші себебі: Қабеннің отбасына көңіл бөлмей, бөтен ұрғашылармен уақыт өткізуінде. Екінші себебі: Жеткілікті назарды және қажеттілікті ала алмаған соң әйелінің қуатты еркектің астына түсуі. Әңгіменің желісіне қарасақ осы екі себептен артық дүние көре алмайсыз. Балалардың көз жасын қосуы да тегін емес. Олардың обалы кімге? Келіншегі неге маз болып отыр? Балалар неге қуанышты емес? Өз әкесінің орнына біреу әке болам дегенде бала қуана қоймас, оның үстіне өз әкең тірі тұрағанда. Ал келіншегі, келіншегі өзіне керек дүниені әлгі еркектен алды. Автор әңгіме арасында “Бұл да бір кезде сондай болған. Ісін ойнап жүріп бітіретін. Иә-иә, өмір солай, бір әйелге өзі берген қорлықты екінші әйелдің қолынан қайтып алды. Дүние кезек, ақымақ!” [3, 333] - деген сөйлемді келтіреді. Осы сөйлемнен әңгіменің тақырыбы мен идеясы шыға келеді. Әңгіменің негізгі тақырыбы ақ төсекке қиянат жасау. Ал, негізгі идеясы қиянаттың зардабы зор әлі ауыр болатыны. Тақырыптық жіктелу бойынша мәңгілік тақыптар санатына жатады.

Қорыта келгенде, “Көне жұрт” әңгімесі отбасы құндылығын насихаттай келе ер мен әйел арасындағы байланыстың үзілуінің негізгі факторын қиянатқа әкеп тірейді. Ең алдымен ерлі-зайыпты арасындағы кикілжіңді баяндай келе, кері шегініс жасап оның негізгі себебін түсіндіреді. Одан әріге барып Қабеннің қылған ісін баян етеді. Негізгі күнәнің қайнап шыққан жерін көрсетеді. Сол арқылы тақырыпты ашуға қадам жасайды. Кейін себептің салдарын көрсетеді. Оны түс детальі арқылы жеткізеді. Келіншегінің өзге еркекпен шалқып жүргенін, балаларының көз жасын түс арқылы береді. Осы арада автор себептің салдарын ашады. Қабенді еңсіз далға айдап, оның ескі жұртты іздеп шыққанын баяндайды. Бірақ Қабен ешқандай да ескі жұртын іздеп шыққан жоқтұғын. Ол өзінің бақытты күндеріне оралғысы келді. Соны аңсады. Бірақ барлық болып өткен іс-әрекет оған мұрша бермеді. Автор оны елсіз далаға жіберді. Идеяны осы жерге жасырды. Қиянаттың салдары не болатынын көрсетті. Осы арқылы автор өзінің көзқарасын білдірді. Ғалым З. Қабдолов “Әрбір әдеби шығармада көркем шешімін тапқан идеяның терең тамыры сол шығарманы тудырған суреткердің дүниетанымында, әлеуметтік көзқарасында жатады” - дейді. Осы пікірді басшылыққа алар болсақ, “Көне жұрт” әңгімесінде қиянатты

мансұқтап, отбасы тұтастығын алға тартады. Барлық жанама идеялар осы мәселені қуаттайды.

«Бақсы» әңгімесі. “Бақсы келді” [3, 306] - деген сөзден басталатын әңгіме оқырманға көне заманға оралатын ойды салады. Бірден фольклорлық образды елестетеді. Ауырып жатқан Аңсаған “-Мен ғой өлем” [3, 306] - деген ойда жатады. Әжесі Тәңірден жалғызымды ала көрме деп жалбарынып егіліп жүреді. Сол кезде шақырған бақсылары келеді. Ол бақсысы әлгі Әжесінің елестеткеніндей емес, жап-жас жігіт екен. Сол жігіт қолына домбырасын алып өзінше бірденелер істеп, ем-дом жасаған болады. Кенет үйге бір топ кісілер кіріп бақсы жігіттің қолын қайырып алып кетеді. Аңсаған қайтадан өлім туралы ойлап жата береді.

Әңгіме осындай шағын фабулаға құрылған. Өте үлкен тартыс та көрніс таппайды. Бақсы жігіт ем – дом жасап болған соң оны қызыл жағалылар алып кетеді. Әңгіменің қызық тұсы осы қызыл жағалыларда. Бақсы – дәстүр көрінісі. Қызыл жағалылар – дәстүрді жоюға тырысып жатқан Советтік идеялогия көрінісі. Осы екі символиканы автор әдемі келістірген. Аз ғана шегініс жасап қарар болсақ, советтік кезеңде қазақтың дәстүрін жою процесі кеңінен жүрді. Әсіресе дінге көп қысым жасалды. Автордың әңгімедегі тенденциясы осы еді. Бақсыны алған себебі: бақсының бойында тылсымға сену қасиеті бар. Қазақтың ойында бақсы деген тылсыммен байланыс жасайтын тұлға. Ол жайында “Аңыз түбі – шын, бақсы түбі – жын”[10] деген сөз бар. Бұл дегеніміз – бақсының тылсыммен байланысын көрсетеді. ал дін дегеніміз де тылсыммен байланыс саналады. Ал ол дәуір тылсымды жоққа шығарып, тылсымға негізделген дінді де дәстүрді де жоюға барынша күш салған кезең еді. Авторлық тенденция осыны меңзейді. Осы орайда авторлық тенденция анықтамасын бере кеткен жөн деп ойлаймын: “тенденция – көркем шығармада өмір шындығын бейнелеудегі суреткерге тән ұстаным.” [4, 58]. Осы әңгімедегі әр алуан жеке тақырыптар мен идеялардың басын бір жерге қосып тұрған осы автордың тенденциясы.

Түйіндей келгенде, әңгімедегі негізгі тақырып – қазақтың совет кезеңіндегі дәстүрі дейтін болсақ, өзекті идеясы – сол дәстүрді жоюға жасалған қадамдар. Тақырып пен идеяны бақсының іс – әрекеті мен қызыл жағалылардың іс-әрекетінен көре аламыз. Өзінің адамдық және жазушылық позициясын тең ұстап, сол кезеңнің өте ауыр тақырыбын қозғаған. Айта кететін тағы бір мәселе ол кезеңде мұндай ауыр тақырыпқа бара қойған жазушы болмады. Екінші жағынан алып қарағанда бақсы деген кейіпкеріміз сол кезеңнің өт мықты тұлғасының прототипі болуы керек. Ал аурып жатқан бала - халық. Ұлттың тұлғасы өзінің методтына салып ұлттың қараңғыдан алып шықпақ болғанда әлгі қызыл жағалылар келіп мұны алып кетеді. Мұндай оқиға біздің тарихымызда болмады деп айта аламыз ба? Болды, әрине. Бірақ бұл жайында ашып айтылған әңгіме сол кезеңде болды ма деген сауал ғой ең бастысы. Әрине болған жоқ. Сондықтан да “Бақсыдағы” идея өте өзекті. Өз кезеңі үшін де, қазіргі кезең үшін де. Сол себепті тақырыптық жіктелу тұрғысынан «Бақсы» әңгімесін мәңгілік тақырыптар санатына жатқызып, әр ұлт өзінің ежелден қалыптасқан құндылықтары мен заңдылықтарын сақтап ғұмыр кешуі керек деген қорытынды шығарамыз.

“Оркийк” әңгімесі. Қазақ әдебиетінде жан-жануар, аң-құс атауымен берілген көркем шығармалардың біршамасын кездестіруге болады. Атап айтар болсақ, “Айғыр кісі”, “Тазының өлімі”, “Құлагер” “Көксерек” т.б. сынды көркем дүниелер қазақ әдебиетінде өзіндік орны бар туындалар. Бұл шығармалар тақырып жағынан әр түрлі болып, идеялық тұрғыдан сан алуан болғанымен, бір ұшын фольклорға байланыстырып та тұратыны анық. Оның қатарында “кие” ұғымы да қатарлас жүреді. Жүмекен Нәжімеденовтың “Оркийк” әңгімесі баяндау формасы жағынан да кие ұғымын шығармада астарлы беруі арқылы да фольклорға бір табан жақындай түседі.

Әңгіме, Ханның қырық жігітінің аңшылыққа шығуынан бастау алады. Қырық жігіт аңшылыққа шыққанда алдарынан оркийк кездеседі. Осы оркийкті қуып ұстап өлтіреді. Сол сәттен бастап қырық жігіттің басында қиын күндер басталады. Арып-ашып хан ордасына

келеді. Ханға болған жайтты айтады. Қырық жігітпен еріп келген жұт хан ордасын да тасталқан етеді. Әңгіме соңында хан ордасы да елі де жер бетінен жойылып тынады.

Әңгімеде фольклорлық үш деталь кездеседі: саятшылық, кие, әңгіменің баяндау формасы. Саятшылық қазақ елінің ежелгі дәстүрінің бірі. Көшпелі жұрттың негізгі кәсібі. Өмір сүру салты. Дәлел ретінде: “Саятшылық – қазақтың байырғы да қосалқы кәсібінің, сондай-ақ көшпелілер үшін күнкөрістің әрі көңіл көтерудің бір саласы.” [11] – келтіруімізге болады. Оған қоса “Саятшылық қазақтың дәстүрлі аңшылығы” еңбегінде “Аңшылық – адамзаттың ең көне және ең алғашқы күнкөріс қарекетінің бірі болғанымен, уақыт өте келе кәсіпке ұласып, орта ғасырдың соңына дейін шаруашылықтың негізгі бір түріне айналды.” [12, 9] – деген пікірді де дәйек ретінде береміз. Бұдан шығатын қорытынды “Орқиік” әңгімесіндегі аңшылық культі фольклормен оның ішінде тұрмыстық фольклормен терең астасып жатқандығын анық көреміз.

Әңгіменің баяндау формасы да фольклорлық негізге сүйенген. Оған мысал ретінде “Жүсіп мерген” ертегісін, “Ортеке”, “Шұбар киік” “Ақсақ құлан” аңыздарын келтіруімізге болады. Түсінікті болуы үшін баяндау формасынан үзінді алып көрсетейік:

Орқиік:

Бұлар – ұлы ханның нөкерлері – шетінен дос, тату, жастары да шамалас жандар: әзірге ел-жер деген сөздердің сыртын қазықтап жүрген хан сарайының сый-сияпатына ғана батқан балпаң еркелер еді. ... Ең ілгері тазыдан арқан бойы жерде мүйізі қылтындап Орқиік қашып бара жатты. Сол-ақ екен, бүйірі қызған жігіттер қиқулай жөнелді. [3, 337]

Ақсақ құлан:

Жошы ханның маңдайына біткен жалғыз ұлы құлан аулауға құмар екен дейді. Құлан аулау қоян аулау емес, қауіп-қатері көп деп хан оны аңға жалғыз жібермейді екен. Күндердің күнінде ханзада әкесінен ұрланып, аңға бір өзі шығып кетеді. Бір жерлерге келгенде жайылып жүрген бір үйір құланды көреді. Қуанғаннан екі көзі жайнап, қорамсағынан сұр жебесін суырып алады да, жазықсыз жануарларды қынадай қырады. Қырудың қызығына түсіп кеткен ол, оғының таусылғанын да білмей қалады. [13, 259]

Екі баяндау формасы да бір-біріне ұқсас. Ертегі, аңыздарда оқиға желісі не хан немесе хан баласы мен нөкерлерінің саятшылығынан басталады. Жүмекеннің орқиігі де жоғары да көрсетілген салыстырма мысалдардағыдай хан ордасындағы нөкерлерден бастаған. Осылайша әңгіменің бір ұшы фольклорға барып тірелген. Ғалым С. Қасқабасов «Қазақтың халық прозасы» еңбегінде “Фольклорлық шығармада уақыт ешқашан кері шегінбейді. Басқаша айтқанда, жыршы немесе ертегіші әдебиеттегі сияқты бір кезде болып жатқан екі-үш оқиғаны қатар көрсетпейді. Мысалы, әдебиетте кейіпкердің өз басынан кешкен оқиғалар баяндалып отырып, автор кейін шегініп, осы кезде оның үйінде не болып жатқанын, оның маңайындағы адамдар қандай әрекет істеп жүргенін, олардың тағдырларын суреттей береді. Ал фольклорлық шығармада олай емес.” [14, 33] – деп шегелеп көрсеткен. Демек, ғалымның жіктеуінің негізінде орқиік әңгімесінің баяндау формасы толықтай фольклорлық форма санатына жатады.

Үшінші мәселеміз әңгімедегі «кие» ұғымы туралы. Әңгімеде орқиікті өлтіргеннен кейінгі қырық жігіттің және хан ордасының ойран-топаны шыққаны туралы айтылады. Бұл жайдан-жай емес. Осы орқиіктің киесі деп түсіндіріледі. Мұндай мысал ауыз әдебиетінде молынан кездеседі. Фольклорда кездесетін «кие» мәселесіне тоқталмас бұрын қазақ түсінігіндегі «кие» ұғымына тоқтала кетсек. Сөздікте кие ұғымына қатысты мынадай мәлімет берілген: “**Кие**– қандай да бір заттың немесе тіршілік иесінің қасиеттілігін, жоғары тылсым күшін білдіретін ұғым.” [15]. Яғни “кие” ұғымы - атадан балаға беріліп келе жатқан тамыры терең қасиетті ұғым. Олардың кейбірі өмір заңдылықтары, табиғат, діни сенімдер арқылы қалыптасып ұлттың тыныс-тіршілігіне сіңісіп кеткен. Бұл жайында ғалым Ш. Уалиханов: “Сондай күдіретті күші бар жануарларды «»киесі бар дейді, ал олардың өзін киесі бар деп атайды” [16, 138] – дейді. Сонымен қатар қазақ тыйым сөздерінің ішінде

“Жабайы аңды үнемсіз аулауға болмайды” [17, 132] деген сынды тұспалдар да кездесіп жатады. Дәл осы кие ұғымының әңгімеде және фольклорда берілуі:

Оркиік әңгімесі:

Ертесіне сиыр сәске кезінде Ұлы ханның ордасына жаға жеңдері алу-далу боп қырық қарақшы кірді. Бұла кеше осы уақытта аттанған қарық жайсаң жігіттен мүлде басқа-тын. Көздері қисайып, жүздері түнерген, бір-біріне қас аңсап, қара тілеген өңкей бір қараңғы адамдар содан пайда болды. Содан бастап, «балық басынан» дегендей, алдымен, хан ордасының берекесі ұшты. Артынша әлдекім Қызыл құмға күшәла тастап өлтірді. [6, 340]

Ортеке аңызы:

Ертеңіне Құламергеннің аты үйіне бос қайтады. Аңшының анасы атты ары-бері айналып қайран қалады. Ер-тоқым бүтін, қару-жарағы аман, тек Құламергеннің өзі жоқ. Білгір әйел атты зерлей қарап жүріп, оның бауырының күйгендігін байқайды. Байқайды да: «Балам арасанға түскен екен», – деп жорамалдайды (арасан – қайнап жатқан ыстық бұлақ). Атқа мінген ана өзі білетін арасандарды аралап жүріп, біреуінің ішінен әбден пісіп, сүйегі езіліп кеткен баласының мәйітін табады. [13, 270]

Ақсақ құлан аңызы:

Ханзаданың қауқарсыз халін сезген көсем құлан оны қос өкпеден қос аяқтап теуіп, айдалада өлтіріп кетеді. [13, 259]

Екі мысалда да киелі жануардың киесі ұрып апатқа ұшырайды. Жүмекен әңгімесіндегі кейіпкеріміз де түп-тамырымен жойылып кетеді. Олай болса, әңгімедегі кие мотиві фольклорлық детал болып табылады. Дәлел ретінде ғалым Б. Әзімбаеваның мына пікірін ұсынамыз: “2) жазалау мотиві: бір жағдайда қайырымдылық өтінген аңды өлтірген аңшының олжадан қағылуы, немесе аңға айналуы, немесе төменгі әлемге қуылуы” [18,173]. Жалпы алғанда, әңгімеде кездескен үш деталь: саятшылық, кие, әңгіменің баяндалу формасы бәрі толық фольклорлық таным. Әңгіме осы арқылы да өзінің өзектілігін жоймай отыр. Бүгінгі таңда да табиғаттың тұтастығын бұзбау оны қастерлеу ұлттық ғана емес, жаһандық маңызды мәселе. Түйіндей келгенде әңгіменің өн бойындағы қатігез аңшы образы – фольклорлық образ символы, қатігездік пен менмендіктің өлшемі ретінде берілген. Сонымен бірге ол қазақ тарихының өткен тарихын бүгінмен байланыстырып тұрған саятшылық дәстүрін көрсеткен. Қастерлі кие ұғымын дәріптеп, авторлық баяндауды фольклорлық баяндаумен қабыстырып, мағыналы көркем әңгіме тудырған.

Қорыта айтқанда “Оркиік” әңгімесінің тақырыбы – қазақтың “кие” ұғымы болса, идеясы - әр бір тірі жанның киесі болады, ол кие ұрса жақсылыққа апармайды деген ой болады. Жоғарыда атап өткеніміздей бұл әңгімеде үш түрлі мәселе қоғалғанымен негізі ой – кие туралы. “Кие” ұғымы қазақ үшін қастерлі де қасиетті, ал басқа ұлттарда да бұл жайында көптеген түсініктер қалптасқан. Яғни кие ұғымы бүгіннің ғана тақырыбы емес өткеннің де, бүгіннің де келешектің де негізгі тақырыбы болып қала береді. Осы тұрғыдан алып қарғанда рухани тақырып аясында өрбіген фольклорлық сарынға негізделген Жүмекен әңгімесі мәңгілік тақырыптар санатына жатады.

Қорытынды. Жүмекен бітімі бөлек ақын. Оны өз кезеңінде барша жұртқа мәлім етті. Бір ғана «Менің қазақстаным» әнінің сөзі оны сол дәуірге де бүгінге де мәшһүр етті. Десе де Жүмекен поэзиясының тілі жетпеген жерге оның прозасы келді. Өз уақытында танымал прозаиктермен қатар тұрып әрі қиын, әрі ауыр жазу машақатына білек сыбана кірісуі бір ауыз сөз қалдырсам деген ниетінен болса керекті. Оның қаламынан туған әңгімелер елдік, ұлттық мүддені қаузайттын идеялар мен тақырыптарға толы. Сонымен қатар советтің езгісін айқын көрсете алған туындылары да бар. Сөзімізді түйіндей келе Жүмекен әңгімелерінің тақырыптық идеялық ерекшеліктері бар және ол сол кезеңнің ақиқатын астармен жеткізген сарабдал жазушы деп анық айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ әдебиетінің тарихы. 9 – том. Алматы. ҚазАқпарат., 2004 – 462 бет
2. [https://kitap.kz/book/1943/read#epubcfi\(/6/2\[id1\]!/4/2/2/1:0\)](https://kitap.kz/book/1943/read#epubcfi(/6/2[id1]!/4/2/2/1:0))
3. Жұмеке Нәжімеженов. Толық шығармалар жинағы. 6-том. Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2012. 488 бет
4. Жанұзақова Қ.Т. Әдебиеттануға кіріспе. - Алматы: «Мерей» баспасы, 2015. – 276 б.
5. З. Қабдолов. Сөз өнері. – Алматы: «Қазақ университеті» 1992. – 352 бет.
6. К. Ахметов ӘДЕБИЕТТАНУ ӘЛППЕСІ. Оқу құралы. – Алматы: ҚАЗАқпарат, 2000. -184 бет.
7. <https://bilim-all.kz/quote/11409>
8. Жетібай Р.Қ. «Ж. Нәжімеденовтың «Азамат ауылы» және «Әйелдер» әңгімесіндегі әйел бейнесі. - ХАБАРШЫ «Филология ғылымдары» сериясы, №4(74), 2020
9. <https://massaget.kz/layfstayl/debiet/tmsil/36839/>
10. <http://mazhab.kz/kk/maqalalar/bes-paryz/iman/ei-ol-jaqqa-kim-baryp-keldi-deisin-7224/>
11. <https://kk.wikipedia.org/wiki/>
12. Б. Хинаят, Қ.М. Исабеков. Саятшылық қазақтың дәстүрлі аңшылығы. – Алматы: “Алматыкітап”, 2007. – 208 бет.
13. Дала фольклорының антологиясы: Он томдық. – Т. 8: Прозалық фольклор: Аңыздар. – Алматы: Brand Book, 2020. – 472 бет.
14. Қасқабасов С. Таңдамалы. Т.1. Қазақтың халық прозасы. Зерттеулер.– Астана: Фолиант, 2014. – 320 бет
15. <https://kk.wikipedia.org/wiki/>
16. Ш. Уәлиханов. Таңдамалы. Алматы: Жазушы, 1985 – 560 – бет.
17. Дала фольклорының антологиясы: Он томдық. – Т. 6: Ғұрыптық фольклор. – Алматы: Brand Book, 2020. – 472 бет.
18. Қазақ эпосының сюжеттері=Сюжеты казахского эпоса: монография/Әзібаева Б.У. – Алматы: «Servise Press», 2014. – 576 б.

References:

1. Kazak adebietinin tarikhy. 9 – tom. Almaty. Kaz Akparat., 2004 – 462 bet
2. [https://kitap.kz/book/1943/read#epubcfi\(/6/2\[id1\]!/4/2/2/1:0\)](https://kitap.kz/book/1943/read#epubcfi(/6/2[id1]!/4/2/2/1:0))
3. Zhumeken Nazhimezhenov. Tolyk shygarmalar zhinagy. 6 – tom. Almaty: «Kazygurt» baspasy, 2012. 488 bet
4. Zhanuzakova K.T. Adebiettanuza kirispe. – Almaty: «Merei» baspasy, 2015. – 276 b.
5. Z. Qabdolov. Sөz өneri. – Almaty: «Kazak universiteti» 1992. – 352 bet.
6. K. Akhmetov ADEBIETTANU ALIPPESI. Oku kuraly. – Almaty: KAZakparat, 2000. - 184 bet.
7. <https://bilim-all.kz/quote/11409>
8. Zhetibai R.K. «Zh. Nazhimedenovtyң «Azamat auyly» zhane «Aielder» angimesindegi aiel beinesi. - KhABARShY «Filologiiia ыlymdary» seriiasy, №4(74), 2020
9. <https://massaget.kz/layfstayl/debiet/tmsil/36839/>
10. <http://mazhab.kz/kk/maqalalar/bes-paryz/iman/ei-ol-jaqqa-kim-baryp-keldi-deisin-7224/>
11. <https://kk.wikipedia.org/wiki/>
12. B. Khinaiat, K.M. Isabekov. Saiatshylyk kazaktyn dasturli anshylygy. – Almaty: “Almatykitap”, 2007. – 208 bet.
13. Dala folklorynyn antologiiasy: On tomdyk – T. 8: Prozalyk folklor: Anyzdar. – Almaty: Brand Book, 2020. – 472 bet.
14. Kaskabasov S. Tandamaly. T.1. Kazaktyn khalyk prozasy. Zertteuler.– Astana: Foliant, 2014. – 320 bet
15. https://kk.wikipedia.org/wiki

16. Sh. Ualikhanov. *Tandamaly*. Almaty: Zhazushy, 1985 – 560 – bet.

17. *Dala folklorynyn antologiiasy: On tomdyk*. – Т. 6: *Guryptyk folklor*. – Almaty: Brand Book, 2020. – 472 bet.

18. *Kazak eposynyn siuzhetteri=Siuzhety kazakhskogo eposa: monografiia/Azibaeva B.U*. – Almaty: «Servise Press», 2014. – 576 b.

MPHTI 11.01.05

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7804.08>

*Nagieva A.T.,¹ Yerlan A.²

¹*Kazakh National Women's Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan*

²*Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan*

¹*master's degree, nagieva@mail.ru*

²*master's degree, anel-erlanova@mail.ru*

STYLE OF PERIODIC PUBLICATIONS OF KAZAKHSTAN

Abstract

Periodicals are defined as publications issued at regular intervals by a certain number of issues numbered, given the same title and issued in the same type. In addition, periodicals tend to continue publishing without a deadline and have an editorial board. Periodicals traditionally include newspapers and magazines, periodical bulletins and periodical collections. The totality of mass periodicals is called the press.

As a mass medium, periodicals have a number of properties of discursive meaningful communication, characterized by completeness, multidimensionality and evidence of judgments. The duration of operation in the media market and the established reputation provide greater persuasiveness and purposefulness of the audience's perception.

Keywords: periodicals, reality, magazine, information

*Нагиева А. Т.,¹ Ерлан А.²

¹ *Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

² *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

¹ *магистр, nagieva@mail.ru*

² *магистр, anel-erlanova@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МЕРЗІМДІ БАСЫЛЫМДАРЫНЫҢ СТИЛІ

Андамна

Мерзімді басылымдар деп нөмірленген, бірдей атауы бар және бір үлгіде ресімделген шығарылымдардың белгілі бір санымен бірдей уақыт аралығында шығатын басылымдар түсініледі. Бұдан басқа, мерзімді басылымдарға басылымды тоқтатудың белгіленген мерзімінсіз жалғастыру үрдісі және редакциялық алқаның болуы тән. Мерзімді басылымдарға дәстүрлі түрде газеттер мен журналдар, мерзімді бюллетеньдер, мерзімді жинақтар кіреді. Бұқаралық мерзімді басылымдардың жиынтығы баспасөз деп аталады.

Бұқаралық ақпарат құралы ретінде мерзімді басылымдар дискурсивті мағыналы қарым-қатынастың бірқатар қасиеттеріне ие, олар толықтығымен, көп өлшемділігімен және пайымдау дәлелдерімен сипатталады. БАҚ нарығында жұмыс істеу ұзақтығы және қалыптасқан бедел аудиторияны қабылдаудың үлкен сенімділігі мен мақсаттылығын қамтамасыз етеді.

Түйін сөздер: мерзімді басылымдар, шындық, журнал, ақпарат.

**Нагиева А. Т.,¹ Ерлан А.²*

¹*Казахский национальный женский педагогический университет,
Алматы, Казахстан*

²*Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан*

¹*магистр, nagieva@mail.ru*

²*магистр, anel-erlanova@mail.ru*

СТИЛЬ ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Под периодическими изданиями понимаются издания, выходящие через равные промежутки времени определенным числом выпусков, имеющие нумерованные, одинаково озаглавленные и оформленные однотипно. Кроме того, для периодических изданий характерна тенденция к продолжению издания без установленного срока прекращения и наличие редакционной коллегии. К периодическим изданиям традиционно относят газеты и журналы, периодические бюллетени, периодические сборники. Совокупность массовых периодических изданий называют прессой.

Как средство массовой информации периодические печатные издания обладают рядом свойств дискурсивного осмысленного общения, характеризующегося полнотой, многоаспектностью и доказательностью суждений. Длительность функционирования на рынке СМИ и созданная репутация обеспечивает большую убедительность и целенаправленность восприятия аудитории.

Ключевые слова: периодические издания, действительность, журнал, информация

Introduction. As a part of the media space, periodic publications perform the same functions as the media as a whole but its main function is to create a holistic picture of the world. At the same time, various types of periodicals reflect the surrounding validity in different ways due to their own characteristics: not only the thematic orientation but also the periodicity of 16 issues.

So, the brief papers that are consisting of 4-32 pages are traditionally produced daily or several times a week. Their goal is to fix current changes, their reported information is topical, and the publication is compact. The magazine from 60 to 300 pages usually is published once a month or less. Journal publications are to in-depth analysis of events and trends and detect general patterns.

Thus, the types of values created by these types of periodic publications differ in their fundamental properties. Publications, which update frequently the information, form a picture of a world consisting of separate modules that differ in fragmentation. A quick response to current events, alternation of topics and styles within one publication is a reaction to a new type of thinking of a modern generation, which is characterized by a high speed of information processing and discreteness of perception.

Methods. The change of the type of thinking is accompanied by changes both in the periodicals themselves and in the perception by the society of the phenomenon of periodic printing.

There is a decrease in the quality of the proposed material, which can be revealed by studying modern dictionaries and encyclopedias. Thus, a sustainable expression «yellow press» (about low-standard and unscrupulous printing, focused on scandalous publications and unverified sensational facts) is often used in an illustrative part of the vocabulary article [1].

Sustainable is the phrase «corrupt media» (an illusory, venal and serving in the interests of a certain group). Space of the column is perceived as a means of producing profit through the placement of the most paid information. Such changes in connotation indicate a fall in confidence in the print media, which are claimed to conceal the facts and biased by their interpretation [2, 38].

Indeed, one of the main trends of modern periodic publications is their balancing between the themes of the «serious press» and the visual effects of the «yellow press». Many «serious» editions move to the A3 format, which is traditionally associated with entertainment editions. The number and size of illustrations are increased, bright large-format graphic elements are included in the text and visual expression is enhanced. The nature of publications is also changed: the installation for deep analysis and objectivity is inferior to the desire for scandalousness and increase the manipulative potential of texts.

Research result. Due to the promotion of published materials, which means the focus to promote certain individuals or actions, is to attract financial resources. Many publications unite the proposed journalistic principle and PR orientation as supporting texts that form a consumer audience and create a personality or product. Significant amount of papers are taken by advertising materials [3, 97-99].

The lack of financing of printed publications led to a volume construction and reducing editions. Often print media are forced to completely or partially switch to the Internet environment. Difficulties experience mainly small publications financed by private institutions. Difficulties arise in the small district and urban newspapers [4].

Availability and prevalence of information and communication technologies and free access to the Internet entailed an increase in the number of the audience of digital media. New types of media are formed, that are characterized by a large amount of information, interactivity and high propagation speed. E-newspapers appeared on the principles of constant updating of information and a high degree of illustration. A part of the periodic publications exists only on the Internet, and others begin to be printed. Many printed newspapers and magazines acquire their own sites and applications, e.g. TV channels and radio stations.

Simultaneously with the mass and widespread coverage, the trend of fragmentation of the target audience is formed. Modern media are not covered by worldwide events and united the population, but share the audience to segments that have their own specifics. Readers can choose those publications and those materials that correspond to their interests, values, public position, lifestyle and age characteristics.

Among modern periodic publications should be particularly allocated some of them which are specializing in the coverage of cultural events: newspapers «Literary Russia», «Literary newspaper», «Culture», «Book Review», magazine «Read together» and so on.

Thus, the approval of the unclaimed of periodic prints seems to be erroneous. Despite the undoubted advantages of forming digital space, periodic printing has a number of advantages: the possibility of deep analysis of reality, the authority of information and higher level of confidence in the audience compared to publications on the Internet. The shortcomings of printing publications are insufficient efficiency, limited volume that can be the basis for the formation of high-quality content representing objective information and authoritative opinions.

These changes in the volume of circulation and in the number of columns are associated primarily with the problems of financing, which can be resolved by choosing an adequate modern socio-economic situation of editorial policy. However, undoubted is the need to improve the quality of published materials.

The literary magazine is called a magazine which publishes works of fiction and literary-critical materials. The Big Soviet Encyclopedia (<http://bse.sci-lib.com/>) defines a literary magazine as a monthly periodic edition which acquainting reader with innovations of original or translation literature and news of literary life that contributing to the formation of public opinion. In addition, the pages of literary magazines are being a discussion of public problems; materials are published arbitrarily related to the literature.

It can be said that the first Russian-speaking literary and art journals published in the second half of the XVIII century in Russia were «Trudolyubivaya pchela [Hardworking bee]» by A.P. Sumarokov, «Adskaya Pochta [Hellish Post]» by F.A. Emin and «Truten`[Drone]» by N.I. Novikov. In these journals, literary figures outlined their views on art and socio-political problems. «Satiristicheskii vestnik [Satyric Bulletin]» by N.I. Strakhov and «Pochta Dukhov [Mail of Spirits]» by I.A. Krylov developed the traditions of satirical journalism. On the pages of the «Moskovskiy jurnal [Moscow magazine]» by N.M. Karamzin, the artworks printed with reviews and reports about literary innovations.

In the first half of the XIX century, the mass reader's demand for publishing such a kind of journals spawned the emergence of commercial literary journals. By the 1860s, in the 20th period of active controversy for social and political topics, thick magazines of a certain orientation were widely distributed: the revolutionary-democratic «Sovremennik» [Contemporary] and «Otechestvennye zapizki» [Domestic notes], the Slavophilic «Moskvityanin» [Inhabitant of Moscow] and «Russkaya beseda» [Russian conversation], «pochvennicheskie» [naturalism], «Vremya» [Time] and «Epoha» [Epoch]. Own literary and art journals produced individual associations. However, the literary journals, established only at the direction of the authorities or from its approval, represented only the official point of view after the revolution of 1917.

Discussion. The second period of the prosperity of thick journals was the years of restructuring when the attention of the population was attracted by pressing social and political and economic problems. The revision of the official historical concept began, and the work of emigrant writers began to be a wide circle of readers. Currently, dozens of Russian magazines continue their activities; however, despite the emergence of the possibility of a private publisher, the reader audience has decreased due to the fall of the authority of literature as a whole [5].

Regardless of the period of occurrence and operation, literary and artistic journals were characterized by a number of peculiarities which includes not only the thematic orientation, but also the structure. The literary magazine includes various types of sections that can be combined into three groups. The first includes the artistic creativity of the authors published in the magazine as poetry or novel, the second includes publications in its various modifications, and the third includes literary criticism, which, in the opinion of many researchers, is an integral component that is often given a separate heading. The first literary and critical publications appear in the «Trudolyubivaya pchela [Hardworking bee]» by A.P. Sumarokov and in «Zritel`[Spectator]» by I.A. Krylov. Tynyanov, Yu. N. noticed in one of his works: «... the main life of the magazine is always in criticism and controversy. Criticism has nowhere to go without a magazine; and the magazine is impossible without criticism». The literary criticism became an ideological cod of the magazine after the strengthening of its position and intensifying the influence of the public [6]. Literary and critical publications that determine the direction and the «face» of the magazine can be attributed to the type-forming factors. So, Shilnikova, O.G. noted in her study that it was the program-critical publications that caused the appearance of a phenomenon of the «thick» journals, which became a mobile resource for the transformation of its typological format [7].

Thick journals, according to L.D. Trotsky, served as the «laboratories where ideological flows were produced» because they presented separate literary directions, creative methods and theoretical concepts. The presence of a unified program and targeted editorial policy is one of the conditions for their successful functioning: the magazine acquired individuality. «Directivity» is called a generic feature of the Russian journal because there were certain socio-political forces for each specific journal.

Many scientific works dedicated to the phenomenon of thick journals reveal its two-stroke nature: literary-artistic and socio-political. So, Tvardovsky, A.T. wrote in one of his articles: «It is well known that in the ratio of the first, «literary and artistic», and the second, «social and political», parts of the «thick journals», this second, as a rule, is a smaller part that cannot be secondary without prejudice to the holistic impact on readers of this type of publication. Moreover, in other times, this second part acquires primary and leading importance». V. Lakshin notes that the permanent reader of the «his/her» journal, after being able to follow the movement of literature, began to be interested in the spiritual life of society as a whole. The focusing of the structural-semantic unity of the 22 literary and political- journalistic materials is due to the desire to combine both the new generation of writers and the new generation of readers by affecting not only to the literary but also to the social life as a whole.

In addition to the presentation of the main positions of the socio-political spectrum, thick magazines performed educational function for readers as «periodic encyclopedia». This feature can be explained as an insufficient possibility of popularizing science and the tendency of encyclopedism. None of the thick journals can be considered like purely literary due to the fact that they contain materials on politics, economics, history and geography. So, Belinsky, V.G. called the magazines «the factor of science and scholarships, an intermediary between science and scientists». Because of the encyclopedism and ideological monolith, thick journals represented a general view of the world and formed a public opinion. Modern youth increasingly uses a mixed language in everyday life. Such a way of communication neither be called the Russian language, or nor English. This language is completely new, it is built from the combinations of English and Russian words, i.e., a new word are created from two different language units. Although not only young people but all the structure of the economy uses this language, in particular, literature and literary magazines. The writers of the 21st century use words like «Second-hand», management, boutique, etc.

Modern literature is the literature of neologisms, i.e., there are increasingly could be find the allegory and protologisms («neologism» is no longer used in modern linguistics, and instead it uses another term «protologicistic», which is a newly formed word or expression entered in the language, for example, franchise, exoskeleton, warp engine, metapeople, mutant, mutagen, x-gene and others).

Nowadays, the rules of the wording have changed, which has a very strange appearance at first glance, or rather to hearing, new words as a transvestite, Nano, Avatar, Android and so on are appeared. The development of the language is more often reflected in its literature, and naturally visual culture does not cost without borrowing words and expression from others, mainly from English. There is no deal that this phenomenon was founded long ago, but recently such cases became more frequent. Language does not stop there; it is enriched and replenishes its vocabulary in different ways.

Nowadays no one surprises by the words belonging to other language culture, for example, prequel, sequel, Franchise, Spoiler, Hardcore. Modern literature simply «boils» by such units. When ones use them, the meanings of these words are more differ than their meaning in native vocabulary. For example, the borrowed language units like timeline, flashback, flash forward and other of these numbers. Modern Russian is notable in that it is the main rules (spelling, punctuation, word-forming) that go to the background. Other trends come to the first: Russian is becoming freer when using «foreign» and «native» words.

So, as a modern society seeks to economize in everything, the language as part of this society does not remain on the side. Savings in the language led to the emergence of such phenomenon as truncation, abbreviation and arbitrary reduction in words. Now, no one is surprised by such a mixed type of language. The language is becoming more free and flexible. The language is social phenomenon and it develops exclusively by society.

Conclusion. The work acquires value when it is recognized and taken by competent readers; it means the valuable manufacturer is not as much the author as the field of production of the work, including not only literary figures, but also critics, historians of art, publishers, patterns, etc.

Literary and artistic journals are a recognized group of authoritative agents that organize the platform for literary activities, which «sanctifying» author and evaluate his work and give it value. This group of recognized experts extends its influence on the author and work, contributing to the fact that they have a worthy position in the literary field.

The combination of materials published in the journal creates a syncretic image of the era. The frequency of release (monthly or quarterly) allows you to fix a kind of «time cut», which is not so fast-changing, such as, for example, in newspapers, but not frozen. Periodicity provides a greater degree of generalization of the material, the greater temporary accumulation of the author from the event gives greater analyticity. The most significant and already consistent phenomena and facts are selected for lighting, which contributes to the creation of a more unfolded and holistic picture of the world.

Список использованной литературы:

1. Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика / под ред. Г.Н.Скляревской // М.: Эксмо, 2006. -1136 с.

2. Боков, М. Б. Коммуникативная функция СМИ / М.Б. Боков // Мониторинг общественного мнения. – 2009. –№ 5. С. 31-52.

3. Тертычный, А. А. Тенденции в использовании жанров на страницах современных печатных СМИ/А. А. Тертычный // Вестник Московского университета. № 10, Журналистика.– 2011. – № 5. – 93-101 с.

4. Лизунова, И.В. Российские печатные СМИ в условиях мирового экономического кризиса: проблемы и перспективы развития – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskie-pechatnye-smi-v-usloviyah-mirovogo-ekonomicheskogo-krizisa-problemy-i-perspektivy-razvitiya>

5. Литературные журналы в России [Электронный ресурс] –Доступ mode:http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura

6. Шильникова, О. Г. Типологический алгоритм «толстого» журнала в России XIX – XX веков – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/tipologicheskii-algoritm-tolstogo-zhurnala-v-rossii-xix-xx-vekov>

7. Шильникова, О.Г. Программные литературно-критические публикации как типформирующий фактор «толстого» журнала - Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/programmnye-literaturno-kriticheskie-publikatsii-kak-tipoformiruyushchii-faktor-tolstogo-zhurnala-ctatya-pervaya>

References:

1. *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka nachala XXI veka. Actual vocabulary / ed. G.N. Sklyarevskaya // M.: Eksmo, 2006. –1136 p.*

2. *Bokov, M.B. Kommunikativnaya funktsiya SMI/M.B. Bokov // Monitoring of public opinion. – 2009. –No. 5. pp. 31-52.*

3. *Tertychny, A.A. Tendentsii v ispol'zovanii zhanrov na stranitsakh sovremennykh pechatnykh SMI / A.A. Tertychny // Bulletin of Moscow University. Ser. 10, Journalism.– 2011. – No. 5. – 93-101 pp.*

4. *Lizunova, I. V. Rossiyskiye pechatnyye SMI v usloviyakh mirovogo ekonomicheskogo krizisa: problemy i perspektivy razvitiya – Access mode: <http://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskie-pechatnye-smi-v-usloviyah-mirovogo-ekonomicheskogo-krizisa-problemy-i-perspektivy-razvitiya>*

5. *Literaturnyye zhurnaly v Rossii –Access mode:http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/*

6. *Shilnikova, O. G. Tipologicheskii algoritm «tolstogo» zhurnala v Rossii XIX – XX vekov – Access mode: <http://cyberleninka.ru/article/n/tipologicheskii-algoritm-tolstogo-zhurnala-v-rossii-xix-xx-vekov>*

7. *Shilnikova, O.G. Programmnyye literaturno-kriticheskiye publikatsii kak tipoformiruyushchii faktor «tolstogo» zhurnala–Access mode: <http://cyberleninka.ru/article/n/programmnye-literaturno-kriticheskie-publikatsii-kak-tipoformiruyushchii-faktor-tolstogo-zhurnala-ctatya-pervaya>*

*Имангали Ө.,¹ Асылбекұлы С.²

^{1,2}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

¹2 курс докторанты, orken.007@mail.ru

²филология ғылымдарының докторы, профессор, serik051@mail.ru

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘНГІМЕЛЕРІНІҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ АЯСЫ МЕН ӨЗЕКТІ ИДЕЯЛАРЫ

Аңдатпа

Әңгіме оқуға ыңғайлы, шағын, жинақы прозаның шағын көлемді түрі. Қазіргі кезеңде том-том романдардан көрі прозаның шағын жанрына деген оқырманның сұранысы ерекше. Сондықтан қазіргі әңгімелерді зерттеу өзекті. Қазіргі әңгімелердің мазмұнын құрайтын өмірлік құбылыстар мен авторлық идеялардың ерекшеліктерін айқындау зерттеу мақаласының негізі мақсаты. Зерттеуге негізінен “Қазақ әдебиеті” газетінде соңғы бес жылда жарық көрген әңгімелер объекті ретінде алынды. Әңгімелерге негіз болған өмірлік жағдаяттар тақырыптық ерекшелігіне байланысты топтастырылды. Тақырыптарға деген авторлық көзқарастар жүйеленіп, айқындалды. Қаламгердің басты міндетінің бірі – ұлттық мүддені шығармасына арқау ету. Заманауи әңгімерелде қоғамдағы түрлі өзгерістердің, нарықтың, ғылыми прогрестің, саяси-әлуметтік оқиғалардың ұлттық құндылықтар жүйесімен қатынасындағы қарама-қайшылықтардың туындау себептеріне деген жазушылардың позициясы айқындалды. Кеңестік кезеңде цензураға ілінген немесе кеңес үкіметінің қазақ халқына жасаған қиянаттары жайындағы тарихи, экологиялық тақырыптарда жазылған синхронды әңгімелердегі өмір шындығын бейнелеудегі ерекшеліктерді саралау да зерттеудің негізгі міндеттерінің бірі. Адамтану ғылымы тұрғынысынан әлеуметтік жайттардың адам психологиясына тигізген әсері мен мінез-құлықтық өзгерістер талданды. Қазіргі әңгімелердің тақырыптық аясы мен өзекті идеялары дискурстық талданды.

Түйін сөздер: әңгіме, мазмұн, тақырып, идея, авторлық концепция, поэтика, кейіпкер.

*Imangali O.,¹ Asylbekuly S.²

^{1,2} Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan

¹doctoral student of the 1st year, orken.007@mail.ru

²Doctor of Philological Sciences, Professor, serik051@mail.ru

THEMATIC RANGE AND ACTUAL IDEAS OF MODERN KAZAKH STORIES

Abstract

The story is a small volume type of prose, compact, easy to read. At the present stage, the reader's interest in the small genre of prose, which can be seen in the Tom-Tom novels, is especially in demand. Therefore, the study of modern stories is relevant. The main purpose of the research article is to identify the features of life phenomena and author's ideas that make up the content of modern stories. The research was based on stories published in the newspaper "Kazakh Adebieti" over the past five years. The life situations that served as the basis for the conversations were grouped depending on the thematic specifics. The author's views on the topics are systematized and

defined. One of the main tasks of the writer is to introduce national interest to the work. The modern story reveals the writers' position on the causes of various changes in society, the market, scientific progress, contradictions in the correlation of political and social events with the system of national values. One of the main tasks of the research is also to differentiate the features of reflecting the reality of life in synchronous conversations that were censored or written on historical, environmental topics about the abuses of the Soviet government to the Kazakh people during the Soviet period. Behavioral changes and the influence of social aspects on human psychology are analyzed from the point of view of human science. The thematic sphere and actual ideas of modern conversations are discursively analyzed.

Keywords: story, content, theme, idea, author's concept, poetics, hero.

**Имангали О.,¹ Асылбекулы С.²*

^{1,2} *Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
Алматы, Казахстан*

¹ *докторант 2 курса, orken.007@mail.ru*

² *доктор филологических наук, профессор, serik051@mail.ru*

ТЕМАТИЧЕСКАЯ СФЕРА И АКТУАЛЬНЫЕ ИДЕИ СОВРЕМЕННЫХ КАЗАХСКИХ РАССКАЗОВ

Аннотация

Рассказ представляет собой небольшой объемный вид прозы, компактный, удобный для чтения. На современном этапе особенно востребован читательский интерес к малому жанру прозы, который можно увидеть в том-томских романах. Поэтому изучение современных историй актуально. Выявление особенностей жизненных явлений и авторских идей, составляющих содержание современных рассказов, является основной целью исследовательской статьи. В основу исследования были взяты рассказы, опубликованные в газете "Қазақ әдебиеті" за последние пять лет. Жизненные ситуации, послужившие основой для бесед, группировались в зависимости от тематической специфики. Систематизированы и определены авторские взгляды на темы. Одна из главных задач писателя-приобщение к творчеству национального интереса. В современном рассказе выявлена позиция писателей к причинам возникновения различных изменений в обществе, рынка, научного прогресса, противоречий в соотношении политико-социальных событий с системой национальных ценностей. Одной из основных задач исследования является также дифференциация особенностей отражения действительности жизни в синхронных беседах, которые в советский период были подвергнуты цензуре или написаны на исторические, экологические темы о злоупотреблениях советского правительства казахскому народу. Проанализированы поведенческие изменения и влияние социальных аспектов на психологию человека с точки зрения науки о человеке. Дискурсивно проанализирована тематическая сфера и актуальные идеи современных бесед.

Ключевые слова: рассказ, содержание, тема, идея, авторская концепция, поэтика, герой.

Кіріспе. Көркем шығарма мазмұн мен форманың бірлігінен тұратыны әдебиеттану ғылымында дәлелденген жайт. Мазмұнды шығарманың тақырыбы мен идеялық бірлігі құрайтыны да белгілі. Тақырыптың таразысын топшылап, заманның, болмыстың, өмірдің шындығын көркем шындыққа айналдыруда өнер иесінің арқалайтын азабы да аз емес. Жазушы жаратылыстағы түйткілді мәселелер мен түйіні қиын өмірлік жағдаяттарды шығармаға арқау ететеді. Бұл – тақырып. З.Қабдолов : “Тақырып – жазушының шындық

болмыстан таңдап, талғап алып, өзінің көркем шығармасына негіз, арқау еткен өмір құбылыстарының тобы” [1,76] деген анықтама береді. Идея - көркем туындыға арқау болған мәселеге деген авторлық концепция мен көркемдік шешім. Тақырып пен идеяны бір-бірінен жымдасқан, адамның жаны мен тәні сияқты егіз ұғым.

Әдістеме. Шығарманың жанрына байланысты тақырыптың ауқымы да әр келкі болады. Орта көлемді мен кең көлемді прозалық шығармаларға (повесть, роман) тақырып негізгі және жанама болып екіге бөлінеді. Негізгі тақырыпты мәңгілік тақырып деп атауға да болады. Оған : махаббат, отан, адам мен табиғат арасындағы байланыс сияқты тақырыптар жатады. Ал жанама тақырыптар негізгі тақырыпты айқындауға қызмет етеді. Мысалы, адам мен табиғат негізгі тақырып болса, қасқыр, ақ қайың, өзен, көл сияқты мотивтер жанама тақырыпқа негіз болады. Осындай тақырыптың өзіне тән ерекшеліктерін М.М.Гиршман теориялық деңгейде үш топқа біріктіреді:

1. Онтологиялық және антропологиялық жалпы ұғымдар.
2. Мәдени- тарихи құбылыстар.
3. Жеке адам өміріндегі жағдайлар. [2,9]

Әдебиеттанушы ғалым Қ. Жанұзақова шартты түрде тақырыпты екі топқа бөліп қарастырады : мәңгілік және тарихи тақырыптар [3,46]. Ал, біз тілге тиек еткелі отырған әңгіме жанрының тақырыптық ауқымының прозаның басқа жанрларынан айырмашылығы бар. Әңгімеде көп оқиға болмайды. Кейіпкерлері де санаулы. Уақыт мейілінше жинақталған. Осындай пішіндік ерекшеліктер, тақырыпты айқындайды. Демек, әңгіме тақырыбы көп жағдайда бір ғана негізгі тақырып болады. Зерттеу мақалада қазіргі әңгімелерді тақырыптық топтастыру арқылы дискурстық талдау жасалған. Себебі бір тақырыпқа жазылған бірнеше шығарманың болатыны заңдылық. Себебі өмір құбылысы біреу, оған деген субективті көзқарастардың әр түрлі екендігі белгілі. Мысалы, соғыс тақырыбына арнап жазылған Ғ.Мүсіреповтың “Қазақ солдаты”, Ә. Нұрпейсовтың “Куляндия” , Т.Ахтанов “Шырағың сөнбесін” тағы да сол сияқты біршама романдар қазақ әдебиетінде бар. Мақалаға “Қазақ әдебиеті” газетінде соңғы бес жылда (2016-2021) жарық көрген әңгімелер зерттеу нысаны етіп алынды. Себебі әңгіме шағын прозалық жанр, әдеби процестегі дамуы осы баспасөз бетінде айқындалады.

Нәтижелер. Соңғы бес жылдықта әдеби процесте әңгіме жанрында үздіксіз қалам тербеп келе жатқан қазақ жазушыларының қатарына: Қ.Мұханбетқалиев, Т.Нұрмағанбетов, Н.Дәуітайұлы, М.Байғұт, С.Асылбекұлы, А.Алтай, Ж.Шаштайұлы, Б.Ыбырайым, Қ.Түменбай, А.Кемелбаева, М.Омарова, Е.Әбікенұлы, Қ.Тілеухан, А.Құрманбаева, А.Жұбанұлы, Е.Қаныкейұлы, Н.Кәкенов, Г.Нұрланқызы, Ә.Асқаров, Д.Ахметова, Ж.Кенесарин, Е.Айболсын, Д.Ахметұлы, М.Қалдыбек, Т.Әбдірайым, Т.Рыскелдиев, Ә.Байбол, С.Сағынтай, А.Мырзахмет, Е.Бақаш, Т.Әлжанұлы сияқты авторларды жатқызуға болады.

Бір тақырыпта жазылған бірнеше әңгіме қазіргі әдеби процесте де бар. Соны ескере отырып, қазіргі қазақ әңгімелеріне тақырыпты топтастыру жасадық:

1. Сүйіспеншілік немесе махаббат тақырыбы;
2. Нарық тақырыбы;
3. Экология тақырыбы;
4. Әке мен бала қайшылығы;
5. Тарихи тақырып;
6. Ана тақырыбы;
7. Детектив пен мистикалық тақырып.
8. Ұлттық құндылықтар тақырыбы;

Сүйіспеншілік және махаббат тақырыбы. Махаббат – мәңгілік тақырып. Ұлттық әдебиетіміздегі лиро-эпостық жырлардан бастап бүгінгі күнге дейін көптеген шығармалар

жазылды. Қазіргі әңгімелерде аталған тақырыпта жазылған шығармалардың өзіндік ерекшеліктері бар. Класикалық шығармалардағы бір-бірі үшін құрбан болатын ғашықтар бүгінгі әңгімелерде жоқ. Жазушылардың көпшілігі бір-бірін құлай сүйген бейкүнә қыз бен жігіттің балғын сезімінен гөрі, отбасылы еркек немесе әйелдің басқа қыз немесе жігіт қушағында романтикалық шаттыққа бөленетін сюжетті тақырыпқа телиді. Бұл әдебиет үшін жаңалық емес, Л. Толстойдың “Анна Каренинасы”, Ә. Нұрпейісовтың “Ақбаласы” сияқты мысалдарды келтіре беруге болады. Бірақ, қазіргі әңгімелердің махаббат тақырыбына негізделген формалық ізденіс, өмір шындығынан туындаған әдеби сұранысқа керек жауап тәрізді. Себебі, қоғамдық формацияның ғасырлар бойы қалыптастырған моралдық ұстанымдар (мысалы, махаббатқа адалдық) қазіргі уақытта өзінің құндылығын жойып бара жатқаны байқалады. Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, елімізде соңғы кездері жаңадан үйленген отбасылардың үштен бірі ажырасады екен. Оған әр түрлі себептер бар. Соның бірі – көзге шөп салу. Осы тұрғыдан алып қарағанда, қазіргі әңгімелердегі махаббат тақырыбының адамдардың рухани азғындау мәселесін көтеруі де заңдылық.

Аталған тақырыпқа бойынша жазылған А. Жұбаныштың “Есіл жағасындағы екеу”[4] атты әңгімесі бар. Әңгімеде отбасылы жігітке ғашық болған қыздың дәрменсіздігі баяндалады. Жігітте қызды жақсы көреді, бірақ осы қыздың жолында отбасын тәркі ете алмайды. Шығарма қыздың жаралы күйдегі психологиялық бейнесімен аяқталады. Б. Сәрмек өзінің “Раушангүл жасаған күн”, “Жеріну”[5] атты әңгімелеріне сүйіспеншілік тақырыбын арқау етеді. “Раушангүл жасаған күн” атты әңгімеде уақыт бір түн, кеңістік үй іші. Кейіпкерлер екеу: Бірі отыздан асқан қыз, екіншісі сол қыздың сағына күткен ғашығы отбасылы азамат. Әңгімеде екі ғашықтың сағына кездесуі, сағынышын басқан соң, отбасылы еркектің кетуі, қайғылы күйде, солған гүлге қарап, дәрменсіз қалған қыздың ішкі жан дүниесіндегі өзінен-өзі жеріну оқиғалары баяндалады. “Жеріну” әңгімесінде шығармашылық иесінің бойында болатын фонатизм мәселесі махаббатпен ұштастырылады. Жаңадан өлең жазып жүрген жас қыз ақын итбайға кездесіп, етегінен ұстап ере барады. Итбай қызға иттігін жасайды. Қыздың өлеңдерін баспадан шығартып беріп, ақысына өз арам ойын іске асырады. Ал, бұл іс-әрекеттерге ақын қыз мүлдем қарсылықта көрсетпейді, себебі оның фонатизм түсінігінде ақынға не істесе де жарасады деген ой қалыптасқан. А. Құрманбаеваның “Мен сенбеуші едім”[6] атты әңгімесінде махаббат тақырыбын қозғайды. Тағдыр тәлкегімен үйленеміз деп жүрген екі ғашықтың басы қосылмай қалады. Қызды бөтен азамат алып қашып кетіп, қыз өз тағдыры үшін күреспей, дәстүрден аттамай, танымайтын адаммен шаңырақ көтереді. Бірақ, өз ғашығына деген сүйіспеншілігі бір сәтте жүрегінен өшкен емес. Арада ұзақ уақыт салып екеуі кездісоқ кездесіп қалады. Бірақ кездесу сәтінде әйелдің жүрегі жарылып қаза табады. Бұл әңгімедегі көркемдік шешімде әйел өз махаббатының құрбаны болады. Т. Рыскелдиев “Бәрі де – Ғалия үшін”[7] әңгімесінде Отбасы бар азаматтың Ғалия есімді қызға қашық болып, отбасын тәркі етеді. Өзінің іс-әрекетін дұрыс емес деп санаған Ғалия ғашығының бұрынғы жары Алиядан кешірім сұрауға барады. Алия Ғалияны өлтіреді. Әңгіме осындай сюжетке құрылған. Тақырыпқа негіз болған автор идеясы біреудің ошағын ойрандаған, өзінде оңбайды дегенге саяды. Т. Әбдірайым “Тағдыр сыйы”[8] атты әңгімесінде арқау болған махаббат тақырыбы. Бірақ, көркем шешім алдыңғы әңгімелерге барағанда басқаша. Бекен атты отбасылы жігіттің Алтынай атты қызға көңілі ауып, жүректері жарастық тауып үйленуді ойлайды. Оған бастабында Бекенің бәйбишесі Ақшабақ көнбейді. Бірақ оқиға соңында күйеуіне Алтынайды тоқал қылып өзі алып береді. Шығарма осындай поэтивті шешіммен аяқталады.

Махаббат тақырыбына жазылған әңгімелерді талдай отырып қоғамдағы бірнеше түйткілді мәселер бары байқалады. Аңғарымпаз жазушылар өмір құбылыстарының әлсіз тұстарының тамырын дөп басқан деген қорытынды жасауға болады. Әңгімедегі қыздардың көбі отыз жастан асқан. Бұл қоғамдағы отырып қалған қыздардың тағдырына деген жазушылардың жан ашырлығын байқатады. Оған қоса, отбасының ынтымағына сызат түссе,

түбі трагедия болады деген ойды да жазушылар әңгімелері арқылы жеткізуге талпыныс жасаған. Бұған қосымша гендірлік ерекшелігіне байланысты әйел жазушылардың махаббат тақырыбындағы әңгімелері көп жағдайда отбасылы азаматқа ғашық болған қыз кейіпкердің дәрменсіздік эстетикасымен ерекшеленіп, жалғыз қалып, психологиялық күйзеліске, қайғығы батуымен аяқталады. Бұл олардың әйел затының жанын ұғынудағы өзіндік ерекшеліктерінен көрініс береді. Ал, ер жазушылардың кейбіреуінде отбасылы азаматпен көңілі жарасақан қызды бақытты етуге талпыныс жасалса (“Тағдыр сыйы” әңгімесі), Кейбіреуінде мұндай тағдыр жолын таңдаған кейіпкерлер трагедияға душар болады (“Бәрі де – Ғалия үшін”).

Талқылау. Нарық - Сатушылар мен сатып алушылардың арасындағы ақша арқылы іске асатын қатынастардың жүйесі. Оның басты элементтеріне құн, баға, ақша, сауда, бәсеке, ұсыныс, сұраныс жатады. Адамзат өмірінің жетекшісі саласына айналған нарық тақырыбында жазушыларда қалам тербейді. Нарықтың адам өміріне, мінез-құлқына, рухани болмысын, ар мен ождан сияқты гуманистік категорияларға тигізетін ықпалы мен әсерін ой елегінен өткізіп, көркем шығарма туындату оқырман сұранысына деген жазушының бере жауабы болуы тиіс. Себебі, жазушының өзі өмір сүріп жатқан уақыттағы өмір шындығын көркем шындыққа айналдырып жазылған туындыларының құны әрқашанда жоғары болады. Жазушы Жеңіс Кенесарин өзінің “Алғашқы капитал” және “Гараж” [9] атты әңгімелеріне нақыр тақырыбын арқау еткен. “Алғашқы капитал” әңгімесіндегі уақыт қыс мезгілі, қаңтар айы. Ағыбай атты кейіпкердің дәулеті шалқыған. Бірақ қаңтар айында өзінен-өзі ішкілікке салынады. Оған себеп болған өзінің тапқан алғашқы капиталы. Осы дәулетті өміріне жеткізген сол алғашқы капиталы бұны материалдық тұрғыда байытқанымен, рухани тұрғыда қатты күйзелттіде. Оған себеп, бұрынғы жұмыс орны жабылып, жұмыссыз қалған кезінде, саяжайын сатып, алғашқы капиталын таппақшы болған ойы. Бірақ саяжай тым суық, қыста тұруға қолайсыз. Алдаусыратып үйін аңқау қазақ отбасына сатып жіберіп, тайып тұрады. Қолындағы ақшасын айналымға салып, аз жылда байып шыға келеді. Бірақ, сатқан саяжайына көшіп келген адамдар, сол қыста суықтан қатып қалған екен. Осы жайт, оның жан дүниесіне жара салып, Ағыбай күйзеліске түседі. Нарық элементтері : ақша, сату, құн, айналым, баға әңгімеде ұтымды пайдаланылған. Дана халқымыз “Сауда сақал сипағанша”, - дейді. Материалдық құндылықтарын көбейтуді мақсат еткен адамдардың адалдық, тазалық сияқты құндылықтардан алыстауына нарықтың тигізген әсерін жазушы аңғарған. Сол арқылы көркем шешім ретінде кейіпкердің жан азабын тартуы, оның бақытсыздығының дәлелі екенділін айтқысы келеді. Бұдан шығатын авторлық концепция: арамзалықпен жасалған пайдакүнемдік адамды бақытты ете алмайды.

Нұрша Кәкеновтың “АБ-077”[10] әңгімесінде репродуктивті орталыққа аталық ұрығын сататын Әбу атты кейіпкердің өмірі баяндалады. Нарықтың сату, пайда, ақша, құн сияқты белгілері әңгімеде қолданылған. Тың тақырыптық ізденіс. Жазушы алаңдатаны жәйт, Әбу сатқан ұрықтан пайда болған ұрпақтардың келешек тағдыры. Себебі, әкелерінің киі екенін білмеген балалардың үйленіп кету ықтималдығы бар. Бұл қауіпті мәселе. Жазушының қазіргі өмірдегі түйткілді мәселені тақырыпқа арқау етуі ізденімпаздығын аңғартады.

Нарық қоғамдағы материалды құндылықтардың бағасын анықтайды. Қала жағалаған қазақтардың басты мәселесінің бірі – баспана. Қалалардағы баспананың құны жоғары. Сондықтан әлеуметтік топтың бірсыпасы пәтер жалдап өмір сүреді. Бұл – нарық туындатқан әлеуметтік тақырып. Қазіргі қазақ әңгімелерінде жалдамалы үй мәселесіде жазылып жүр. Жаз жазушы Нұрахмет Есболдың “Тарақандар”[11] әңгімесінің көтерген тақырыбы – жалдамалы пәтер мәселесі. Әңгімедегі уақыт қазіргі кез. Кеңістік көп қабатты үй, ол үйде түгелдей жалданып тұратындар. Жас жазушы түгелдей үй жалдап тұратындардың көп қабатты үйінен пәтер жалдап тұра бастайды. Бірер күн өткен соң, пәтерінде тарақандар қаптай бастайды. Түрлі дәрілер қолданады, бірақ пайдасы аз. Соңында басқа жаққа көшіп тынады. Әңгіме композициясында қақтығысқа толы сюжеттік байланыс,

тартыс болмаса да, синтаксистік паралелизм арқылы тарақандар мен пәтер жалдап тұрған жалшылардың тағдырын байланыстыруы өте ұтымды шыққан. Жеңіс Кенесариннің “Гараж” әңгімесінің жазылуына да аталған әлеуметтік тақырып сабап болған. Әңгімедегі Нәдір атты кейіпкер (мұғалім) жазғы демалысын көңілді өткізу үшін отбасымен саяхаттауды жоспарлайды. Бірақ, Серік атты әріптес досы үш-төрт күнде жаңа пәтерге көшетіндігін, оған дейін заттарын Нәдірдің гаражына қоя тұруға өтініш жасайды. Досының өтінішін қабыл алады. Заттарын гаражына қойғызады. Аманатқа қианат жасамай заттарын күзетеді. Серік бала-шағасын алып, ауылға кетіп қалады. Сонда ала жаздай дем алады. Ал Нәдір Серіктің заттарын күзетіп жазын өткізеді. Аталған әңгімеде нарықтың адамды түрлі қулық-сұмдық пен өтірік айтуға итермелеуі, оның ақкөңіл, адал адамдарға тигізетін зиянын жазушы айқын аңғартады. Жас жазушы Ермек Қаныкейұлының “Балаларымды қарға-құзғынға шоқыта алмаймын”, “Ит жейде”, “Біздің Алматыда екі үйіміз бар”, “Ібіліс қой мынау!”[12] атты әңгімелеріне ортақ тақырып – пәтер мәселеі, ХХІ ғасырдағы қала өміріндегі көшпелі қазақ салты. Өткір ирониямен жымдасқан әңгімелерінде жазушы сандалып, сарсаң болған қазақтың жалдамалы бір үйден келесі бір үйге көшкен сергелдең өмірін сүреттейді.

Нарық тақырыбында жазылған әңгімелерді қорыта келе, нарықтың адамдардың рухани болмысына тигізетін зиянды әсерлері мен ұлт болашағына деген қауіптері жазушыларды алаңдататыны әңгімелердегі авторлық концепциялардан байқалады. Әлеуметтік қатынастарға нарық қызметінің тигізетін ықпалының қазақ ұлтының өміріне қиындықтар тудыратынын жазушылар көркем әңгімелерінде бейнелейді. Шынайы өмірдегі капиталистік қатынастардың көркем әңгімелерде тек жағымсыз жағынан жазылуы басым. Нарықтың қатынастардың позитивтік жағынан суреттелу қазіргі әңгімелерге жетіспей тұрғаны байқалады.

Әке мен бала қайшылығы. Ұлттық әдебиетімізде әке мен бала қайшылығы арқылы өмір құбылыстары мен тұтастай дәуір шындығын суреттеудің озық үлгісін жазған М.Әуезов болды. “Абай жол” роман-эпопеясындағы Құнабай мен Абайдың тартысы туралы әдебиеттану ғылымында әр түрлі пікірлер қалыптасқан. Өмір шындығы бұрмаланған деген пікірге таптық идеологияның әсері болғаны сөзсіз[13,264]. Бірақ, көркемдік деталь ретінде ұтымды қолданылығына ешкімде дау айтпас. Осы дәстүр қазіргі қазақ әңгімелерінде өз жалғасын табуда. Жазушы Асқар Алтайдың “Жылым”[14] әңгімесінде әке мен баланың қайшылығының жан шошырлық куминацияман көркем шешім табады. Жылым- ағынды өзендердің қыста бетіне мұз қатпайтын бөлігі. Әңгімедегі уақыт соғыс жылдары. Соғыстан қашып келген ұлының іс-әрекетіне ашуланған әкесі баласын жылымға апарып, атып өлтірмекші болады. Бірақ, баланың өзі жылымға секіріп, ағысқа батып, көзден ғайып болады. Өз баласының жерінген кейіпкердің шешімі өмірде сирек болса да кездесетін құбылыс. Баласының игерілмеген кеңістікке, өлімге өзі аттануы да әке мен бала арадағы тартысты шешудегі авторлық ойдың белгісі.

Экология тақырыбы. Экологиялық мәселелер - Адамның табиғатқа болмаса табиғаттың адамға тигізетін әсерінен туындайтын құбылыстар. Қазақстанның географиялық орналасуына, тарихи жағдайға, технологиялық прогреске байланысты Арал теңізі, Семей полигоны, Байқоңыр ғарыш айлағы сияқты әлемдік деңгейдегі экологиялық мәселелері бар.

Семей полигоны туралы әңгіме жазған жазшылардың бірі – Дәнеш Ахметұлы. Ядролық сынақтар өткізілуі тоқталсада, жарты ғасыр жарылыс салдарынан Семей топырағы, ауасы, суы түгелдей уланған. Оын пайдаланатын тіршілік иелерінің барлығы дердік зиян тартады. Осынау қолдан жасалған қасірет көптеген адамдардың өмірін күл етті. “Жарықтық, Абай ата”[15] әңгімесінде арман қуған жас жұбайлар, Айсерік пен Тоғжан, университет бітіре салып, Семейге Шыңғыстауға жолдаммен жұмысқа аттанады. Тоғжан денсаулығы сыр беріп, қайта-қайта түсік тастайды. Соңында дене бітімі сау емес баланы дүниеге әкеледі. Айсерек ішкілікке салынып қайтыс болады. Қырқына жетпей балада дүниеден өтеді. Қатты күйзелген Тоғжан қарғыс атқан жерді тастап, төркініне қайтады. Автор осы бір отбасының трагедиялық

хәлін баяндаған әңгіме арқылы қазақ жеріне жүргізілген кеңестік саясаттың сызаттары әлі де адамдардың өмірін күйретіп жатқанның айтқысы келеді.

Жазушы Қуандық Түменбай “Атомгүлдің арманы” [16] әңгімесінде Байқоңыр ғарыш айлағының адамдардың өміріне тигізген әсерін суреттейді. Атомгүлдің ата-анасы жұмыс бабына байланысты Байқоңырға қоныс аударады. Ол кезде Атомгүлдің дені сау болатын. Кейін Байқоңырдың ауасы кері әсер етіп, қыз біржолата мүгедектер арбасына таңылады. Кейін өзі сияқты Аймақ атты жігітпен кездеседі. Екеуі де биші. Армандары отбасын құру. Осы әңгімеде де ғылыми-технологиялық прогрестің адам денсаулығына тигілетін кері әсеріне деген жазушының жан айғайын байқауға болады.

Тарихи тақырып. Тарихи тақырыптардың ішінде нақты бір тақырыпқа бірнеше әңгіме жазған жазушы – Қуандық Түменбай. Жазушы өзінің “Адам”[17,43] және “Күз сыны”[17.189] әңгімелерінде ауған соғысын сөз етеді. Екі әңгіменің кейіпкерлері ауған жеріне жастай аттанып, қол аяғынан айырылып, мүгедек боп елге қайтады. Осы символикалық сюжет арқылы ауған соғысына қатысқан қазақ жастарының реалистік тұрғы да елге аман қайтсада, рухани жағынан азаптанатынын мүгедек кейіпкерлер бейнесі арқылы жеткізуімен авторлық концепция айқындалады. Жазушының трагедиялық халге тап болған кейіпкерлері арқылы заманға деген қарсылығы байқалады.

Ана тақырыбы. Қазақ әйелінің бойындағы адалдық, мейірбандық, тазалық, ақкөңілдік, жанашырлық сияқты ізгі қасиеттерді көркем туындыға арқау етпеген өнер иесі кемде-кем. Қазіргі көркем прозада әлемді тербеткен асыл жандардың үлгілі тағдырын әңгімеге арқау еткен біршама жазушылар бар. Әлібек Асқаровтың “Зағира апай” [18] атты деректі әңгімесінде кеңестік кезеңде қазақ балаларын оқытудан гөрі, мал бақтырып, қара жұмысшы етіп қалудың астыртын саясатына ашық қарсы шығып, қазақ баларының оқуы үшін жұмысынанда қуылатын мектеп директоры болып қызмет атқаратын қазақ әйелі Зағираның мағыналы құмыры суреттеледі. Осындай ел болашағы үшін еңбек еткен ұлт жанашырының өмірін көркем әңгімемен дәріптеу жазушының негізі мақсаты. Қанат Тілеухан “Менің шешелерім” [19] әңгімесінде бір ауылды аузына қаратып, ел билеген өз аналарының тағдырын баяндайды. Әңгімеде аналардың қиын-қыстау кезеңде мойымай, тағдырмен күресе білген ер мінездері мен мұқғалмаған жігерлерін насихаттайды. Дәметкен Ахметова “Баба Вера” [20] әңгімесінде орыс ұлтының анасы Вера апа арқылы орыс әйелінің бойындағы баларға деген аналық риасыз махаббатты баяндайды. Ауруханада баба Верамен бір палатада жатқан кейіпкерді баба Вераны іздеп кететін туыстарының аздығы, жиі ат ізін салмауы алаңдатады. Сондада баба Вера өз туғандарын жанынан жақсы көреді. Осындай мәселелер арқылы қартайғанда жалғыз қалатын қариялардың тағдырына деген жазушының жанашырлығы байқалады.

Детектив пен мистикалық тақырып. Қанағат Әбілқайрдың “Ескі құдық” [21] атты детективті әңгімесі бар. Бір қалада бір айдың ішінде үш қыз жоғалады. Бала ұрлығы бойынша бұрын сотталған екі азамат күдікке ілінеді. Бірақ қылмысты жасаған олар емес, мектептегі екі ер мұғалімі болып шығады және оларды ұстаған бұрын сотталған екі азаматтың бірі болып шығады. Әңгіменің шағын оқиғалық желісі осы. Қоғамдағы сүйінетін де, күйінетін де жайт көп. Соның бірі мұғалімнің оқушыға көз сүзуі. Аталған қоғамдық мәселені әңгімеге арқау еткен жазушы, өз заманының қырағы бақылаушысы.

Жазушы Мадина Омарова “Сәлем”, “Жұмбақ”, “Күзгі бір кеш”, “Жол үстінде” әңгімелерінде елес, рух бейнесіндегі образдарды қолданады. Елес - фантом, кумир, сиынушы заты. Фрэнсис Бэкон елес деп адамның танымдық мүмкіндерін шектейтін қате пікірлерді, ұғымдарды, біреулердің беделіне табынуды айтады [22]. “Жол үстінде” әңгімесінде Түнделетіп жаяу үйіне қайтып келе жатқан қызға серік болып, Алмабектің ұлы қосылады. Екеуі әңгімелеседі. Қызды үйіне дейін шығарып салады. Қызы күтіп отырған анасына Алмабектің ұлымен келгенін айтады. Анасы қатты шошиды. Себебі Алмабектің баласы баяғыда көлік апатынан қайтыс болған екен. Ертесіне Алмабектің дүниеден өткені туралы

қаралы хабар естиді. Әңгіменің қысқаша сюжеті осылай [22, 159-161]. Әңгімедегі Алмасбектің баласы аруақ-елес. Өлілер мекенінің адамының тірілер мекенінде өмір сүруі, кейбір адамдардың көзіне көрінуі, әңгімелесуі ел аузындағы көптеген әңгімелерде бар, әрі аруақтың мазалауы қатерлі деген наным-сенімде фольклордағы халықтық сананың жемісі. Сондықтан, “Жол үстінде” әңгімесінде көркем фольклорлық хикаяның мазмұндық бірлігі сақталған. Образ барынша нанымды етіп бейнелеу үшін, Алмасбектің ұлының тірі адамнан айырмасы барын автор былайша бейнелейді: “Жаурап кеттім. Оған жақындап, ақырын денемді тигізгенмін. Бойымды жылы толқын шайып өтті. Тағы ұмсына бердім де, бұл әрекетімнің әбестігін ұғып, тартынып қалдым. Төмен қадалып қолын сермеп тез келе жатқан ол еш нәрсені сезбеген сынайлы.” [22,159-161]. Асылбектің баласының қыздың денесін сезбеуі, оның игерілмеген кеңістік кейіпкері екенін айқындай түседі.

Ұлттық құндылықтар тақырыбы. Жазушы Шерхан Мұртаза өзінің “Тәуекел той” әңгімесінде ұлтымыздың жақсылыққа жайылатын дастарханы мен тойының осы күндегі дарақылыққа айналып бара жатқанын уытты тілімен өткір сынайды. Әңгімеге арқау болған тақырып - қазіргі қазақ өмірінің ажырамас бөлігі, туған-туыс, ет-жақынды шақырып, қуанышты бөлісетін той мәселесі. Жазушы өз халқының өміріндегі жарыса даңғаза той жасайтын, даңғойлық, ысырапшылдық, дүниеге деген бәсекелестіктің көшіне ілесем деп, шама жетпес ауыр жүкті арқалап, тыраштанып, титықтап, ақыры трагедиялық хәлге душар болатын ел арасындағы қарапайым адамдардың ойсыз әрекетінен опық жейтін тағдырын тақырыпқа теліген. Ел ішіндегі белең алып бара жатқан осынау ессіздікті ескерген жазушының бойындағы жіті бақылағыштық пен терең интуиция – тақырыптың өзекті екендігін таныған. Ел ішіндегі кесапат пен кеселдің, жара мен жыртықтың індетке айналуынан сақтану үшін жазушы көркем шығарма арқылы ақиқатты танытатын жол нұсқайды. Осы тұрғыда, жазушы заманның тамырын дәл басқан. Жазушы таңдаған тақырып – бүгін қазақ өмірінің бір кем дүниесі[23,234].

Еліміз тәуелсіздік алған тұстан бастап, ұлттық құндылықтарды қайта жаңғырту, ұлтты сақтап қалатын қасиеттерді түгендеуге деген талпыныстар қоғамның әр саласында мемлекеттен бастап, жекелеген адамдардың да құлшыныстарымен толықталып жатты. Ал, шығармашылық тұлғалар ұлттық құндылықтарды өз шығармаларына негізгі тақырып етіп, еркін, цензурасыз қалам тербей бастады. Ұлттық мүддені қорғаудағы негізгі құндылықтың бірі – тіл. Ана тілдің мемлекеттік тіл бола тұра, қоғамның барлық саласында қызмет атқара алмауы, оған деген құрметтің аздығы айтыла-айтыла жауыр болған негізгі түйткілді тақырыптың бірі. Осы тақырыпқа ұтымды әңгіме жазған жазушылардың бірі -Т. Шапай. Автор өзінің “Қазақпен саудаласу” [24,169] әңгімесінде тілдің жоғын жоқтайды. Әңгімедегі уақыт қазіргі кез. Кеңістік қала өмірі. Әңгіменің шағын фабуласы ұлт жанды кейіпкер қазақ көршісінің баласының орыс тілінде сөйлеп, қазақ тілін білмеуіне қатты қынжылады. Көршісі. баласын қазақша оқытуға көндіруге барын салады, тіпті ақшасын өзі төлеп, ақылы курс оқытқысың келетін ниетінде білдіреді. Бірақ көрші көнбейді, ақыры үйін сатып басқа жаққа көшіп кетеді. Осы шағын әңгімеде мемлекеттік тілге деген реалистік көзқарас айқындалады. Көркем шешім қазақ тіліне деген орыс тілді ойлайтын адамдардың жатсынуы, қазақ тілінің дәрменсіз халімен айшықталады.

Несіпбек Дәуітайұлы “Айғыркісі” әңгімесінде халықтың өткені мен бүгінін шендестіре баяндай отырып, халықтық сананың, ұлттық болмыстың ұмытылып бара жатқан тұстарын оқырманның ойына салуды мақсат етеді [25,165]. Жануар мен адам арасындағы тілсіз байланысты суреттеу арқылы ұлттық танымдағы кие ұғымын айшықтайды. Тартымды сюжет пен қиюласқан композиция арқылы мазмұнға жаңа пішін дарытады. Кедей бай болсам, бай құдай болсам дейтін көзқарастардан адамдардың оқып жеп қалатын тұстары барын меңзейді.

Қорытынды. Қазіргі қазақ әңгімелерінің тақырыптық ауқымы біршама күрделі. Оған қоғамдық өгерістер мен өмір құбылыстарының алуандылығы себеп. Әр түрлі әлеуметтік, саяси, танымдық, тәрбиелік, тарихи, психологиялық өмір құбылыстарындағы адам атты

жаратылыстың өзіндік позициясы мен түйсік, қабылдау, мінез-құлықтық ерекшелік сияқты компанеттердің ерекшеліктерін әңгіме арқылы көркем бейнелеп, тартымды сюжетке дарыта алған жазушылар бұл күнде жоқ емес. Бұндай жазушылар барынша байқампаз және аңғарғыш.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қабдолов З. Сөз өнері.- Алматы: Санат,2007.-360 бет.
2. Гришман М.М. Избранные статьи. Художественная целостность. Ритм. Стиль. Диалогическое мышление.- Донецк, 1996. –С.11.
3. Жанұзақова Қ.Т. Әдебиеттануға кіріспе. Филология факультеттері студенттеріне арналған оқу құралы.-Алматы: “Мерей” баспасы, 2015. -276 бет.
4. <https://qazaqadebieti.kz/5957/esil-zha-asynda-y-ekeu>
5. <https://qazaqadebieti.kz/2375/eki-gime>
6. <https://qazaqadebieti.kz/4345/men-senbeushi-edim>
7. <https://qazaqadebieti.kz/6588/b-ri-de-aliya-shin>
8. <https://qazaqadebieti.kz/6703/ta-dyr-syju>
9. <https://qazaqadebieti.kz/5684/5684>
10. <https://qazaqadebieti.kz/5868/1-ab-077>
11. <https://qazaqadebieti.kz/8619/tara-andar>
12. <https://qazaqadebieti.kz/2489/b-lar-biz-emespiz>
13. Майтанов Б.Қ. Мұхтар әуезов және ұлттық әдеби үрдістер: зерттеулер, эсселер. – Алматы: “Жібек жолы” баспа үйі, 2009.- 544 бет.
14. <https://qazaqadebieti.kz/2696/zhylym>
15. <https://qazaqadebieti.kz/6960/zhary-ty-abaj-ata>
16. <https://qazaqadebieti.kz/1442/m-ly-gimeler>
17. Түменбаев Қ. Көптомдық. 1-том. Әңгімелер мен хикаяттар / - Алматы: “Айғаным” баспа үйі, 2014 ж.
18. <https://qazaqadebieti.kz/5146/za-ira-apaj>
19. <https://qazaqadebieti.kz/2846/meni-sheshelerim>
20. <https://qazaqadebieti.kz/5225/baba-vera>
21. <https://qazaqadebieti.kz/27672/ana-at-bil-ajyr-eski-kudyk>
22. Қадір түні: Проза. Мадина Омарова. – Алматы: “Жалын баспасы” ЖШС, 2012. – 320 бет
23. Абай атындағы ҚаҰПУ-дың ХАБАРШЫСЫ. “Филология” сериясы, № 4 (74), 2020 ж. 483 б.
24. Қазақтың жаны. Қазіргі мінездер һәм әзелгі әңгімелер. Астана: Елорда, 2001. - 284 бет.
25. Дәуімай Н. Кісі иесі: повестер мен әңгімеле.-Астана: Фолиант, 2018.-240 бет.

References:

1. Kabdolov Z. Soz өneri.- Almaty: Sanat,2007.-360 bet.
2. Grishman M.M. Izbrannye stati. Khudozhestvennaia tselostnost. Ritm.Stil.Diialogicheskoe myshdenie.- Donetsk, 1996. –S.11.
3. Zhanuzakkova K.T. Adebiettanuға kirispe. Filologiiа fakultetteri studentterine арnalған oku kuraly.-Almaty: “Merei” baspasy, 2015. -276 bet.
4. <https://qazaqadebieti.kz/5957/esil-zha-asynda-y-ekeu>
5. <https://qazaqadebieti.kz/2375/eki-gime>
6. <https://qazaqadebieti.kz/4345/men-senbeushi-edim>
7. <https://qazaqadebieti.kz/6588/b-ri-de-aliya-shin>
8. <https://qazaqadebieti.kz/6703/ta-dyr-syju>

9. <https://qazaqadebieti.kz/5684/5684>
10. <https://qazaqadebieti.kz/5868/1-ab-077>
11. <https://qazaqadebieti.kz/8619/tara-andar>
12. <https://qazaqadebieti.kz/2489/b-lar-biz-emespiz>
13. Maitanov B.Қ. *Мұхтар әуезов және ұлттық әдеби үрдистер: зерттеулер, esseler.* – Алматы: “Zhibek zholy” баспа үйі, 2009.- 544 бет.
14. <https://qazaqadebieti.kz/2696/zhylym>
15. <https://qazaqadebieti.kz/6960/zhary-ty-abaj-ata>
16. <https://qazaqadebieti.kz/1442/m-ly-gimeler>
17. Түменбаев Қ. *Көптомдық. 1-том. Әңгімелер мен khikaiattar / - Алматы: “Aizanyam” баспа үйі, 2014 ж.*
18. <https://qazaqadebieti.kz/5146/za-ira-apaj>
19. <https://qazaqadebieti.kz/2846/meni-sheshelerim>
20. <https://qazaqadebieti.kz/5225/baba-vera>
21. <https://qazaqadebieti.kz/27672/ana-at-bil-ajyr-eski-kudyk>
22. 18. Қадир тыни: *Proza. Madina Omarova.* – Алматы: “Zhalyн baspasy” ZhShS, 2012. – 320 бет.
23. Abai atyndazy KazUPU-dyn *Khabarshysy “Filologiiа” seriiasy, № 4 (74), 2020zh. -483 b.*
24. *Kazaktyn zhany. Kazirgi minezder ham azelgi angimeler.* Astana: Elorda, 2001.284 бет.
25. Daultai N. *Kisi iesi: povester men angimele.*-Astana: Foliant, 2018.-240 бет.

MPHTI 16.01.08

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7804.10>

*Tazhibaeva Sh.A.,¹ Zhiembayeva A.²

¹*Kazakh National Research Technical University After K.I.Satbayev, Almaty, Kazakhstan*

²*Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan*

¹*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Professor, tazhibaeva_shinar@mail.ru*

¹*1st year master student, aselya_322@mail.ru*

SPECIFICS CHRONOTOPE IN THE MODERN PROSE OF KAZAKHSTAN

Abstract

The chronotope issue has been relevant in literary criticism for several decades. Furthermore, Plato argued that the essence of art is an imitation of real life. Aristotle pointed out that art creates its own world as something possible or probable and thereby reveals the essential properties of the real world. This article attempts to summarize the main research results on the problem of spatial images and the chronotope as a whole and thereby determine what is the specificity of the image of space, what is its role in a particular work. The purpose of the study is to establish the role of the chronotope in the recreation of the artistic image of Kazakhstan. In modern prose, chronotopic parameters are traced, the topography and symbolism of urban space are examined and its essential characteristics are given. In our opinion, the chronotope is an important modeling tool of literature. The appeal to this problem is due to the fact that the organization of the chronotope in the modern literature of Kazakhstan has become much more complicated in comparison with the traditional space-time paradigms.

Keywords: chronotope, space, time, prose, Kazakhstan, artistic world.

* Тәжібаева Ш. А.,¹ Жиенбаева А.²

¹Қ. И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық зерттеу техникалық университеті
Алматы, Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

¹Филология ғылымдарының кандидаты, доцент, профессор, tazhibaeva_shinar@mail.ru
²магистрант 1-ші курс, aselya_322@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗІРГІ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ХРОНОТОПТЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Аннотация

Проблема хронотопа өзекті әдебиеттанудағы бір онжылдық. Сонымен, Платон өнердің мәні шынайы өмірге еліктеу деп тұжырымдады. Аристотель өнер өз әлемін мүмкін немесе ықтимал етіп жасайды және сол арқылы нақты әлемнің маңызды қасиеттерін ашады деп атап өтті. Бұл мақалада кеңістіктік бейнелер мен хронотоп мәселесі бойынша зерттеулердің негізгі нәтижелерін жалпылауға тырысады, осылайша кеңістік бейнесінің ерекшелігі неде, оның белгілі бір шығармадағы рөлі қандай екенін анықтайды. Зерттеудің мақсаты-Қазақстанның көркем бейнесін қайта жасаудағы хронотоптың рөлін анықтау. Қазіргі прозада хронотопиялық параметрлер байқалады, қалалық кеңістіктің топографиясы мен символикасы қарастырылады және оның маңызды сипаттамасы беріледі. Біздің ойымызша, хронотоп әдебиеттің маңызды модельдеу құралы болып табылады. Бұл мәселеге жүгіну Қазақстанның қазіргі әдебиетінде хронотопты ұйымдастыру дәстүрлі кеңістіктік-уақытша парадигмалармен салыстырғанда едәуір күрделенгендігімен түсіндіріледі.

Түйін сөздер: хронотоп, кеңістік, уақыт, проза, Қазақстан, көркем әлем.

*Тәжібаева Ш.А.,¹ Жиенбаева А.²

¹Казахский национальный Исследовательский Технический
Университет им. К.И. Сатбаева,
Алматы, Казахстан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан

¹кандидат филологических наук, доцент, профессор, tazhibaeva_shinar@mail.ru
²магистрант 1-го курса, aselya_322@mail.ru

СПЕЦИФИКА ХРОНОТОПА В СОВРЕМЕННОЙ ПРОЗЕ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Проблема хронотопа актуально в литературоведении не одно десятилетие. Так, Платон, утверждал, что сущность искусства, является подражанием реальной жизни. Аристотель указывал, что искусство создаёт свой мир как возможный или вероятный и тем самым раскрывает существенные свойства действительного мира. В данной статье предпринимается попытка обобщить основные результаты исследований по проблеме пространственных образов и хронотопа в целом и тем самым определить, в чем заключается специфика образа пространства, какова его роль в том или ином произведении. Цель исследования заключается в установлении роли хронотопа в воссоздании художественного образа Казахстана. В современной прозе прослеживаются хронотопические параметры, рассматривается топография и символика городского пространства и дается его сущностная характеристика. На наш взгляд хронотоп является важными моделирующим средством литературы. Обращение к данной проблеме обусловлено тем, что организация хронотопа в современной

литературе Казахстана значительно усложнилась по сравнению с традиционными пространственно-временными парадигмами.

Ключевые слова: хронотоп, пространство, время, проза, Казахстан, художественный мир.

Introduction. The literature has not always reflected only the reality, but also participated in its transformation. Space and time are the basis of the plot in the works of contemporary writers of Kazakhstan. There is a relatively small active reader audience in Kazakhstan. Over the past few years events that contribute to the development of homeland fiction has repeatedly carried out in the republic.

The growth of the popularity of national literature contributed to the same topics of programs on national television ("Own opinion", "Art chronic", etc.) and a number of articles about modern literature in periodicals. Analyzing modern literature always connects with some sacrament, because we touch the very unknown. Works are in the field of interest, and we need to create them months or years. This literature exists in the «here» and «now». Therefore, all theoretical provisions are only approximate, so the time will adjust our research, but it is worth a lot to be the first and to open readers the vein of the sacrament of the writer. It is not accidentally that limited studies on the latest literature differ with an apparent subjectivity [1, 2]. Perhaps a sufficiently solid and complete version of the development of Russian-speaking literature of Kazakhstan of the early 21st century is presented only in the writings of S.D. Abisheva and A. Nurbayeva [3,4]. J. Sametova is one of the first who considered this process in the context of Turkic philology and the origins of the Turkic folklore development [5, 6].

Methods. In general, the study of the category of space is conducted in three main directions. The first of them considers the space due to the concept of spatial form. It is a special type of ideological vision, wherein the semantic unity of depicted events is disclosed not in the order of their causal relationship, but in the «synchronical order, in terms of the internal reflective logic of a whole, in the space of consciousness» [7, 8].

The second direction is associated with the concept of S.Yu. Nehludova and Yu.M. Lotman. These researchers understand the artistic space as the language of modelling, through which any values, that have the nature of structural relations, can be expressed in the work.

The third point of view comes from the theory of M.M. Bakhtin, according to which, space is one of the structural elements of the category of the chronotope, which is the unity of Spatio-temporal characteristics.

Initially, the concept of chronotope was used literally. M. M. Bakhtin translated it into the mental plane, emphasizing that the study of the chronotope and its components allows entering the ideological sphere [9].

Also, M.M. Bakhtin accentuated a special type of chronotop that was called creative. In the understanding of the scientist, chronotope is a special formal-substantive category, which is expressing the inseparable unity of space and time that permeates all levels of the world's image.

The ideas of M. Bakhtin formed the basis of the majority of modern research relating to this problem and received their further development in the works of G.N. Slepukhov, F.P. Fedorov, N.G. Izmailov, O.A. Svetlakova, Sh.R. Eleukenov, K.Sh. Nurlanova, A.A. Gadjiyev, N.L. Leiderman, V.I. Tuyp, V.E. Khalizev, N.E. Falikova, V.V. Savel`yeva, N.O. Juanyshbekov, E.M. Luludova and others who did not only summarize but also supplemented, deepened the main provisions of his teachings.

Thus, G.N. Slepukhov pays great attention to the content side of the chronotope in his works. He considers the category of space-time in terms of its cognitive function. According to the researcher, chronotope is «the richest in the semantic relationship of the space-time organization of the work».

In other words, on the one hand the category of space-time contains the information on a specific object, phenomenon, and on the other, it is an image that contributes to the reflection of real life [10].

The work «Diary of the Modern Kazakh girl [Dnevnik sovremennoy kazashki]» of Anel Meken consists of 11 chapters. The plot is water-colour-simple: false love – the break– loneliness, work – soul searching – real love – delusions – catharsis – Happy-End. Moreover, all these transformations touchingly coincide with the natural cycle: the story begins in spring, and it ends in the fall.

All signs of female glamorous prose seem to be obvious: translucent characters – the young people of the upper middle class, free or half outlined professions (the main character – the organizer of the holidays). Sometimes the concentration of luxury: «Screams, arguments, his expensive mobile phones broke at the wall; my Czech porcelain flew to the Arab carpet, diamonds on the steering wheel, and the Italian stiletto in the pedal, wiping tears with Chinese silk». Instead of images, there are brands that should light up in the mind of the reader with alarm light bulbs»: fill «Jack Daniels» up in his highball glass, «my 11 centimeters YSL gained speed, flop into the mud»...

However, the joy of recognition can be also experienced by those readers who have never seen 11 centimeters heels from Saint Laurent. Because the heroine like the author lives in Astana!

It means that here and «Club Card» of the capital with key toponyms: «Chocolate», «Pekin Palas [Beijing Palace]», «Jelsomino», «Barhat [Velvet]» and so on. And there are mentioned all sorts of details of the existence of metropolitan youth.

For instance, due to this book, now I know that «salta» is the area of Saltanat Saraiy [Celebration Palace], where young people go out to «get acquainted, to brag with their upgrade wheels, stuffing no busy evenings». And this is called «vatakataniye [doing nothing] ». But the serious youth is never lacked in such dumb things, so if your car suddenly been seen at «salta», it is a little shame.

The main thing of this book is not a love story, but it is a reflection on what is the life of modern Kazakh girl. And according to the author, she is full of paradoxes:

«We are the Kazakh girls, and it means that if we don't get married until twenty-five, we will meet: «Oibay [it is so sad], something is wrong with you! » And in general, we probably, that generation of the nation (I'm about girls), which twice the year buys everything from shopping festivals in Dubai, learns from the crust to the crust «Vogue» and «Criminalistic psychology», makes a career and manicure, also makes Besbarmak, makes Kazy [sausages], Jaya [horse meat] and constantly meets guests. In short, you will not surprise us with the best resorts and do not scare with the ауыл[village]. Here is such a modern Kazakh woman».

The phrase «make a career and manicure» is worthy of entering the chronicles.

In general, the main dignity of the «Diary of the Modern Kazakh girl» is the same thing as its weak place. Anel Meken has in mind the whole generation of young women, but at the very case describes a narrow social class. It is clear that a lot of young women live quite differently in our homeland, and such generalizations can cause real class hatred. «The girl – holiday, a girl – tears» are not intersecting at all with this «other» world: for example, watching ballet artists, she admires how they give themselves to the scene for the «tiny salary and without any retirements».

But in general, it is charmingly easy to her to be accepted for serious topics. For example, here is:

«I didn't want to even think about new relationships, so I wondered, watching charming Thai girls who worked in this SPA. They massage my feet, and they look so happy. I also should take with a smile what is given by fate. ... Tomorrow I fly away to my sister in London, I will rest, and I come back when all these conversations about us will be quiet. «We» are no longer exist»

Or there is:

«By raising the eyes, I fascinatedly look the blue flag of my country, which was so loved with all its pluses and cons. When my land stayed under the wing of the aircraft, I always became sad. When I am somewhere more than two weeks, I start to wander. I am a patriot to the core, I have just wanted to turn on the anthem and put a hand on my heart».

But you can one hundred per cent sure that this is pure truth, it is real feelings.

«The girl – holiday. A girl – tears » is the first book from the series of the «Diary of the Modern Kazakh girl». Friendship, self-realization, reflections, society pressure, and of course love were mixed in the history of this story. And there is no edge of the above with a modern national flavor, pathos, and I would call it “philosophy on the footprints of trendy shoes”. It is the absolute reality of our today.

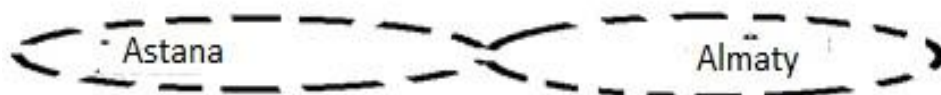
Research result. The combination of love topics with the motives of the adventure novel, which has become almost mandatory for any modern prosaic work of our time, is also inherent in the work of A. Meken «Diary of the Modern Kazakh girl». But in the «Diary of the Modern Kazakh girl», this traditional scheme is not so strictly and somewhat in another context than most of the works that we have reached. Although there are no basic lines in the novel, as it were in the love and adventure story, we can see an interesting picture when the heroine retreats from the established standard, and tell about the events playing an important role in life.

The first and most important difference between the «Diary of the Modern Kazakh girl» from other «female novels» is that it can be clearly traced two main lines: one tells about the adventures that young pairs have to experience, and another tells about the spiritual experiences of the heroine to define the relationship between couple and to see how their mutual love develops.

In the «Diary of the Modern Kazakh girl», adventures do not play the lead role. They are entered to identify the attitude of the heroes to each other and their experiences [10].

In the first two passages, the action occurs in a small space (room, company building), therefore, this artistic space is closed. As for the walk-in Astana, we cannot definitely say what space is it. On the one hand, it has borders, but on the other, you can view it from all sides. There is an example of the cycling of the space of the heroine who returns to Almaty in search of her happiness.

Space in the work of A. Meken. Picture 1

Skipnikova Anastasia Ivanovna was born on February 17, 1988, in Almaty city. In 2010, she graduated the «Journalism» specialty with honors from the Abai Kazakh National Pedagogical University. She had received a bachelor degree of social knowledge. She starts her career in the daily newspaper «Express K», where several dozen materials were published, including artistic. She worked as a regular journalist at the monthly magazine «Zhar-Zhar». In 2012, she graduated with honors from the Al-Farabi Kazakh National University, where she take Master degree of Social Sciences in the specialty of «Journalism»

Thus far, three novels have been published: «Four Elements» in 2005, «Faina» in 2006 and «Laboratory of Dreams» in 2014.

Her work «Laboratory of Dreams» begins on the road. The beginning of the novel is both exposure and the pinnacle event of narration.

«Go on rail track and you will never get lost! They will definitely bring you somewhere! » - suddenly, the old story-teller's introduction popped up in memory ... Sanka[Russian name] jumped through two railway sleepers and looked with unseeing view into the small pebbles polished from all sides - a mound that once laid the beginning of a new railway line ... »

The road, possessing the multifaceted and diverse metaphorization, often acts in the meaning «life path». Confirmation of it can be found in M.M. Bakhtin`s work, where he notes that in the adventurous novel there is a merger of a life path, especially in his turning point, with his real

spatial pathway, and it is the life path of the hero that becomes the plot of the novels of the named type. A feature of this chronotope of the road is that the path itself runs through a native, familiar country «where is not of exotic, unfamiliar and alien».

So, the way of the main character acts not only as a constant shift of places but also as his life path. The author clearly describes the space of the hero.

«Almaty Sun mercilessly paled. There was stuffy heat».

«Bobruiskaya Street – the D1 Square is between Dokuchaev Street and Carpathian Street, look at the map, - the Duty operator said it in a duty tone».

«The girls stood there, where the Dostyk Avenue rests on the park of 28 Panfilov Guardsmen, where the water rushes with a mad speed on concrete channels on both sides of the asphalt, where Sanya was slowly thinking that she could not miss the aryks[ditch], because it hardly that she will be in other countries ... »

Discussion. The search for the meaning of life is the destiny of every thinking and conscientious person. So, Sanya is in a constant search for her happiness. Today, when old ideas have tarnished and new ones are gaining their place, these problems have become perhaps the most important. But we cannot say with complete certainty that many people have found this meaning in life. It would be glad to know that everyone was looking for it and are looking for it. But every person sees the meaning of life in its own way. It seems to me that the meaning of life is in love for those who surround you, and for the work that you do. And in order to love people and your work, you need to love everyday little things, see the joy in them, every minute try to improve something around you and inside yourself. In my opinion, Chekhov teaches us exactly this. He, according to the memoirs of his contemporaries, was a man whose life was filled with hard work. He was compassionate towards people, he was afraid of lies; he was a frank, gentle, polite and well-mannered person. A sign of a person's spiritual culture is the readiness for self-denial and self-sacrifice.

«A tears leaked between pressed together hand and crashed on asphalt. Sanya staggered back. For the first time in her life, she saw the crying guy. Never before had she looked into the red, tear-stained male eyes.

- Yes I understand. Sorry, - muttered Baigali, got up and slowly moved forward. Zanifa was dumbfounded. Her legs were knee-deep in the ground. At least she thought so. – Catch up and stop? Do nothing or say nothing? Baigali had already become just a dark spot that was moving towards the exit, out of the park. – Wait, – she said quietly, and then shouted, - Wait! - Is it really important to you? – Sanya had to scream at the top of her lungs, because she stood in the same place rooted to the spot and could not move. Baigali turned and the answer was written on his face ...».

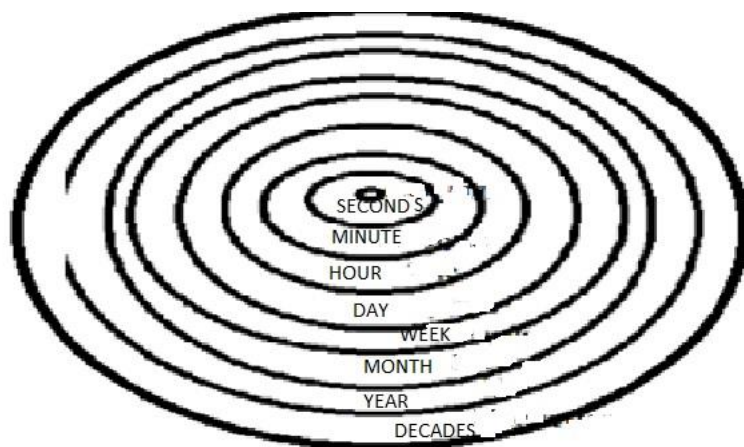
So for the sake of an unfamiliar person, she enters into a fictitious marriage. However, one never ceases to wonder how a strong and romantic personality is harmoniously combined in Sanya.

«- What did you dream of becoming as a child?» – asked the first non-trivial question a guy in a gray suit.

Zanifa was confused. - ... You know, half of my life ago I dreamed of becoming a penguin flipper... - She trailed off. There was an awkward pause. And for some reason no one doubted that this strong woman would get up right now and in a day she would be at the South Pole».

In the work «Laboratory of Dreams», the theme of time is plot-forming. All chapters are named progressively. The titles of the chapters dynamically fit into the trajectory of the concept and perception of happiness by the main character. Sanya is a representative of the «new» time. The main hero of the work vividly gives us a lesson that we should not get hung up on the old foundations and go along the same road, sometimes it comes time to break our principles, but it depends on us to measure up with them. People who are near may not accept something new that the «other» person wants to give them. Therefore, each writer comprehends time in his own way, endowing them with his own characteristics, reflecting the author's worldview. We have an example of cyclical time: one second replaces others, over several decades...

Time in the work of A. Skripnikova. Picture 2

In every work, time and space are in unity. This unity of artistic time and artistic space is one of those categories of artistic text that combine various elements of artistic text into one single complex system. It can be argued that socio-historical issues are related to the structure of novels and stories of writers. In the works that has considered, the chronotope is a method through which one can understand, feel the history and problems of the heroes. So, in this study, we examined the chronotope in the works of A. Meken and A. Skripnikova. Starting with the study of theoretical material, we have worked out such concepts of literary criticism as space and time. Having studied the works of A.B. Yesen and M.M. Bakhtin, which were devoted to the spatio-temporal organization of the text, learned that time in a work of art can be discontinuous, cyclical, linear, eventless, and plot-based. Space in literary criticism is described by such categories as abstractness, concreteness, closeness and openness.

We came to the conclusion that the chronotope in the modern «women's prose» writers «play» with the structure of the text.

Conclusion. Due to the analysis of the author's space-time constructions, it was possible to determine clearly:

- representation of space is not only as a «background » for the actions of characters, but also as an independently functioning « organism »;
- attempts to comprehend and present to the reader a diverse figurative concept of time, which appears as a space of events of different duration.

The versatility of the category of chronotope determines the emergence of new literary issues. Opportunities for studying the space-time picture are an open series.

Список использованной литературы:

1. Nurbaeva A. *Realisation of parameters of Bologna process at teaching of philologists in the Republic of Kazakhstan. Review of European Studies*, 2015, 7(7), 356–364 pp.
2. Serikbol K. *The scientific educational and national ethnographic nature of the writer's works. Opción, Año 35, Especial No.23 (2019): 1075-1091*
3. Abisheva, S. *Poetics of modern literature of Kazakhstan | La poética en la literatura moderna de Kazajstán. Opcion*, 2018, 34(85), 344–361 pp.
4. Abisheva, S. *Mythological three coloring's semantics and horse archetype in slavic and eurasian traditions/Middle East Journal of Scientific Research*, 2013, 14(9), - 1190-1195 pp.

5. Sametova, Z. *The usage of symbols and folkloric elements by some modern Kazakh writers.* *Milli Folklor*, 2019, 2019(121), pp. 95–101.

6. Sametova, Z. *Realistic, modern and postmodern dominants in the modern world | Dominantes realistas, modernos y posmodernos en el mundo modern.* *Opcion*, 2018, 34(86), pp. 315–324.

7. И.П. Ильин, Е.А. Цурганов *Современная зарубежная литературная критика. Энциклопедический справочник /* - М.: Интрада, 1996.

8. Aldash, A., Aldasheva, K.S., Mambetova, M.K., Sultaniyazova, I.S., Nabidullin, A.S. *Neologisms in online dictionaries as a reflection of social changes and formation of the social structure of society. /International Journal of Scientific and Technology Research*, 2019, 8(12), - pp. 1432–1435.

9. Бахтин, М. *Вопросы литературы и эстетики* - М.: Художественная литература, 1975. –234 с.

10. Слепухов, Г. *Художественное пространство и время как объект философско-эстетического анализа* - М., 1979. - 21 с.

Reference:

1. Nurbaeva A. *Realisation of parameters of bologna process at teaching of philologists in the Republic of Kazakhstan.* *Review of European Studies*, 2015, 7(7), 356–364 pp.

2. Serikbol K. *The scientific educational and national ethnographic nature of the writer's works.* *Opción, Año 35, Especial No.23* (2019): 1075-1091

3. Serikbol K. *The scientific educational and national ethnographic nature of the writer's works.* *Opción, Año 35, Especial No.23* (2019): 1075-1091

4. Abisheva, S. *Poetics of modern literature of Kazakhstan | La poética en la literatura moderna de Kazajstán.* *Opcion*, 2018, 34(85), 344–361 pp.

5. Abisheva, S. *Mythological three coloring's semantics and horse archetype in slavic and eurasian traditions/Middle East Journal of Scientific Research*, 2013, 14(9), 1190–1195 pp.

6. Sametova, Z. *The usage of symbols and folkloric elements by some modern Kazakh writers.* *Milli Folklor*, 2019, 2019(121), pp. 95–101.

7. Sametova, Z. *Realistic modern and postmodern dominants in the modern world | Dominantes realistas, modernos y posmodernos en el mundo modern.* *Opcion*, 2018, 34(86), - pp. 315-324.

8. *Modern foreign literary criticism. Encyclopedic reference. Compiled by I.P. Ilyin, E.A. Tsurganov.* – М: Intrada, 1996.

9. Aldash, A., Aldasheva, K.S., Mambetova, M.K., Sultaniyazova, I.S., Nabidullin, A.S. *Neologisms in online dictionaries as a reflection of social changes and formation of the social structure of society. /International Journal of Scientific and Technology Research*, 2019, 8(12), pp. 1432–1435.

10. Bakhtin, M.M. *Literature and aesthetics.*– М.: Fiction, 1975. –234 p.

11. Slepukhov, G.N. *Artistic space and time as an object of philosophical and aesthetic analysis thesis abstract for a Candidate of Science degree.* – М., 1979. – 21 p.

**ПЕДАГОГИКА МЕН ӘДІСТЕМЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ И МЕТОДИКИ
PEDAGOGI AND METHODOLOGI PROBLEMS**

МРНТИ 16.21.25

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7804.11>

**Абилкаирова Р.И.,¹ Садыкова Р.К.²*

^{1,2} *Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

¹ *1-курс магистранты, roza-3007@mail.ru*

² *филология ғылымдарының кандидаты, roza.sadikova@mail.ru*

**ТІЛДІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМУДА ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ
ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІГІ**

Аңдатпа

Мақалада ағылшын тілін шет тілі ретінде оқытудағы заманауи технологияларды шет тілдерінде білім берудегі маңызды міндеттері зерттелді. Болашақ шет тілі мамандарының құзіреттілігін қалыптастыруда заманауи технологиялар және ақпараттық инновациялық технологияларды қолданудың оқыту мен оқу үрдісінде заманауи ақпараттық технологияларды қолдану болашақ маманның білім, білік дағдысын қалыптастыра отырып, оларды өздігінен білім алуға, құзіреттілігін арттыруға, болашақта бәсекеге қабілетті маман болып қалыптасуына жол ашады. Көптеген ғылыми әдебиеттерде «құзіреттілік» ұғымы жеке тұлғаның бойындағы білім, білік, дағды, іс-әрекеттердің жиынтығы ретінде айқындалу ерекшеліктерін анықтауға байланысты. Әрбір болашақ маман алған білімі мен дағдыларын кез-келген жағдайда өмірде қолдана білсе, құзіретті бола алады. Бәсекеге қабілеттілігін көрсетудің бірден-бір жолы – құзіреттілікті дамыту болып табылады. Жалпы, маманның құзіреттілігі белгілі саладағы кәсіби қызметі үшін қажетті білімі, қабілеті, жеке қасиеттері, дағдыларының жиынтығы. Кәсіби құзіреттілікті қалыптастыру – кәсібилікті қалыптастырудың жолы болғандықтан, болашақ ағылшын тілі маманының білім алуы мен өздігінен білім алуы арқылы ғана қалыптасады.

Түйін сөздер: Тілдік құзіреттілік, заманауи технологиялар, АКТ, оқу процесін ұйымдастыру, әдістеме, шет тілі мұғалімі, инновациялық технологиялар

**Abilkairova R.I.,¹ Sadykova R.K.²*

^{1,2} *Kazakh National Women's Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan*

¹ *Magistrant of the 1st year, roza-3007@mail.ru*

² *candidate of philological sciences, roza.sadikova@mail.ru*

**FEATURES OF USING MODERN TECHNOLOGIES IN DEVELOPMENT OF
LANGUAGE COMPETENCE**

Abstract

The article examines the important role of modern technologies for teaching English as a foreign language in foreign language education. The use of modern technologies and information innovative technologies in the formation of the competencies of future specialists in a foreign language, the use of modern information technologies in the educational and methodological

process allows the future specialist to acquire knowledge, skills and become competitive in the future. In many scientific publications, the concept of "competence" is associated with the definition of personality traits as a set of knowledge, skills, abilities, actions. In any life situation, a future specialist can be literate if he can apply the acquired knowledge and skills in life in any situation. The only way to demonstrate competitiveness is to develop competence. In general, the competence of a specialist is a combination of knowledge, skills, personal qualities and skills necessary for professional activity in a particular area. Since the formation of professional competence is a way to improve professionalism, it is formed only through the training and self-education of the future specialist in the English language.

Keywords: Language competence, modern technologies, ICT, organization of the educational process, methods, foreign language teacher, innovative technology

* *Абилкаирова Р. И.,¹ Садыкова Р. К.²*

^{1,2} *Казахский национальный женский педагогический университет,
Алматы, Казахстан*

¹ *Магистрант 1 курса, roza-3007@mail.ru*

² *кандидат филологических наук, roza.sadikova@mail.ru*

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Аннотация

В статье исследуется важная роль современных технологий обучения английскому языку как иностранному в иноязычном образовании. Использование современных технологий и информационных инновационных технологий в формировании компетенций будущих специалистов по иностранному языку, использование современных информационных технологий в учебно-методическом процессе позволяет будущему специалисту приобретать знания, навыки и стать конкурентоспособным в будущем. Во многих научных публикациях понятие «компетенция» связано с определением особенностей личности как совокупности знаний, навыков, умений, действий. В любой жизненной ситуации будущий специалист может быть грамотным, если сможет применить полученные знания и навыки в жизни в любой ситуации. Единственный способ продемонстрировать конкурентоспособность это развить компетентность. В целом компетенция специалиста это совокупность знаний, умений, личных качеств и навыков, необходимых для профессиональной деятельности в определенной сфере. Поскольку формирование профессиональной компетенции это способ повышения профессионализма, то оно формируется только через обучение и самообразование будущего специалиста по английскому языку.

Ключевые слова: Языковая компетенция, современные технологии, ИКТ, организация учебного процесса, методика, учитель иностранного языка, инновационные технологии

Кіріспе. Қазіргі ғылым мен технологияның дамыған кезеңінде шет тілдерін оқытуда, білім берудегі маңызды міндеттердің бірі ретінде кәсіби, білікті маман даярлау және болашақ ағылшын тілі мамандардың тілдік құзіреттілігін қалыптастыру маңызды. Болашақ маманның құзіреттіліктігін қалыптастыру және дамыту өзекті, себебі құзіреттілік – болашақ маманның алған білімі мен дағдысын күнделікті өмірде және тәжірибеде қолдана алуы қабілетін сипаттайды. Бұл проблема жаңа емес, бірақ оның аспектілерін әртүрлілігін және оның оқу процесін жандандыру мәселелерін шешудегі маңыздылығы толық ашылмаған. Болашақ шет тілі мамандарының құзіреттілігін қалыптастыруда заманауи технологиялар және ақпараттық инновациялық технологияларды қолданудың маңызы өте зор. Оқыту мен

оқу үрдісінде заманауи ақпараттық технологияларды қолдану болашақ маманның білім, білік дағдысын қалыптастыра отырып, оларды өздігінен білім алуға, құзіреттілігін арттыруға, болашақта бәсекеге қабілетті маман болып қалыптасуына жол ашады. Бүгінгі қоғамға шығармашыл, жан-жақты дамыған, кәсіби құзіретті мамандар қажет.

Жүргізілген көптеген зерттеулерге қарамастан, бүгінгі таңда болашақ мамандардың құзіреттілігін қалыптастыру өткір де өзекті мәселенің бірі болып саналады. Құзіреттілік ұғымын айқындар болсақ, бүгінгі күні көптеген педагогика және психология саласында жазылған ғылыми еңбектерді «құзірет» пен «құзіреттілік» термині кездеседі. Көптеген ғылыми әдебиеттерде «құзіреттілік» ұғымы жеке тұлғаның бойындағы білім, білік, дағды, іс-әрекеттердің жиынтығы ретінде айқындалған.

Әдістеме. Қазіргі уақытта сараланған оқытудың әртүрлі формаларының кең таңдауы бар, олардың әрқайсысы арнайы жасалған дидактикалық материалдарға (оқу мәтіндері, тапсырмалар мен жаттығуларға жүйелері, тәуелсіз және бақылау жұмыстары) негізделу әдістерін пайдалану маңызды. Ұзақ жылдар бойы педагогтар мен психологтар оқытушылардың жеке ерекшеліктерін, сондай-ақ қоғамның сұраныстары мен қажеттіліктерін ескере отырып, мектеп жағдайында барынша дамуына ықпал ететін білім беру жүйесін құру мүмкіндіктерін технологияда қолдану үстінде. С.И. Ожеговтың Орыс тілі сөздігінде «Құзіреттілік – (лат. сөзі *competens* – сәйкес, қабілетті) орындалатын жұмыстың мән мағынасын терең білгендіктен және қойылған мақсатқа жетудің әдіс-тәсілдерін меңгергендік, іскерлік, тәжірибелік», -деп анықтама берілген [1.294].

Н. Хомский құзіреттілікті тілдік қарым-қатынас барысында тілдік заңдылықтары мен ережелерін түрлі жағдаятқа сәйкес іс жүзінде дұрыс қолданылуы деп тұжырымдайды. «Құзыреттілік» терминіне алғаш анықтама беріп, лингвистикаға енгізген американдық ғалым Н.Хомский. Оның пайымдауынша, құзыреттілік термині грамматика білімдеріне негізделеді. Жалпы алғанда, құзыреттілік дегеніміз жеке тұлғаның белгілі бір мәселені шешудегі өзара байланысты білім, білік дағдыларының жиынтығы және адамның жеке өзінің іс-әрекет, қызмет саласына сай құзыреттерді меңгеруі. [2.251]. А. В. Баранников құзіреттілікті қабілеттілікпен байланысты, білім, тәжірибе және құндылықтарға негізделеді деп таниды [3.51].

И.Л. Зимняяның тұжырымына сүйенсек «құзірет» терминінің мағынасы «құзіреттілік-тен» әлдеқайда кең. Ғалымның пікірінше «құзірет» -меңгеруге тиісті нәрсе, ал құзіреттілік сол меңгерілген нәрсені орындай білу, іске асыру компоненттерден тұрады [4. 15-18].

Ағылшын ғалымы Дж. Равен құзіреттілікті жеке тұлғаның қасиеттерін топтайтын ұғым деп тұжырымдайды. [5. 396]

Нәтижелер. Жоғарыда берілген ғалымдардың пікірін саралайтын болсақ, құзірет және құзіреттілік терминдері ұқсас, өзара сабақтас. Құзірет ұғымының мағынасы кең, ал құзіреттілік – осы құзіретті іске асырып, қолдануға қажеті бар білік, білім және дағды болып табылады. Сонымен, құзіреттілік білім алушының алған білімі мен дағдыларын, теориялық және тәжірибелік міндеттерді шешу үшін іс-әрекеттер мен тәсілдерін пайдалана алу дайындығы мен қабілеті зерттеудің нәтижесі ретінде пайдаланылды.

Қазіргі уақытта мемлекеттің қоятын талаптарына сай жоғары оқу орындарында қажетті теориялық білімі бар, қалыптасқан кәсіби дағдылары бар, кәсіби міндеттерді шешуге қабілетті білікті маман даярлау жолға қойылған. Қалыптасқан кәсіби дағдылардың жоғары деңгейі маманның нақты тәжірибелік қызметті іске асыру қабілетімен сараланады. Әрбір болашақ маман алған білімі мен дағдыларын кез-келген жағдайда өмірде қолдана білсе, құзіретті бола алады. Бәсекеге қабілеттілігін көрсетудің бірден-бір жолы – құзіреттілікті дамыту болып табылады. Жалпы, маманның құзіреттілігі белгілі саладағы кәсіби қызметі үшін қажетті білімі, қабілеті, жеке қасиеттері, дағдыларының жиынтығы. Кәсіби құзіреттілікті қалыптастыру – кәсібилікті қалыптастырудың жолы, яғни, болашақ маманның білім алуы мен өздігінен білім алуы арқылы қалыптасуы.

К.Құдайбергенованың пікірінше «құзіреттілік» ұғымы латын тілінен аударылғанда «белгілі бір сала бойынша жан-жақты хабардар, білгір» деген мағынаны білдіріп, «кез-келген сұрақ төңірегінде беделді түрде шешім шығара алады» деген мағынаны білдіреді [6. 176-188].

Ш. Таубаеваның пікірі бойынша құзіреттілік – тұлғаның оқыту мен әлеуметтену үдерісі барысында меңгерген білімі мен тәжірибесіне негізделген жалпы қабілеті, іс-әрекетке даярлығы ретінде анықталатын қасиетін атап өтеді [7. 4-15].

Бүгінгі күні білім беруді жаңғырту басты заман талабы. Болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру үшін жаңа технологияларды қолдану жүйелі түрде енгізілуде. Қазіргі, өзгермелі қоғамда еңбек жағдайларына тез бейімделе алатын, өзін-өзі дамытуға, тәрбиелеуге қабілетті, кәсіби құзіретті, сауатты мамандарға сұраныс артуда. Осындай болашақ мамандарға қажетті маңызды дағдылар-ойлау белсенділігі, сыни ойлау, үнемі жаңаны іздеу, өз бетінше білім алуға деген ұмтылыс пен қабілеттің болуы. Болашақ мамандардың инновациялық технологияларды қолдана алу қабілетін дамыту да маңызды рөл атқарады. Болашақ маманның құзіреттілігін дамытуда студенттің ұстанымы – оқуда белсенді болу, өзінің білім алуына жауапты болу көп септігін тигізеді. Себебі, дайын түрде берілетін білім болашақ маманға тәжірибеде қолдануда көптеген қиындықтар туғызады. Білімді, білік пен дағдыны меңгеру студенттердің іс әрекетін, оқу формасын дұрыс ұйымдастыруды талап етеді. Білім беру технологиялары білім алушылардың кәсіби және жалпы құзіреттілігін қалыптастыруға бағытталуы тиіс. Осыған байланысты оқу процесінде пәндер мен арнайы пәндерді оқытуда ақпараттық компьютерлік технологияларды қолданудың рөлі мен маңызы артып келеді.

Дәстүрлі оқыту білім берудегі заманауи талаптарға жауап бермейді, сондықтан шет тілін оқытуда инновациялық педагогикалық технологияларды қолданамыз. Оларды пайдалана отырып, өзіндік ұстанымы бар, белсенді, кез-келген өмірлік жағдайларда бағдарлай алатын, бейімделген және өз проблемаларын оң шеше алатын тұлғаның дамуына ықпал етеміз.

Оқыту технологиясы – бұл оқыту ақпаратын өңдеу және ұсынудың әдістері мен құралдарының жиынтығы болса, оқытушы үшін қажетті техникалық ақпаратты қолдана отырып, оқу үрдісінде білім алушыларға әсер ету әдістері туралы ғылым. Мұғалімнің педагогикалық шеберлігі – қажетті мазмұнды таңдай отырып, білім беру бағдарламасы, оқу мазмұны және білім беру міндеттеріне сәйкес оқытудың оңтайлы әдістері мен құралдарын қолдану. Педагогикалық міндет-болашақ мамандарды бағдарлай отырып, жеке тұлғаны қалыптастыру. Білім алушының болашақ мамандығын маңыздылығын түсінуі оның қызығушылығын арттыруға жол ашады.

Осы идеяларды жүзеге асыру мақсатында шет тілін оқытуда келесі инновациялық технологиялар қолданылады: кейс технологиялар, проблемалық оқыту, оқытудағы жобалық әдістер, іскерлік ойындар, ақпараттық технологиялар.

Қазіргі сабаққа қойылатын негізгі талап – ақпарат беруге негізделген оқытудан танымдық іс-әрекетті белсендендіру, өзіндік білім алуға бағыттау, инновациялық технологияларды қолдану. Оқытудың белсенді түрлерін сабақта қолдану оқушылардың белсенділігін мен танымдық қабілетін арттырады.

Іскерлік ойын-білім алушыларға алған білімдерін нақты жағдайларда қолдануға мүмкіндік беретін және олардың шығармашылығы мен белсенділігін дамытып, кәсіби және әлеуметті тұлғаны қалыптастыруға ықпал ететін оқыту әдісі. Рөлдік ойындар білім алушыларға қауіпсіз ортада, әр түрлі жағдайларда өздерін байқап көруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар рөлдік ойындардың шынайы өмірде кездесетін әр түрлі проблемалар мен жағдаяттарды зерттеуде қолданылады. Ойын арқылы болашақ мамандар нақты жағдайларға бейімделуге үйренеді, қабілетін дамытады. Ойын арқылы студенттер жаңа рөлдерде өзін-өзі тануды үйренеді, сонымен қатар ойын жеке тұлғаны тәрбиелеуге септігін тигізеді.

Талқылау. Проблемалық оқыту оқуды саналы, белсенді шығаршылық үрдіске айналдырады. Сабақ барысында әр түрлі проблемалық ситуациялар беріліп, белгілі іс әрекеттер арқылы студенттер проблеманы дербес шешуді үйренеді. Проблемалық оқыту жаңа білімді игеру кезеңінде қолданылып, студенттердің шығармашылық және танымдық қабілетін дамытады.

Жобалық технология бұл әр түрлі тақырыптарды зерттеуде қолданылатын оқыту әдісі. Бұл технология жеке, жұпта, топта орындалып, нәтижеге, өнім алуға бағытталған. Бұл технологияның негізгі мақсаты-білім алушылардың алған білімдерін қолданудағы мүмкіндіктерін ашу, нәтижеге шынайы қол жеткізу.

АКТ-ның (Ақпараттық коммуникативтік технология) сабақта қолдануды пән бойынша қосымша ақпарат көзі, әлемді түсінудің бір тәсілі ретінде, білім алушылардың өзін-өзі ұйымдастыру және тәрбиелеу тәсілі ретінде, білім алушылардың белсенділігін арттыру және жеке тұлғаға бағытталған тәсілдер ретінде қарастырамыз. Оқу үрдісінде жаңа технологияларды қолдану жаңа педагогикалық әдістерді дамытып, оқу мотивациясын арттырады және пән аралық байланыстарды нығайтады. Жаңа ақпараттық қоғамда мұғалім жалғыз білім көзі бола алмайды, сондықтан бұл – оқу жұмысының формаларын өзгеретеді. Бүгінгі күні дәстүрлі түсіндірме-иллюстрациялық әдістерге қарағанда, студенттерді білім беру үрдісіне белсенді тартудың маңызы зор. Сондықтан білім беру үрдісінде әр түрлі инновациялық технологияларды қолдану, түрлі жұмыс түрлерін ұйымдастыру, студенттерді зерттеу, жобалау жұмыстарына тарту өте маңызды. Білім алушыларға материалдардың қолжетімді болуы, оларға берілген ақпаратты тез қабылдауына септігін тигізеді. Сонымен қатар АКТ құралдарын қолдану студенттердің тілдік күзіреттілігін арттырып, олардың тыңдалым, жазылым, оқылым және айтылым дағдыларын дамытады, оқуға қызығушылығын арттырады. Сабақта АКТ қолдану мұғалімдер үшін де маңызды, әрі үлкен көмек. Дегенмен, оқу үрдісінің негізі – педагогикалық технологиялар болып табылады.

Интерактивті оқыту шағын топтардағы бірлескен жұмыс түрі болғандықтан ол-қарым-қатынас дағдыларын қалыптастырып, дамытады. Топтық оқытуда немесе кейс әдісін қолданғанда мұғалім тек мәселені ұсынып, түсіндіріп, көрсетіп қана қоймай, студенттерді мәселенің шешімін бірлесе табуға бағаттайды.

Әр түрлі иновациялық технологияларды қолдану дәстүрлі оқытуға қарағанда біршама артықшылықтары басым. Мұғалімнің сабақтарда қолданатын технологиялары мен әдістері бүгінгі қоғамның талаптарына сай жас ұрпақты оқытуға және тәрбиелеуге, дамытуға зор мүмкіндік береді. Болашақ мамандар сыни ойлауға үйренеді, кез-келген жағдайда, кез-келген жерде өз білімін қолдана алады, азаматтық ұстанымы бар саналы тұлға болып қалыптасады. Осылайша инновациялық технологияларды қолдану төмендегі мәселелерді шешуге мүмкіндік береді:

- Қазіргі заманда өз проблемасын оң шешуге қабілетті, бағдарлау қабілеті дамыған, азаматтық ұстанымы бар белсенді тұлға қалыптастыруға ықпал ету;

- Білім беру жүйесінде субъектілер арасында, яғни оқытушы мен студенттердің өзара қарым-қатынастарын өзгертіп, оларды бір команданың өзара серіктес, тең құқылы мүшесі ету;

-Студенттердің білім алуда қызығушылығын арттыру, оқытуды білім алушыға бағыттау.

Оқу үдерісінде әр түрлі технологиялардың қолданылуы, білім алушының жоғары мотивациясын туғызады, білім алу үрдісіне тартылады. Оқу процесіне әр түрлі технологиялардың, әдстердің қолданылуы студенттердің күзіреттілігін дамытуға көп септігін тигізуде.

Қорытынды. Заманауи педагогикалық технологияларды оқыту үдерісінде қолдану субъектілерінің өзара әрекеттесу сипатын өзгертуге, сондай-ақ студенттердің күзіреттілігін дамытуға, ойлау қабілеті мен даму деңгейін айтарлықтай өзгертуге инновациялық

технологияларды қолдануға мүмкіндік береді. Сабақтарда әр түрлі интернет бағдарламаларын қолданып, презентациялар жасау, оқуды жандандыруға, оқу материалдарын қабылдауды жақсартуға мүмкіндік береді. АКТ технологиялары қолданылған сабақтарда студенттерге тілдік құзіреттілігін дамытуға көп мүмкіндік береді. Оқу үрдісінде ақпараттар электронды кітаптар, электронды анықтамалар, слайд-фильмдер, презентациялар, және әр түрлі электронды бағдарламалар арқылы беріледі. Шет тілі сабақтарында студенттер қажетті ақпаратты іздеуді, айтылған ақпаратты түсінуде заманауи технологиялар таптырмас құрал болып саналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. М.: Азбуковник, 1999. – 294с.
2. Chomsky N. Aspects of the theory of syntax. –Cambridge, MIT Press, 1965. -251p.
3. Баранников А. Содержание общего образования: Компетентностный подход. М.; ГУ ВШЭ, 2002. –51с.
4. Зимняя И. Ключевые компетенции –новая парадигма результата образования //Высшее образование сегодня. –2003. –№ 5. – 15-18с.
5. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – М.: «Когито-Центр», 2002. – 396 с.
6. Құдайбергенова К. Құзырлылық ұғымдарының эволюциялық дамуы // Білім берудегі менеджмент. – Алматы, 2008. –№ 3. – 176-188с.
7. Таубаева Ш. Зерттеуші педагогтің инновациялық құзіреттілігі // Қазақ тілі: әдістеме.–2014. –№5.– 4-15б.
8. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования/Е.С. Полат. – М: Издательский центр “Академия”. – 1999. – 224с.
9. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие/ Г.К. Селевко, – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.

References:

1. Ozhegov S.I. Tolkovyi slovar russkogo iazyka. M.: Azbukovnik, 1999. – 294с.
2. Chomsky N. Aspects of the theory of syntax. –Cambridge, MIT Press, 1965. -251p.
3. Barannikov A. Soderzhanie obshchego obrazovaniia: Kompetentnostnyi podkhod. M.; GU VShE, 2002. –51s.
4. Zimniaia I. Kliuchevye kompetentsii –novaia paradigma rezultata obrazovaniia //Vysshee obrazovanie segodnia. –2003. –№ 5. – 15-18с.
5. Raven Dzh. Kompetentnost v sovremennom obshchestve: vyivavlenie, razvitie i realizatsiia – М.: «Kogito-Tsentr», 2002. – 396 s.
6. Kudaibergenova K. Kuzyrlylyk ugymdarynyn evoliutsiialyk damuy // Bilim berudegi menedzhment. – Алматы, 2008. –№ 3. – 176-188с.
7. Taubaeva Sh. Zertteushi pedagogtin innovatsiialyk kuzirettiligi // Kazak tili: adisteme.– 2014. –№5.– 4-15b.
8. Polat E.S. Novye pedagogicheskie i informatsionnye tekhnologii v sisteme obrazovaniia/E.S. Polat. – М: Izdatelskii tsentr “Akademiia”. – 1999. – 224s.
9. Selevko G.K. Sovremennye obrazovatelnye tekhnologii: Uchebnoe posobie/ G.K. Selevko, – М.: Narodnoe obrazovanie, 1998. – 256 s.

**Golovchun A.A.¹*

¹*Ablai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages,
Almaty, Kazakhstan*

¹*Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor, golovchun@mail.ru*

RESEARCH SKILLS DEVELOPMENT OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS THROUGH PROJECT-BASED LEARNING

Abstract

We hope to believe that this article makes a certain theoretical and practical contribution to the development of research skills of future foreign language teacher. By research skills of future foreign language teachers, we understand a complex and multifaceted concept that had not received the detailed consideration in the existing literature before. We have studied and identified abilities comprising the core of the research skills. The principles of the educational process aimed at the development of research skills of future foreign language teachers on the basement of project-based learning have been highlighted. The steps of future foreign language teachers' research skills development has been constructed using theoretical project-based learning background; essential features of project-based learning assessment have been suggested and recommendations were provided to show the efficiency of the research skills development on the basis of project-based learning.

Key words: research skills, future teachers of foreign language, project-based learning, professional activity, criteria of project-based learning assessment

**Головчун А.А.¹*

¹*Абылай хат атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті,
Алматы, Қазақстан*

¹*Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, golovchun@mail.ru*

ЖОБА ТЕХНОЛОГИЯСЫ ҮШІН ШЕТЕЛ ТІЛІНІҢ БОЛАШАҚ ҰСТАЗДАРЫНЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа

Бұл мақалада болашақ шетел тілі мұғалімдерінің зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық және практикалық аспектілері қарастырылған. Болашақ шетел тілі мұғалімдерінің зерттеу құзыреттілігі - қазіргі әдебиетте тиісті егжей-тегжейлі талдау алмаған күрделі көпқырлы тұжырымдама. Мақалада зерттеу құзыреттілігінің негізінде жатқан қабілеттер туралы айтылады. Жоба технологиясы негізінде болашақ шет тілі мұғалімдерінің зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың негізгі принциптері қарастырылып, жоба қызметін бағалау критерийлері, сонымен қатар зерттеу құзыреттілігін қалыптастыруда жобалау технологиясын қолдану бойынша ұсыныстар ұсынылды.

Түйін сөздер: зерттеу құзіреттілігі, болашақ шет тілі мұғалімдері, кәсіби қызмет, жоба қызметін бағалау критерийлері

*Головчун А.А.¹

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан

¹Кандидат педагогических наук, доцент, golovchun@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ ПРОЕКТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования исследовательской компетенции будущих учителей иностранного языка. Исследовательская компетенция будущих учителей иностранного языка – комплексный многогранный концепт, который не получил должного детального анализа в современной литературе. В статье говорится о способностях, составляющих ядро исследовательской компетенции. Рассмотрены базовые принципы формирования исследовательской компетенции будущих учителей иностранного языка на основе проектной технологии, предложены критерии оценки проектной деятельности, а также рекомендации по использованию проектной технологии в формировании исследовательской компетенции будущих учителей иностранного языка

Ключевые слова: исследовательская компетенция, будущие учителя иностранного языка, профессиональная деятельность, критерии оценки проектной деятельности

Introduction. The analysis of the works confirms that the research skills are the main components of the professional activity, which must be formed and developed for the new format foreign language teachers. We think that research skills can be successfully developed through project-based learning. As the main advantages of using project-based learning in the process of research skill development, the following ones can be named: the possibility to be acquainted with the way of scientific community. The possibility to remove the time and space limitations, allows providing research at different rates and levels, without interruptions, time pressure and social anxiety with immediate feedback and error analysis.

The concept of a ‘project’ is not a new one. There is a deep-rooted tradition of doing projects in educational institutions. However, doing a project is not the same thing as practicing project-based learning. The analysis shows that traditional projects are considered as a range of short-term tasks that are often teacher-led, not relevant to students’ lives and do not resemble the work done in the real world. In traditional projects, both students and teachers are focused on the product. The teacher conducts the lectures, including planning, researching, and presenting all information to the students. Then, students complete the activities that are improved by the teacher, who is considered as a source of knowledge, and finally, students present their projects to the class, mainly to the teacher. While in project-based learning, students are engaged with the inquiry process from the very starting point, which drives the learning by thought-provoking questions.

Methods. Consequently, the primary purpose of project-based learning is to create an environment where future teachers of foreign languages working in groups or teams are engaged with the research process, in which they are supported to develop problem-solving skills, critical thinking, tackling the challenges, and identifying their own needs of inquiry to design an ultimate outcome. Throughout the whole learning process, they explore what they know, what they need to learn, what they require to apply, realize, share, and finally perform for others. The emphasis is placed upon the whole process from the trigger to the final product, in which learners are facilitated to work collaboratively in groups to pursue the achievement. As mentioned previously, compared to traditional approaches, where the teacher is believed as the only source of knowledge, project-based

learning is a way of learning where both students and teachers discover more and new things about themselves and the world around them. This brings motivation and satisfaction to the learning process and creates an environment where learners explore, interact, and connect the real world with their own in the target language. The interdisciplinary nature of project works paves the way for students to actively use language in the actual community and develop an awareness of the cultural dimensions.

Research result . The project is launched with the driving questions that engage and hook students into deep learning. «A good driving question should eliminate the all-too-common student question» by making the learning more purposeful [1]. J. McKenzie defines questions as the most powerful tool that leads to insight and understanding of a confusing world [2]. Since the projects are focused on the real-world issues, student participation in selecting the question to discuss and the product to design is particularly important [3]. The collective brainstorm helps students develop a sense of responsibility, purpose and a group dynamic. Student groups are formed, the project's major product and individual learning objectives are defined to lay the groundwork for project tasks. The forming of the student team is another judgment call for a PBL teacher. J. Larmer proposes three approaches to forming the teams: the teacher decides, the teacher decides with student input, and the teacher manages the process for students to decide [4, p.112].

Having the goal and the learning objectives in mind, the teacher assigns the students their roles and, together with students, determine initial research needs and ways so that they feel more responsible and motivated for their work. Students receive a rubric of team duties and responsibilities; each member of the team must have a specific role. Apart from assigned roles, which depend on the project, such as an organizer, writer, designer, or a presenter, as a primary to their responsibilities, each member is a *researcher*. Moreover, it should be noted that team rubrics are different from project rubrics. Team rubrics address to the duties and expectations of each team member whereas project rubrics state for the learning expectations for a project. Rubrics with defined expectations are provided to students before they start working so that they can meet those expectations throughout the process [5, 33-34].

Benchmarks are known as the strategy of mapping the project backward and dividing it up into steps and manageable pieces and checkpoints for feedback [6]. At this stage, each team presents their project proposal to the whole class; their classmates make comments, give feedback and ask questions. In order to accept and show tolerance towards the peer's comments and feedback, which might be negative as well, the teacher builds a culture of feedback and constructive criticism. «Formalizing a process for critique and revision during a project makes learning meaningful because it emphasizes that creating high-quality products and performances is an important purpose of the endeavour. Students need to learn that most people's first attempts do not result in high quality and that revision is a frequent feature of real-world work» [7, pp. 3-4]. Moreover, a benchmark might be a test, quiz or sub-tasks to check if the students are achieving learning objectives; however, they do not refer to the final assessment of the product. A benchmark also includes reflection and a completion point to fulfil the gaps before they move to the next stages.

This stage is the core of the project. Students may often go back and forth between this stage and the previous one to discuss feedback and recommendations to include. Students learn how to undertake research by conducting experiments, online questionnaires or interviews; they filter and collect information by interviewing the informants or even invite or visit the content experts to benefit their experience on the issue. Another important activity in this stage is to brainstorm the ideas for the final product, which can be a website, brochure, video, article, performance, an exhibition for parents.

Students present their draft versions of their research or product with initial information demonstrating the appropriateness of their idea. Again, students get feedback from the teacher and their peers, share any relevant information related to the final product. They follow the checkpoints

that every student or group member needs to accomplish. «Benchmarks are one of the key mechanisms for providing structure in PBL» and are needed as many as students need scaffolding. They track students and keep teachers in touch with their learners [6, 83].

Preparing a product to present is the big finish and busy time for the project. Students polish up their products and make it be performed in public. However, this stage can be make-or-break time, students' work might seem well prepared until teacher realizes the project does not comply with the high-quality product or does not meet the learning expectations and objectives, thereby by managing this stage well will avoid disaster [4, 125].

The variety of ways to present the work depends on the nature of the project. The project presentation can be tied and aligned to another public or school event, so that students could invite and perform to a real audience and bring real value, authenticity, and impact on students' work. A public event or exhibition is a great way to help the community, parents, and school administration to understand and build the PBL culture [8, 173-178].

After the big finish, it is important to involve students in the reflection and consolidation process. Students discuss the challenges and ups and downs, evaluate their performances, and make a final assessment of how well they completed the task and collaborated with each other. Students identify what they have learned and what they need to improve. The wrap-up stage of the project process is a celebration of the students' achievements.

Discussion. This framework describes the teacher and students' roles at different stages of the process and emphasizes the significance of the future language teachers need for each intervention step. In addition to instructional and organizational aspects, the methodologists put emphasis on the performance assessment, and supports that the evaluation and assessment of the product can be done by teachers, peers and oneself [6]. It is worthwhile to highlight what causes to weak PBL project. The studies present certain characteristics of the so-called project that make it poor or not PBL at all. Project-based learning begins with a good driving question, which reminds students why they are undertaking the project. Therefore, if PBL is intended to be structured around a simple question, it will not set the tone of inquiry, which may lead to a non-PBL environment. A project without a good driving question is like an essay without a thesis [7, 2012]. It is a particularly expedient path to the goal, an efficient and rigorous way to prepare students for what lies ahead[6, p.69]. When a project is not used as a tool or a method of instruction aligned to standards but a goal, students will not be able to grapple complexity and engage in active learning.

Having analysed research papers, a significant amount of comparative studies have been carried out to identify whether students perform better with project-based learning or traditional based instructions. The comparative three-year study of R. Geierwas designed to measure whether learner-centred instructions or traditional teacher-led instructions promoted higher performance. The findings demonstrate that the results of the students who experienced the opportunity of project-based learning significantly exceed the students who were given the same content using traditional instructions [9]. K. Chu provided another study. It was notedthat apart from higher results of students who participated in project-based learning, they acquired higher problem solving, digital literacy skills, interpersonal, and communication skills than students who were instructed with traditional teaching [10]. M. Grant in his study, points out that even though the scaffolding strategy in project-based learning is time-consuming and demands additional effort for teachers, the students' feedback and their academic outcomes were worth devoting time and energy [11].

Conclusion. These empirical studies demonstrate the increased academic achievement, the development of the research skills, namely problem-solving, critical thinking, interpersonal, and communicative skills, as well as the students' active engagement in the learning process when project-based learning is applied. This analysis witnesses the demand for changes from traditional instructions to deep reflective learning through investigation, inquiry and exploration. Thus, contemporary education and the demands in today's society acknowledge the necessity of a learner-centred and participatory educational approach, which can lead to the shift from content-based to

competency-based and from traditional to contemporary approaches. Project-based learning comparatively to traditional learning and traditional projects engages students with the inquiry process from the very starting point, which drives the learning by thought-provoking questions throughout the learning process. Thus, with student learning goals in mind gold standard PBL embodies following essential features: *challenging problem or question*- relates to a good driving question based on the real-life challenge. While doing a project, learners need to brainstorm certain open-ended intriguing questions, which will direct them to identify what should be included and excluded that will help them to frame their exploration. In other words, they will gain knowledge not to remember but to use it. Educational research identifies challenges as an important factor in achieving ultimate learning outcomes. However, the level of challenge should not be too difficult nor too easy – but just right and to determine the level of the challenge rests within the teacher. The more challenging projects are not necessarily, the more successful [4].

Sustained inquiry is a consequence of challenging problems or questions used to launch an ongoing process of asking questions, problem-solving, and applying new knowledge by interviewing experts, doing fieldwork, or conducting an experiment. As students answer their initial questions, the new question arises, thereby becoming a chain or a spiral of deep learning. Even though, the word *inquiry* evokes a debate among educators. Many progressive educators advocate *inquiry* and view it as the heart of all meaningful learning. Moreover, it is strongly believed that well-designed and carefully planned projects develop student inquiry that will guide to learning goals.

Authenticity refers to making learning experience through *real-world* issues. The *context* of the project matches what happens in the actual world. The *task* students complete in the project match what people do in the real world. It can have an authentic *impact* on real world by proposing doable work or changes, and finally, a project can carry *personal* authenticity, which reflects and engages students' personal concerns, issues from their lives, values, language and cultural aspects of student's community. The projects containing the aforementioned multiple forms of authenticity are «more powerful and productive than projects with less authenticity» [12, 41].

Student voice and choice is a key feature, which makes the project more meaningful. Due to this feature, project-based learning as a learner-centred approach emphasizes the student's significant voice in choosing the content area and project topic [13]. Thus, PBL focuses on students' understanding of what they are doing, its importance, and the way of its evaluation. As a result, this learner-centred element contributes to learner's level of intrinsic motivation and active involvement, which are essential for the meaningful project-based learning process. It is important to note that the amount of voice and choice teacher gives his/her students depends on students' readiness to handle and teacher' abilities to scaffold and coach. Therefore, the more choice is given, the better it is for students to make logical choices in the future.

Reflection is another key part of an active project. When reflection is implemented in one's own thinking, then it refers to metacognition [14]. Thereby, reflection is divided into two sides: 'cast outward', which prompts students to improve thoughtfully throughout the learning process and behave appropriately, and 'cast inward' develops an awareness of learning and problem-solving strategies that encourage students to alter these strategies appropriately.

Critique and revision are also emphasized as important components that should be involved throughout the development process of the product or solution to the driving question. The feedback received from the teacher and their peers or other experts should motivate students to revise and improve their product and pursue their in-depth inquiry. Building the process for critique and revision throughout the project prompts meaningful learning as it includes many efforts for it. Students learn that not everything can be perfect within a first trial; thereby, revision is one of the features that make the project real and meaningful [4].

Public product is a final component in which students need to present their solutions or answers to the driving questions to numerous audiences beyond the classroom or even school,

which may include content experts or the global research community presented via live presentations, printed documents or social networks. Presenting their work publicly helps students motivate them to create high-quality products. It is believed that when students are presenting to the real audience they tend to care more about its quality. The sense of evaluation and interest make them become more aware of their product and learning process in which students develop 21st-century research skills as well as linguistic and cultural competencies.

Список использованной литературы:

1. Boss S, Larmer J. *Project based teaching: How to create rigorous and engaging learning experiences*. ASCD; 2018 Sep 20.
2. McKenzie J. *Scaffolding for success*. *The Educational Technology Journal*, 1999. -9 (4).
3. Solomon G. *Project-based learning: A primer*. *TECHNOLOGY AND LEARNING-DAYTON-*, 2003 Jan 15;23(6), - p. 20.
4. Larmer J, Mergendoller J, Boss S. *Setting the standard for project based learning*. ASCD; 2015 May 26.
5. Swango C. J. *Help! I'm Teaching Middle School Science*. NSTA Press; 2003. - book
6. Lenz B, Wells J, Kingston S. *Transforming schools using project-based learning, performance assessment, and common core standards*. John Wiley & Sons; 2015.
7. Larmer J, Mergendoller J.R. *Seven essentials for project-based learning*. *Educational Leadership*. 2010, (2012). - 68(1), - pp.3-4
8. Копылова Н. А. *Технология проектного обучения как инновационный метод преподавания профессионального иностранного языка в вузе*. *Современные технологии в науке и образовании СТНО-2016* 2016. - pp. 173-178.
9. Geier R, Blumenfeld P. C, Marx R. W, Krajcik J. S, Fishman B, Soloway E, Clay-Chambers J. *Standardized test outcomes for students engaged in inquiry-based science curricula in the context of urban reform*. *Journal of Research in Science Teaching: The Official Journal of the National Association for Research in Science Teaching*. 2008 Oct; 45 (8).
10. Chu K.W. *Inquiry project-based learning with a partnership of three types of teachers and the school librarian*. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 2009 Aug; 60 (8).
11. Grant M. *Understanding projects in project-based learning: A student's perspective*. *In Annual Meeting of the American Educational Research Association, San Diego, CA 2009 Apr 16 (Vol. 121)*.
12. Moss D, Van Duzer C. *Project-Based Learning for Adult English Language Learners*. *ERIC Digest*. 1998.
13. Банарцева А. В. *Методика проектной работы на уроках английского языка*. *Альманах современной науки образования*, 2013(3):-pp. 28-30.
14. Hattie J. *Visible learning for teachers: Maximizing impact on learning*. Routledge; 2012 Mar

References:

1. Boss S, Larmer J. *Project based teaching: How to create rigorous and engaging learning experiences*. ASCD; 2018 Sep 20.
2. McKenzie J. *Scaffolding for success*. *The Educational Technology Journal*, 1999. -9 (4).
3. Solomon G. *Project-based learning: A primer*. *TECHNOLOGY AND LEARNING-DAYTON-*, 2003 Jan 15;23(6), - p. 20.
4. Larmer J, Mergendoller J, Boss S. *Setting the standard for project based learning*. ASCD; 2015 May 26.
5. Swango C. J. *Help! I'm Teaching Middle School Science*. NSTA Press; 2003. - book
6. Lenz B, Wells J, Kingston S. *Transforming schools using project-based learning, performance assessment, and common core standards*. John Wiley & Sons; 2015.

7. Larmer J, Mergendoller J.R. *Seven essentials for project-based learning. Educational Leadership*. 2010, (2012). - 68(1), - pp.3-4
8. Kopylova N.A. *Tekhnologiya proektnogo obucheniia kak innovatsionnyi metod prepodavaniia professionalnogo inostrannogo iazyka v vuze. Sovremennye tekhnologii v nauke i obrazovanii—STNO-2016* 2016. - pp. 173-178.
9. Geier R, Blumenfeld P. C, Marx R. W, Krajcik J. S, Fishman B, Soloway E, Clay-Chambers J. *Standardized test outcomes for students engaged in inquiry-based science curricula in the context of urban reform. Journal of Research in Science Teaching: The Official Journal of the National Association for Research in Science Teaching*. 2008 Oct; 45 (8).
10. Chu K.W. *Inquiry project-based learning with a partnership of three types of teachers and the school librarian. Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 2009 Aug; 60 (8).
11. Grant M. *Understanding projects in project-based learning: A student's perspective. In Annual Meeting of the American Educational Research Association, San Diego, CA 2009 Apr 16 (Vol. 121)*.
12. Moss D, Van Duzer C. *Project-Based Learning for Adult English Language Learners. ERIC Digest*. 1998.
13. Banartseva A. V. *Metodika proektnoi raboty na urokakh angliiskogo iazyka. Almanakh sovremennoi nauki obrazovaniia*, 2013(3):-pp. 28-30.
14. Hattie J. *Visible learning for teachers: Maximizing impact on learning. Routledge*; 2012 Mar 1

МРНТИ 16.31.51

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7804.13>

*Iskakova A.,¹ Meterbaeva K.²

¹M. Auezov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan

¹Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, aiskakova@bk.ru

²Kazakh National Women's Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan

²Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, meterbaeva@bk.ru

BASIC PRINCIPLES OF VOCABULARY WORK

Abstract

Vocabulary work covers the acquisition of new words and their meanings by schoolchildren in an accessible form. It complains the main stage of familiarization with the emotional and expressive coloring of the words and with the sphere of their use. It gives assimilation to the polysemy, the figurative meanings, synonyms, antonyms and paronyms concepts. Activation of the vocabulary in the class gives to students a capacity to use newly learned words in their own utterances that help them include these words in their constantly used vocabulary list. Vocabulary work also used in clearing the dictionary, in other words, to eliminate dialectal, vernacular and vulgar words from the active vocabulary of students. The correct and well-thought-out use of the students' native language has great importance for the successful teaching of the Russian language to non-Russian children.

Keywords: vocabulary, skills, skills, words, attention

**Искакова А.Т.,¹ Метербаева К.М.²*

¹*М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент, Қазақстан*

¹*Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, aiskakova@bk.ru*

²*Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

²*педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, meterbaeva@bk.ru*

СӨЗДІК ЖҰМЫСЫНЫҢ НЕГІЗГІ ПРИНЦИПТЕРІ

Аңдатпа

Сөздік жұмысы мектеп оқушыларының қолжетімді түрде жаңа сөздер мен мағыналарды игеруін қамтиды; сөздердің эмоционалды-экспрессивті бояуларымен танысудың негізгі кезеңі, олардың қолдану аясы; полисемия және бейнелі мағыналар туралы, синонимдер, антонимдер, паронимдер туралы түсініктерді игеру; сөздікті активтендіру, жаңа үйренген сөздерді өз айтылымында қолдану, оларды оқушы үнемі қолданатын сөздер қатарына қосу; сөздікті тазарту, яғни. студенттердің белсенді лексикасынан диалекталды, халықтық, арсыз сөздерді алып тастау және тағы басқалар. Студенттердің ана тілін дұрыс және ойластырып қолдануы орыс емес балаларға орыс тілін ойдағыдай оқыту үшін үлкен маңызға ие.

Түйін сөздер: сөздік, дағды, сабақ, сөз, зейін

**Искакова А.Т.,¹ Метербаева К.М.²*

¹*Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова,
Шымкент, Казахстан*

Кандидат педагогических наук, доцент, aiskakova@bk.ru

²*Казахский национальный женский педагогический университет,
Алматы, Казахстан*

²*кандидат педагогических наук, доцент, meterbaeva@bk.ru*

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ СЛОВАРНОЙ РАБОТЫ

Аннотация

Словарная работа охватывает усвоение школьниками новых слов и их значений в доступной форме. Это основной этап ознакомления с эмоциональной и экспрессивной окраской слов и со сферой их употребления. Это дает усвоение многозначности, переносных значений, синонимов, антонимов и паронимических понятий. Активизация словарного запаса в классе дает учащимся возможность использовать недавно выученные слова в своих собственных высказываниях, что помогает им включать эти слова в свой постоянно используемый список словарного запаса. Словарная работа также используется для очистки словаря, другими словами, для исключения диалектных, просторечных и вульгарных слов из активного словарного запаса учащихся. Правильное и продуманное использование родного языка учащихся имеет большое значение для успешного преподавания русского языка нерусским детям.

Ключевые слова: словарь, умения, навыки, слово, внимание

Introduction. Taking into account the skills of the native language is one of the most important principles on which the methodology of teaching the Russian language in the national school is based [1, 29]. The teacher should know the main principles of choosing words for active assimilation. The teacher plans each lesson so that students can learn on average 3-4 new words. The number of words for assimilation in the lesson depends on the degree of accessibility of lexical meaning, the word combination and methodological techniques of word semantization. The words with a specific meaning can be given in one lesson more, but words with an abstract meaning can be given less than in an ordinary lesson. Using visibility while explaining and reinforcing new words allows the teacher to increase the number of lexical items for assimilation in one lesson.

Methods. In almost every lesson, students enrich not only the active but also the passive stock of words. The lexical meanings of words should be explained by a scientifically grounded and experimentally proven principles base. The basis of these principles defined a sequence of new words, meanings, their consolidation and methods of explanation. The teacher has to rely on these principles while semantizing new vocabulary.

Research result. According to G.G. Burzhunov, the primary school teacher of the national school has to rely on the following principles while semantizing new vocabulary [2, 96]:

1. A new word is not introduced in isolation, but in combination with others, in a phrase, since the main principles of the implementation of the lexical meaning are the combinability and context. For example, when teacher are explaining a word *стоит* (standing), you should enter it in the combination with familiar words: *ученик стоит* (student is standing), *девочка стоит* (girl is standing), *стол стоит* (table is standing).

2. At the beginning, students must learn the direct meaning of the new word, the figurative meaning is explained in advance on the basis of the direct one. In this case, the teacher must find out whether the direct meanings in Russian and native languages coincide in advance. If a word in Russian has several direct meanings, first of all, teacher should enter the one that is equivalent to the meaning in the native language. For example, the words *идёт* (go), *горячий* (hot) should not be given in combinations like *снег идёт* (snow is falling), *горячая пора идёт* (the hot season is coming), but they need to be given in combinations like *мальчик идёт* (boy is walking), *горячая вода идёт* (hot water is going).

The distinction between figurative (metaphorical) and direct meanings of new words for methodological purposes should be approached very carefully. Schoolchildren of the national school often perceive many figurative meanings as direct and translate them literally into their native language which subsequently creates unnecessary difficulties. Therefore, it is very important for the teacher to know the lexical-semantic typology of Russian and native languages, since the lexical meanings of most words in different languages do not coincide. In some cases, all meanings of two or more words of the Russian language correspond to one word in the native language, and vice versa.

3. Each new word should be repeated in 7-8 lessons in a row for active assimilation. The systematic repetition of new words over a period of time contributes to their practical assimilation and introduction into an active vocabulary.

4. A new word that is subject to active assimilation can only be given in a grammatical form known to students.

During the training period, the student cannot be assigned two tasks at once:

1) a new word,

2) a new grammatical form. New grammatical forms should be explained using familiar lexical material. This will provide an opportunity to focus on one material and consolidate it.

5. When the students have already mastered all or some of the grammatical forms, new words provided for active assimilation must be introduced into speech practice in all known forms. This allows teacher to consolidate the newly acquired lexical meanings and to carry out the organic connection of dictionary and phraseological work with grammar.

6. The leading principle of dictionary work is to take into account the specifics of the students' native language, especially, on its systemic nature.

The main reasons of lexical errors are the discrepancy between the amount of words meanings and their compatibility in Russian and native languages. In a number of cases, two or more words of the Russian language in the Dagestan languages correspond to one word, for example: пришёл и приехал (came and arrived), положил и поставил (put and set), горячий (hot), знойный и жаркий (sultry and hot); дом (house), квартира (apartment), комната (room), хижина (hut). Each group of specified words in the native languages of students corresponds to one word. These and other differences determine the special laws of the compatibility of lexical units in each language.

Preventing and overcoming errors caused by discrepancies in lexical meanings in the native and Russian languages will be defined by consistent consideration of the interference of the native language. For this purpose, special exercises, that are related to the usage of synonyms and words in which students make mistakes, are carried out. For example: я (пришёл, приехал) из города [I (came (on foot), came (by transport)) from the city]. Мама (моет, стирает) платье [Mom (washes (by hands), washes (in washing machine)) the dress], etc.

Russian language teaching methodology's main questions are what to teach and how to teach. In this case, we are interested in the first question – what to teach? What words should students learn and use in speech? What principles or criteria should be used when choosing minimum words? Answering these and other questions, G.G. Burzhunov quite clearly reveals in his work the specifics of the essence of dictionary work in the national school.

According to G.G. Burzhunov the main criteria of selecting the vocabulary for active assimilation in national classes is the frequency of use and the practical necessity of words for Russian speech.

A person must know the most common words for practical activities and everyday communication in Russian. Data on the degree of use of a particular lexical unit are carried out in special frequency dictionaries of the modern Russian literary language.

However, G.G. Burzhunov averted that the frequency dictionary and the minimum dictionary are not the same thing. The frequency dictionary may contain words with high usage, but not necessary in this case for students in speech activities. On the contrary to this, the vocabulary minimum may include such words that are absent in the frequency dictionary, but are necessary in practice. Therefore, the second basic principle of vocabulary selection for active assimilation is practical necessity [3, 511].

For middle grades, words should be selected that would allow the student to express simple thoughts in Russian, to understand the partner within the limits of the requirements provided by the program. Therefore, the task is to select the optimal elementary lexical minimum [4,339].

In addition to these two basic criteria, there are a number of additional principles that allow looking more objectively at the selection of a vocabulary for active assimilation. These include in particular several principles as

- 1) compatibility with other words,
- 2) ambiguity,
- 3) word-formation value.

As a rule, the most frequent words also have a high degree of compatibility, although these data do not always coincide. Therefore, first of all, those words should be selected that have a high degree of compatibility for active assimilation. In this case, the difference in the compatibility of the same word in the Russian and the native languages of the students should be taken into account. Differences in compatibility lead to a large number of lexical and semantic errors. For example, in Russian, the word идёт (goes) is combined with the nouns дождь (rain), костюм (costume): Дождь идёт [It is raining]. Тебе этот костюм идёт [This costume suits you]. However, there are no such combinations in the Kazakh language; so children can also transfer the laws of word combination of their native language to the Russian language and make grammar mistakes.

Discussion. Polysemy is another no less important criterion for the selection of words for active assimilation that is directly related to compatibility. The greater the numbers of meanings of a word are the higher the degree of its compatibility with other lexical units. In addition, it should be remembered that the main condition for the implementation of the lexical meanings of a word is its compatibility. In this regard, the question arises, which values should be learned by students at first. After all, schoolchildren cannot learn all the meanings of words. Linguistic and methodological science has not yet revealed which meanings of the same word are more important, more frequent, and necessary for practical purposes. This information is not revealed in frequency dictionaries.

However, it must be assumed that not all lexical meanings of a polysemantic word are equally used in modern Russian literary language. Some values have a high degree of frequency, they are necessary in everyday practice, while others are used very rarely. Therefore, first of all, students of schools with the Kazakh language of instruction must master the most common direct meanings as direct names for objects, actions, signs, states.

Mastering the Russian language is unthinkable without phraseology. In this regard, another, more difficult question arises that connected to the mastery of the students of the Russian language`s minimum phraseological level and their knowledge in phraseologically related words.

The principle of word-formation value is very important, on the basis of which teacher should select words that have word-forming abilities, that is, those from which more words can be formed. This will make it possible not to include words in the lists that can easily be formed and assimilated by students in the process of word formation according to the models they know. Such words constitute the potential vocabulary of learners.

When choosing a vocabulary for active assimilation, it is also necessary to take into account the semantic value. This principle requires that, first of all, the most common, stylistically neutral, polysemantic words from the synonymous series should be included in the dictionary.

It is also necessary to take into account the situational-thematic principle, according to which specific topic related words should be selected which students could use in a conversation.

The dictionary, selected according to the indicated principles, allows you to master the Russian language in the shortest possible time, increases the efficiency of vocabulary work.

The vocabulary methodology provides for four main lines:

Firstly, the enrichment of the dictionary, i.e. assimilation of new words previously unknown to students, as well as new meanings of those words that were already in their vocabulary.

Secondly, vocabulary refinement is the broadest sphere of vocabulary works, including:

a) filling a dictionary with those words that students have not learned quite accurately: clarifying their meanings by including them in the context, comparing words that are close in meaning and opposing antonyms, comparing meanings and using paronyms, etc.;

b) mastering the lexical combinability of words, including in phraseological units;

c) assimilation of the allegorical meanings of the word, the polysemy of the word, including the meanings determined by the context;

d) assimilation of lexical synonyms and those shades of semantic meanings of words, those emotional and functional-stylistic colors of the word that are characteristic of individual synonyms in a separate group [5,159].

In another way, the refinement of the dictionary can be defined as vocabulary and stylistic work, as the development of the flexibility of the dictionary, its accuracy and expressiveness.

Thirdly, this is the activation of the dictionary, i.e. transferring as many words as possible from the passive dictionary to the active dictionary (a person's passive dictionary contains words that he understands, but does not use in his own speech activity). Words are included in sentences and phrases: they are introduced into the retelling of the read, into a conversation, into a story, presentation and essay [6, 115].

Fourthly, this is the elimination of non-literary words, their translation from an active vocabulary into a passive one. This refers to dialectal, vernacular, slang words that children learned under the influence of the speech environment. The formation of the concept of a literary norm leads to the fact that students distinguish those conditions where the literary language is required and where, for example, a dialect word can be used. As the skill of literary speech is strengthened, dialectal, vernacular and slang words are completely excluded from the active vocabulary of students [7, 848].

Naturally, all these areas of work are constantly interacting.

In vocabulary and lexical work at school, special techniques are offered:

- thematic unification of words into special lexical groups;
- drawing up phrases, sentences with these words, including them in independent work, drawing up groups of cognate words with them;
- maintaining individual dictionaries;
- appeal to the etymology of words;
- the use of dictionary dictations;
- enrichment of vocabulary.
- work with spelling and explanatory dictionaries.

The choice of this or that method of explanation depends on the word itself, the availability of didactic means, and the level of training of students.

In the methodology, the following methods of clarifying the meanings of words have been tested and widely used:

1. Students, under the guidance of a teacher, carry out word-formation analysis of a word and, on this basis, find out its meaning (or shade of meaning). For students, the simplest approach to word-formation analysis is the question: “What word was a new word formed from?” or “Why was it called that?” In this way, these words can be explained: шапка-ушанка (cap with earflaps) (закрывает уши – covers the ears), подосиновик (aspen) (растёт под осиной – grows under the aspen), леденец (lollipop) (тает во рту, как лёд – melts in the mouth like ice), рыжик (orange milky cap mushroom) (рыжего цвета – reddish), односельчане (villagers) (люди из одного села – people from the same village), etc.

This way of explaining words allows to link vocabulary work with spelling, as it identifies the roots of words and helps to check unstressed vowels, voiced, voiceless and unpronounceable consonants.

2. Comparison of the word with other assonant words in order to clarify the differences, to differentiate the meanings of paronyms, for example, землянка (dugout) и земляника (strawberry) (both words were formed from the word земля-earth); серебряный (made from silver) и серебристый (similar in color to silver), etc.

3. Reliance on the context in any case contributes to the understanding of the word. But there are times when the role of context is especially great and the main means of revealing the meaning of a word is reading a passage with this word (4).

4. Independent inclusion of a new word in a different context, composed by the children themselves. This is a method of activation, an excellent method of deep disclosure of the meaning of the word [8, 847].

5. Finding out the meaning of a new word using reference materials, i.e. by dictionaries and footnotes in the reading book. Although no special dictionary for primary school has been created, there is still encyclopedic reference literature, for example, the book “Who is he? What is it?” In some cases, explanatory dictionaries can be used [9, 18].

6. Explanation of the meaning of a word by showing a picture, model, stuffed animal or other visual material, as a means of developing the cognitive activity of students. That is depends on the degree of independence of the students who is involved in the explanation: if the students the picked up picture explaining the meaning of the word lily of the valley themselves, or used a herbarium, or, finally, have drawn, then their cognitive activity in explaining the word is high enough.

7. Replacing the word being explained with its synonym (usually – the dominant of the synonymous series) is one of the most frequently used techniques: *холят* (groom) – *ухаживают* (take care of), *окружают заботой* (surround with care); *витязь* (hero) – *воин* (warrior); *нарекся – назвал* (he named himself). If this technique did not result in one fairly common mistake, it would not have raised objections, since its application requires significant activity of schoolchildren.

8. Some words can be explained by choosing an antonymic pair. So, the word *тусклый* (dull) becomes clear to children if we oppose it with the previously known word *яркий* (bright); the words *старт* (start) and *финиш* (finish) are easier to understand and remember if they are used in one text as a designation of the beginning and end of the path of competing athletes. An example of using the semantic opposition of words is the poem by V.V. Mayakovsky “What is good and what is bad?”. To better understanding of the word *неряха* (slob), the words *чистый* (clean), *опрятный* (tidy), *аккуратный* (neat) are used. The meanings of the words *трус* (coward) and *храбрый* (brave) are compared.

9. A detailed description sometimes consists of a group of words or several sentences. This way of clarifying the meanings of words is valuable since it keeps the conversation at ease.

The assimilation of a huge vocabulary cannot be spontaneous. One of the most important tasks in the development of speech in school is the ordering of vocabulary work, the allocation of its main directions and their justification, management of the processes of enriching the vocabulary of schoolchildren [9, 18].

The following methods of explaining new words and their meanings are used in the teaching methodology in schools with a non-Russian language teaching:

Explanation of the meaning of words using various types of visualization (showing an object, action, quality, showing a picture, filmstrip, etc.).

Translation of a new word into the native language.

Disclosure of the meaning of words by interpretation in Russian.

Selection of synonyms or antonyms from the studied words.

Selection of words-actions and qualities to words-objects.

Teacher use class objects, school supplies and so on to explain new words from the very first days of teaching the Russian language. They are used as a visual aid. The teacher teaches children to indicate and name objects first in Russian, then name their actions and qualities: table, window, the table is standing, the window is large, etc. If necessary, the teacher brings other objects into the classroom, shows and names them. Students review using new words in familiar grammatical forms and phrases. For example, the teacher shows the ball and says: *Вот мяч* [Here is the ball]. *Это мяч*. [It's a ball.] *Где мяч?* [Where is the ball?] *Вот мяч.*[Here is the ball.] *Это что?* [What's this?] *Какой мяч?* [Which ball?] *Красный мяч.* [Red ball], etc.

The meanings of the words denoting the surrounding objects are very easy for students to learn, because in front of them is a ready-made visual aid.

The excursion lesson is also connected with the demonstration of objects of the surrounding world. In the first grade, such lessons are held in the schoolyard, in the garden, in the field. The teacher preselects words for assimilation, outlines the methods of their semantization.

Lessons-excursions can be conducted on the topics “Our School”, “Our Village”, “School Garden”, “Autumn”, “Winter”, etc.

The most effective and visual aid in Russian lessons should be considered by a picture. K. D. Ushinsky wrote: “Who didn’t notice that in our memory those images that we perceive ourselves through contemplation are preserved with special strength. And we easily and firmly tie even abstract ideas to such a picture that has cut into us, which would otherwise have been erased fast. Childhood nature clearly requires clarity. Teach a child some five unknown words, and he will suffer for a long time and in vain over them, but associate twenty such words with pictures – and the child will learn them on the fly”(8).

Plot and subject pictures can be used to reveal and consolidate the meanings of words in schools. In the first grade, when the vocabulary of students is still poor, pictures of individual objects are more often used. The teacher has sets of subject pictures for each lexical topic, for example, on the topic “Pets”: cow, calf, horse, donkey, dog, cat, sheep, goat, pig. Students should have similar pictures, but in a smaller format.

The technique of using subject pictures for the semantization of new words is very simple. The teacher shows the children a picture and names a word, for example, a cow. Pictures can also be used to explain the action or feature of an object.

The teacher also uses object pictures to develop coherent Russian speech. Such work has been practiced already starting from the third grade; it is preparatory work for the transition to plot pictures. For example, when working on a picture of a cow and a calf, the teacher asks: Who is this? And who is it? (shows the calf). What is the cow doing? Is the cow big or small? What about the calf? The students examine the picture and answer: This is a cow, and this is a calf. The cow is eating hay. She is big and the calf is small. It costs. In the second and third grades, as the vocabulary of children expands, the teacher's questions and students' answers become more complicated. They learn to compare short stories and write essays.

This and other techniques contribute to the solid assimilation of the minimum vocabulary that is necessary for a literate person.

Starting from the first grade, students learn new words and consolidate previously learned ones at each lesson, as a result of various speech situations (dialogue, conversation, excursion, story, work using visualization).

Conclusion. Conversations on a picture and descriptions of objects are very effective types of work to consolidate and activate the learned words, their new meanings and their compatibility with other words. The teacher outlines in advance what new words the student should learn in this lesson, which of the previously learned words should be consolidated. Methodological techniques for conducting vocabulary work, the nature of the questions depend on the preparation of students in the Russian language. If such work is carried out in the first grade, the teacher usually asks prompting questions, helps students choose the right words, for example: Who is this? Is the boy reading? And what is the girl doing? Is the room light? Does mommy wash? In the second and third grades, the nature of the questions becomes more complex. The student answers one question with two or three sentences [10, 245].

While organizing work on new words, teacher should strive to ensure that students memorize possibly many phrases with the word that being studied and learn to use them in necessary situations. Therefore, vocabulary work in non-Russian schools should be carried out simultaneously with work on a phrase and a sentence, since words will only be included in the active speech reserve when students master the grammatical structure of the Russian language. Starting from the first year of studying the Russian language, children simultaneously with the assimilation of words acquire the skills of combining them with other words in a sentence.

It is known that many words provided for by the vocabulary minimum for active assimilation are not repeated in Russian language textbooks for the national school, therefore they remain practically unaccounted for. The teacher must keep a strict record of new words and their repetition in exercises, in the oral speech of students. Those words that are not repeated in textbooks, in reading texts, must be included in oral or written exercises, compose sentences, phrases with them and selected antonyms and synonyms for them.

Список использованной литературы:

1 Бекенова Д. У. Работа по лексической стилистике на уроках русского языка в средних классах казахской школы. автореферат дис.кандидат педагогических наук: 13.00.02. – Москва, 1993. – 15 с.

2 Смирнов С. Федор Иванович Буслаев - М.: Изд-во Московского университета, 1978 – 96 с.

3 Богатова Г. А. *Измаил Иванович Срезневский (1812-1880) //Отечественные лексикографы: XVIII-XX вв. / Под ред. Г. А. Богатовой. ИРЛ им. В. В. Виноградова РГА; Лексикографический семинар; Кабинет “Славянский мир”*. – М.: Наука, 2000. – 512 с.

4 Ушинский К. Д. *О начальном обучении русскому языку. Т. 5. М.-Л., Изд. АПН РСФСР, 1949, с. 339-343.*

5 Саяхова Л. Г., Ашурова С. Д. *Словарь и фразеологическая работа в национальной школе - Л., 1982 - 159 с.*

6 Такташова Т. В. *Лингводидактические основы словарной работы в национальной школе: этап интегрированного образования - Кишинев: Штиинца, 1989.– 115 с.*

7 Ушаков Д. Н. *Толковый словарь русского языка. - М., 2000 - 848 с.*

8 Жинкин Н.И. *Психологические основы речевого развития. В защиту живого слова – М., 1989.*

9 Киселева М. П. *Духовно-нравственное воспитание в педагогическом наследии Д. И. Тихомирова: автореф.дис.кандидат педагогических наук: 13.00.01 / Смоленский государственный университет – Смоленск, 2006. – 18 с.*

10 Лаптева Л. П. *История славяноведения в России в 19 веке. –М.: “Индрик”. 2005. - 848 с.*

References:

1 Bekenova D. U. *Rabota po leksicheskoj stilistike na urokakh russkogo iazyka v srednikh klassakh kazakhskoi shkoly. avtoreferat dis.kandidat pedagogicheskikh nauk: 13.00.02. – Moskva, 1993. – 15 s.*

2 Smirnov S. *Fedor Ivanovich Buslaev - M.: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1978 - 96 s.*

3 Bogatova G. A. *Izmail Ivanovich Sreznevskii (1812-1880) //Otechestvennye leksikografy: XVIII-XX vv. / Pod red. G. A. Bogatovoi. IRL im. V. V. Vinogradova RGA; Leksikograficheskii seminar; Kabinet “Slavianskii mir”*. – М.: Nauka, 2000. – 512 с.

4 Ushinskii K. D. *O nachalnom obuchenii russkomu iazyku. T. 5. M.-L., Izd. APN RSFSR, 1949, s. 339-343.*

5 Saiakhova L. G., Ashurova S. D. *Slovar i frazeologicheskaja rabota v natsionalnoi shkole - L., 1982 - 159 s.*

6 Taktashova T. V. *Lingvodidakticheskie osnovy slovarnoi raboty v natsionalnoi shkole: etap integrirovannogo obrazovaniia - Kishinev: Shtiintsa, 1989.– 115 s.*

7 Ushakov D. N. *Tolkovyj slovar russkogo iazyka. - M., 2000 – - 848 s.*

8 Zhinkin N. I. *Psikhologicheskie osnovy rechevogo razvitiia. V zashchitu zhivogo slova – М., 1989.*

9 Kiseleva M. P. *Dukhovno-nravstvennoe vospitanie v pedagogicheskom nasledii D. I. Tikhomirova: avtoref.dis.kandidat pedagogicheskikh nauk: 13.00.01 / Smolenskii gosudarstvennyi universitet – Smolensk, 2006. – 18 s.*

10 Lapteva L. P. *Istoriia slavianovedeniia v Rossii v 19 veke. –М.: “Indrik”. 2005. -848 s.*

*Кажигалиева Г. А.,¹ Умарова А.Б.²

^{1,2}Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
Алматы, Казахстан

¹доктор педагогических наук, профессор, kazhigaliyeva@mail.ru

²докторант, magenta_feels@mail.ru

ДИСКУРСИВНЫЕ ПРАКТИКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ-СЛОВЕСНИКОВ В КОНТЕКСТЕ РИТОРИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы системного использования дискурсивной практики в процессе обучения языкам в высшей школе. Толкуется понимание ключевых терминов дискурс, дискурсивные практики, риторическая компетенция. Описывается специально разработанная в рамках общеобязательной учебной дисциплины «Русский язык» программа развития риторической компетенции студентов-филологов, где основной дидактической единицей являются дискурсивные практики. Данная программа рассчитана на студентов 1-го курса уровня С1 и вбирает в себя разделы, связанные с развитием уровней риторической компетенции обучающихся. Описывается структура риторической компетенции (вербально-когнитивный, мотивационно-ценностный и рефлексивно-деятельностный уровни), уровни ее развития (низкий, средний, высокий), а также критерии оценивания ее развития. Приводятся баллы контрольного среза по одной из шести представленных тем в сравнении с баллами, полученными студентами на старте указанной программы.

Ключевые слова: дискурсивные практики, риторическая компетенция, русский язык как неродной, будущий учитель-словесник.

*Қажығалиева Г. А.,¹ Умарова А.Б.²

^{1,2}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

¹Педагогика ғылымдарының докторы, профессор, kazhigaliyeva@mail.ru

²PhD докторанты, magenta_feels@mail.ru

БҮГІНГІ ФИЛОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІ РИТОРИЗАЦИЯЛАУ КОНТЕКСТІНДЕГІ БОЛАШАҚ ТІЛ ПЕДАГОГТАРДЫҢ ДИСКУРСТЫҚ ТӘЖІРИБЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада жоғары оқу орындарында тілдерді оқыту үдерісінде дискурсивтік практиканы жүйелі қолдану мәселелері қарастырылады. Негізгі терминдердің дискурс, дискурсивтік практика, риторикалық құзыреттіліктің мағынасы түсіндіріледі. «Орыс тілі» жалпы міндетті пәні шеңберінде арнайы әзірленген филолог-студенттерінің риторикалық құзыреттілігін дамыту бағдарламасы сипатталған, онда дискурсивтік тәжірибелер негізгі дидактикалық бірлік болып табылады. Бұл бағдарлама С1 деңгейінің 1 курс студенттеріне арналған және студенттердің риторикалық құзыреттілік деңгейлерін дамытуға байланысты бөлімдерден тұрады. Риторикалық құзыреттіліктің құрылымы (сөздік-танымдық, мотивациялық-құндылықтық және рефлексивтік-белсенділік деңгейлері), оның даму

деңгейлері (төмен, орта, жоғары), сондай-ақ оның дамуын бағалау критерийлері сипатталған. Ұсынылған алты тақырыптың біреуі бойынша бақылау балдары бағдарламаның басында студенттер алған баллдармен салыстырылып көрсетіледі.

Түйін сөздер: дискурсивті практика, риторикалық құзыреттілік, орыс тілі ана тілі емес ретінде, болашақ тіл мұғалімі.

*Kazhigaliyeva G.A.,¹ Umarova A. B.²

^{1,2}*Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan*

¹*Doctor of Pedagogy, Professor, kazhigaliyeva@mail.ru*

²*Doctoral PhD student, magenta_feels@mail.ru*

DISCURSIVE PRACTICES OF FUTURE TEACHERS-GLOSSARY IN THE CONTEXT OF RHETORIZATION OF MODERN PHILOLOGICAL EDUCATION

Abstract

The article examines the issues of the systemic use of discursive practice in the process of teaching languages in higher education. The understanding of the key terms discourse, discursive practices, rhetorical competence is interpreted. A specially developed program for the development of rhetorical competence of philology students within the framework of the compulsory academic discipline "Russian language", where the main didactic unit is discursive practices, is described. This program is designed for 1st year students of level C1 and includes sections related to the development of the levels of rhetorical competence of students. The structure of rhetorical competence (verbal-cognitive, motivational-value and reflexive-activity levels), as well as levels of its development (low, medium, high), criteria for assessing its development are described. The scores of the control cut are given for one of the six topics presented in comparison with the scores received by students at the start of the specified program.

Keywords: discursive practices, rhetorical competence, Russian as a non-native language, future language teacher.

Введение. Современное коммуникативное пространство обуславливает появление сегодня разнообразных дискурсивных практик в различных сферах деятельности человека. Вместе с тем термин *дискурсивные практики*, как, впрочем, и сам термин *дискурс* не обладают на сегодня четкими и общепризнанными определениями. Здесь приходится считаться с тем, что “различные понимания удачно удовлетворяют различные понятийные потребности, модифицируя более традиционные представления о речи, тексте, диалоге, стиле и даже о языке” [1]. Дискурс, вслед за рядом исследователей, понимается нами как “включающий одновременно два компонента: и динамический процесс языковой действительности, вписанной в ее социальный контекст, и ее результат (то есть текст)” [1]. У термина *дискурсивные практики* также имеется не одно определение, в каждом из которых, как правило, акцент делается на ту или иную особенность природы дискурсивных практик. К примеру, специалисты в области антропологической лингвистики дискурсивную практику определяют как “повседневную практику отдельного индивида, выступающую предметом анализа культурного антрополога” [2, 227-228], в то время как исследователи политического дискурса дискурсивные практики толкуют как “тенденции в использовании близких по функции, альтернативных языковых средств выражения определённого смысла», а также подчеркивают их значимость и роль в “идентификации участников политического дискурса” [3, 245-246]. Мы в своем понимании термина *дискурсивные практики* исходим из содержания термина *дискурс* и определяем его (термин *дискурсивные практики*) как

повседневные практики индивидов / обучающихся в коммуникативной динамике социума / отдельных его сфер, в том числе учебно-профессиональной.

Поскольку проблема дискурсивных практик является межотраслевой и комплексной, то и изучают ее во многих отраслях научного знания, включая и область лингвистики, а также методики преподавания языков, в нашем случае русского языка как неродного. Различные аспекты *дискурса – дискурсивных практик* рассмотрены в работах О.Я. Гойхмана, Ю.А. Сорокина, Т.М. Надеиной, Ф.И. Шаркова, Е.Ф. Тарасова, А.М. Шахнаровича и др. К примеру, особенности речевой культуры в профессиональном общении при актуализации риторической составляющей анализируют В.Е. Гольдин, О.Б. Сиротинина, Н. А. Безменова, З.С. Смелкова, Н.И. Формановская и др.

Однако, наряду с рассмотренной в различных аспектах проблемы дискурса и дискурсивных практик, проведенный нами обзор научной литературы свидетельствует также об отсутствии на сегодня исследований, связанных с использованием дискурсивных практик в качестве дидактического средства, обеспечивающего реализацию компетентностного подхода (на примере развития риторической компетенции) в целях формирования функциональной грамотности будущих учителей русского языка как неродного, где основным является осуществление рефлексии и самореализации личности будущего специалиста.

Методика. Методику исследования составили следующие методы: аналитический (анализ лингвистической, психолого-педагогической, методической литературы); педагогический (наблюдение за учебным процессом; изучение и обобщение опыта работы преподавателей; анализ учебной деятельности учащихся; тестирование.); экспериментальный (констатирующий, обучающий и контрольный эксперименты); синтез результатов теоретического и практического исследования; количественный и качественный анализ экспериментальных данных.

Авторами статьи разработана программа развития риторической компетенции студентов-филологов в рамках общеобязательной учебной дисциплины “Русский язык”. Особенности реализации указанной программы заключаются в следующем: 1 час 30 минут из выделенных на каждую программную тему (их всего 6) используются в целях развития риторической компетенции будущих учителей казахского языка и литературы, изучающих русский язык как неродной; соответственно всего на осуществление данной программы планируется 9 часов. При необходимости можно использовать дополнительно и часы из объема СРСП / СРС. Как правило, из запланированного времени: первые 15 минут отводятся на сообщение преподавателя на *тему, связанную с развитием риторической компетенции обучающихся* (краткая лекция); следующие 15 минут проводится словарно-коммуникативно-речевая работа по усвоению новых терминов (*развитие вербально-когнитивного уровня риторической компетенции*); третьи 15 минут связаны с закреплением изученного материала (*развитие мотивационно-ценностного уровня риторической компетенции*); последующие 45 минут отводятся на выполнение обучающимися конкретного риторического действия, его представление и проверку (*развитие рефлексивно-деятельностного уровня риторической компетенции*).

Результаты. Практика показала жизнеспособность представленной методики; ввиду ограниченности объемов статьи приводим здесь результаты контрольного среза по пятой программной теме (“Этика и этикет деловой речи и профессионального общения” (3 ч.); где в качестве контрольного задания / конкретного риторического действия выступила интерактивная игра (“Мозговой штурм”) “В чем отличие и сходство русского и казахского риторического идеалов?”.

Задание в “Мозговом штурме” было следующим: *Работая в группе, определите и осознайте сходство и специфику русского и казахского риторического идеалов. Выслушав точку зрения каждого студента в группе и придя к общему выводу, дайте ответы на*

следующие вопросы: 1) В чем специфика русского риторического идеала? А) Вариант ответа группы. ... Б) Вариант ответа других групп. ... В) Вариант ответа преподавателя. ... 2) В чем специфика казахского риторического идеала? А) Вариант ответа группы. ... Б) Вариант ответа других групп. ... В) Вариант ответа преподавателя. ... 3) В чем сходство между русским и казахским риторическим идеалами? А) Вариант ответа группы. ... Б) Вариант ответа других групп. ... В) Вариант ответа преподавателя. ...

Выполненные студентами риторические действия были оценены нами следующим образом (Таблица 1):

Таблица 1 - Критерии оценивания выполненных студентами риторических действий

Критерии Группы	Четкость произношения, сила голоса, умение контролировать темп, ритм говорения, умение “играть” голосом, побудительность, умение оптимально сопровождать речь мимикой, жестами. Максимум – 5 б.		Логичность, последовательность, действие принципа “От простого к сложному” в изложении своих мыслей. Максимум – 5 б.		Доступность, четкость излагаемого материала. Максимум – 5 б.		Умелое использование в речи общенаучных и узкоспециальных терминов. Максимум – 5 б.	
	СБ	КБ	СБ	КБ	СБ	КБ	СБ	КБ
Баллы: СБ – стартовые баллы; КБ – контрольные баллы								
Первая группа, 5 студентов	2	4	3	5	2	4	3	5
Вторая группа, 6 студентов	3	5	3	5	3	4	3	4
Третья группа, 6 студентов	3	4	4	5	4	5	4	5

Анализ полученных результатов в контрольном срезе и сравнение их со стартовыми результатами позволяет нам выявить тенденцию на повышение уровня становления риторической компетенции у будущих студентов-филологов.

Обсуждение. Природа дискурса обеспечивает его выраженной коммуникативной тактикой. Коммуникативная тактика дискурса в преломлении на образовательную сферу – это, в первую очередь, способ достижения образовательных целей, основной из последних в условиях формирования функциональной грамотности обучающихся посредством компетентностного подхода является осуществление рефлексии и самореализации личности будущего педагога-словесника, как мы уже указывали выше. То есть, на наш взгляд, чрезвычайно важно на системно-регулярной основе осуществлять дискурсивные практики в ситуациях педагогического / учебно-профессионального общения студента и преподавателя,

студентов друг с другом. Подобная дискурсивная практика возможна в рамках любой учебной дисциплины. Вместе с тем необходимо отметить, на это указывает и опыт обучения, что наибольшего образовательного эффекта дискурсивная практика достигает в филологической области. В частности, общеобязательный курс “Русский язык”, на наш взгляд, в этом случае представляется оптимальным, так как диалоговая природа дискурса находит созвучие с коммуникативной сущностью указанного языкового курса. Как известно, при изучении неродного языка основной целью является овладение им, главным образом, как средством общения, как средством коммуникации.

В рамках же курса “Русский язык” выбор наш пал на направление риторики и культуры речи, поскольку выраженная практикоориентированность современного лингвообразовательного процесса, актуализация проблематики функциональной грамотности обучающихся, а риторическая личность – это, прежде всего, Homo Verbo Agens, то есть человек, *действующий* словом, оптимально, на наш взгляд, сошлись в категориях риторики и культуры речи. К тому же, по меткому выражению В. В. Колесова, сегодня мы живем “в режиме риторического мышления”.

Далее мы приводим программу развития риторической компетенции студентов-филологов в рамках общеобязательной учебной дисциплины “Русский язык”, составленную нами на основе интегративно-тематического критерия, где основной дидактической единицей являются дискурсивные практики. Использование дискурсивных практик в рамках дисциплины “Русский язык” строится нами на базе действующей типовой программы по указанному курсу [4]; и соответственно в контексте программных тем использование дискурсивных практик направлено на развитие и совершенствование риторической компетенции обучающихся.

Структура риторической компетенции, под которой нами вслед за Л.Н. Горобец понимается “способность осознанно создавать, произносить и рефлексировать авторско-адресный текст речевого/риторического жанра в соответствии с целью и ситуацией публичной речи” [5, 14], вбирает в себя вербально-когнитивный, мотивационно-ценностный и рефлексивно-деятельностный уровни. *Вербально-когнитивный уровень* предполагает, главным образом, эффективное усвоение соответствующих риторических терминов; *мотивационно-ценностный уровень* связан в основном с осознанием обучающимися риторической категории как ценности, формирующей языковую личность; содержание *рефлексивно-деятельностного уровня* обусловлено выполнением студентами уже конкретных риторических действий.

Помимо этого нами выделяются уровни развития риторической компетенции: низкий, средний, высокий. *Низкий уровень* характеризуется передачей информации аудитории без учета ее особенностей: поскольку коммуникант весь сосредоточен на содержании передаваемой информации, на правильном ее изложении, то и процесс понимания его слушающей аудиторией остается вне его внимания, он не контролируется им. Поэтому и цели данного уровня связаны с пополнением личного словарного запаса обучающихся общеупотребительной и терминологической лексикой, с обеспечением, по возможности, выразительности передаваемой информации, вопросно-ответной беседой, правильным составлением высказывания, с написанием конспектов и др. *Средний уровень* развития риторической компетенции связан со следующими знаниями, умениями, навыками обучающихся: не только свободное оперирование материалом выступления, хорошее знание предмета, но и активное поддержание контакта со слушателями, управление вниманием аудитории и пониманием ею преподносимой информации. Соответственно и цели на данном уровне уже такие, как: осознанный выбор стиля коммуникации, логичность изложения содержания выступления, контроль за вниманием слушающих и пониманием ими материала, ведение диалога на профессиональные темы. *Высокий уровень* развития риторической компетенции будущих педагогов-словесников предполагает не только управление в полной

мере со стороны говорящего / пишущего процессом освоения материала с учётом специфики аудитории, но и активизацию внимания слушателей / читателей, побуждение последних к собственным действиям, выводам, что способствует, в свою очередь, формированию умения соотносить содержание прослушанного / прочитанного с практикой. Цели данного уровня: самостоятельная подготовка выступления, а затем и само выступление перед различными аудиториями на различные темы (не только филологические). Достигшие высокого уровня развития риторической компетенции обучающиеся могут участвовать в конкурсе на лучшую публичную речь, могут, безусловно, подготовить достойную речь на защите дипломной / магистерской работы. Будущие учителя-словесники, достигшие данного уровня, уже способны не только пересказать текст, но и свободно его интерпретировать, в том числе представить собственное понимание проблемы, способны составлять собственные тексты.

Для диагностики становления указанных уровней риторической компетенции обучающихся важно выявить критерии оценивания выполняемых студентами риторических действий. Нами были определены следующие такие критерии: 1) так называемая техническая сторона выступления: четкость произношения, сила голоса, умение контролировать темп, ритм говорения, умение “играть” голосом, побудительность, умение оптимально сопровождать речь мимикой, жестами; 2) логичность, последовательность, действие принципа “От простого к сложному” в изложении своих мыслей; 3) доступность, четкость излагаемого материала, если иметь в виду ученическую аудиторию, в которой присутствуют обучающиеся с различным уровнем обученности и подготовки, использование в указанных целях примеров, сравнений и др.; 4) умелое использование в речи общенаучных и узкоспециальных терминов.

Важно также отметить, что перед стартом вышеназванной программы развития риторической компетенции студентов-филологов в рамках общеобязательной учебной дисциплины “Русский язык” нами была проведена проверка исходного уровня риторических знаний, умений, навыков студентов 1-го курса через использование задания, представляющего собой публичное выступление на одну из предложенных преподавателем тем. Результаты проверки убедили нас в правомерности использования названной программы, к тому же она находила созвучие с самими темами курса “Русский язык” [4].

Итак, приводим обещанную нами ранее программу развития риторической компетенции студентов-филологов в рамках общеобязательной учебной дисциплины “Русский язык”, приводимая программа рассчитана на последние шесть программных тем второго полугодия учебного года для студентов 1-го курса уровня С1:

1) *программная тема “Язык специальности и профессиональная культура речи” (4 ч.); тема, связанная с развитием риторической компетенции обучающихся “Основные принципы риторики как языковедческой дисциплины. Из истории риторики”;* *развитие вербально-когнитивного уровня риторической компетенции:* усвоение терминов: риторика, красноречие, оратор, ораторское мастерство, моделирование процессов речи, общения; *развитие мотивационно-ценностного уровня риторической компетенции:* различение содержания старой и современной риторики. Осознание риторической категории как культурной ценности, формирующей языковую личность; *развитие рефлексивно-деятельностного уровня риторической компетенции:* написание эссе “Кому нужна риторика?”

2) *программная тема “Учебно-научная коммуникация. Основы научной и деловой риторики” (4 ч.); тема, связанная с развитием риторической компетенции обучающихся “Основные единицы речевого общения. Организация вербальной интеракции. Невербальные средства общения. Эффективность речевой коммуникации. Доказательность и убедительность речи”;* *развитие вербально-когнитивного уровня риторической компетенции:* усвоение терминов: единицы речевого общения, вербальная интеракция, невербальные средства общения, аргументация речи; *развитие мотивационно-ценностного*

уровня риторической компетенции: различение основных единиц речевого и невербального общения. Рефлексия собственного понимания эффективности речевой коммуникации, вербальной интеракции, доказательности и убедительности речи; *развитие рефлексивно-деятельностного уровня риторической компетенции*: коммуникативный тренинг на тему “Научная риторика – Деловая риторика”.

3) программная тема “Речевые аспекты деловой коммуникации” (4 ч.); *тема, связанная с развитием риторической компетенции обучающихся* “О характеристиках ораторского искусства. Оратор и его аудитория. Подготовка речи. Основные приемы поиска материала. Способы словесного оформления выступления. Логические и интонационно-методические закономерности речи”; *развитие вербально-когнитивного уровня риторической компетенции*: усвоение терминов: ораторская речь, дискурс; *развитие мотивационно-ценностного уровня риторической компетенции*: осмысление прагматических целей правильной, выразительной и убедительной ораторской речи. Углубление рефлексии по личностному содержанию собственной индивидуальности. Рефлексиование собственных ораторских возможностей (потенций); *развитие рефлексивно-деятельностного уровня риторической компетенции*: мини-сессия публичных выступлений (6-7 минут) на темы: “Как стать оратором?”, “Книга, которую надо почитать”, “О воспитании детей без физических наказаний”, “Моя программа процветания нашей страны”.

4) программная тема “Виды и причины языковых ошибок и коммуникативных неудач” (4 ч.); *тема, связанная с развитием риторической компетенции обучающихся* “Классификация видов красноречия: политический дискурс, дипломатическое общение, деловая речь, военное красноречие, академический дискурс, педагогическая риторика, судебное красноречие, бытовое общение”; *развитие вербально-когнитивного уровня риторической компетенции*: усвоение терминов: виды красноречия, текст, дискурс, классическая риторика, неориторика; *развитие мотивационно-ценностного уровня риторической компетенции*: различение содержания старой и современной риторики. Осознание риторической категории как культурной ценности, формирующей языковую личность; *развитие рефлексивно-деятельностного уровня риторической компетенции*: ролевая игра “Я дипломат / адвокат и др.”.

5) программная тема “Этика и этикет деловой речи и профессионального общения” (3 ч.); *тема, связанная с развитием риторической компетенции обучающихся* “Античный риторический идеал. Речевой идеал в цивилизациях Востока. Традиции русского красноречия. Казахский риторический идеал”; *развитие вербально-когнитивного уровня риторической компетенции*: усвоение терминов: *риторический идеал*; *национальный риторический идеал*. Расширение знаний об истории риторики; *развитие мотивационно-ценностного уровня риторической компетенции*: различение в историческом и национально-культурном аспектах античного, восточного, русского и казахского риторических идеалов. Осознание значимости риторического идеала в теории и практике диалога, полемики, аргументации, доказательства, прагматики; *развитие рефлексивно-деятельностного уровня риторической компетенции*: интерактивная игра (“Мозговой штурм”) “В чем отличие и сходство русского и казахского риторического идеалов?”

6) программная тема “Профессионально-коммуникативные ситуации. Коммуникативные цели и намерения профессионального общения” (4 ч.); *тема, связанная с развитием риторической компетенции обучающихся* “Современная концепция культуры речи. Из истории культуры речи. Культура речи сквозь призму риторики”; *развитие вербально-когнитивного уровня риторической компетенции*: усвоение терминов: речь, формы речевого высказывания, культура речи, речевые формы культуры, языковая норма. Соотнесенность категорий “риторика” и “культура речи”; *развитие мотивационно-ценностного уровня риторической компетенции*: различение суженного и широкого толкования понятия *культура речи*. Осознание норм литературного языка как одновременно

устойчивых и изменчивых. Осознание особенностей риторической модели речевого акта. Формирование собственной позиции по различению “высококультурного” и несоответствующего, с точки зрения культуры речи, риторического выступления; *развитие рефлексивно-деятельностного уровня риторической компетенции*: коммуникативный тренинг на тему “Автопортрет” (задача каждого выступающего охарактеризовать себя как риторическую личность: а) степень владения родным / неродными языками; б) владение механизмами памяти, говорения, аудирования; в) степень раскованности и владения собой; г) владение стилями, нормами языка и пр.; д) часто ли и охотно ли выступаю публично и др.).

Заключение. Опыт дискурсивных практик, который приобретают студенты в ходе обучения по рассмотренной программе развития их риторической компетенции, вкупе с опытом, который обучающиеся приобретают параллельно по программным, также риторической направленности, темам, позволяет будущим учителям-словесникам улучшать качественные характеристики своих последующих дискурсивных практик, одновременно развивая в целом свою риторическую компетенцию.

Согласно рассмотренному планированию одновременно развиваются вербально-когнитивная, мотивационно-ценностная и рефлексивно-деятельностная составляющие риторической компетенции, формирование которой и есть становление функциональной грамотности будущих филологов в риторической сфере. И дискурс в этом случае становится категорией, генерирующей в себе указанные выше компоненты риторической компетенции. При этом практика рефлексии и самореализации личности будущего специалиста становится определяющим фактором в становлении функциональной грамотности обучающихся.

Дискурсивная практика в педагогическом вузе – это, прежде всего, практика диалога, приобретение ценностно-смыслового опыта, как студентами, так и преподавателями. Введение дискурсивной практики в обучение расширяет образовательные границы вузовской лингводидактики и способствует компетентностной подготовке будущих специалистов.

В целом “развитие функциональной грамотности свидетельствует одновременно об эффективном развитии профессионально-коммуникативной компетентности и компетенции будущего педагога-предметника, что, в свою очередь, является убедительной демонстрацией дидактических возможностей компетентностно-коммуникативной лингводидактики” [6, 99].

Помимо этого, поликультурно-полиязычная среда обучения, системное использование заданий и упражнений, направленных на формирование риторических знаний, умений, навыков обучающихся, в условиях преподавания русского языка как неродного студентам-филологам способствуют становлению риторической личности будущих учителей-предметников, повышают эффективность образовательного процесса, языкового обучения, позволяют осуществлять согласование интересов, воспитывать толерантность обучающихся как субъектов полилога культур.

Список использованной литературы:

1 Кибрик, А.А., Паршин, П.Б. Дискурс // 2001 [http:// www.krugosvet.ru/articles/82/1008254/1008254a9.htm](http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008254/1008254a9.htm)

2 Макаров, М.Л. Лингвистическая антропология: очерк направления // Язык. Коммуникация. Культура: тенденции XXI века: междунар. юбил. сб. науч. трудов. Красноярск: Красноярский гос. пед ун-т им. В.П. Астафьева, 2007. С. 218–232.

3 Баранов, А. Н. Введение в прикладную лингвистику: учебное пособие. М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 360 с.

4 Типовая учебная программа общеобразовательной дисциплины «Русский язык» для организаций высшего и (или) послевузовского образования // Типовые учебные программы цикла общеобразовательных дисциплин для организаций высшего и (или) послевузовского образования: Сборник. – Астана, 2018. – С. 133 – 197.

5 Горобец, Л. Н. *Формирование риторической компетенции студентов-нефилологов в системе профессиональной подготовки в педагогическом вузе: Автореф. дисс. док. пед. н. - Санкт – Петербург, 2008. - 38 с.*

6 Кажигалиева, Г.А. *Об образовательном потенциале компетентностно-коммуникативной лингводидактики//Компетентностно-коммуникативные основы языковой подготовки будущих педагогов-предметников в полилингвальном образовательном пространстве: Мат. Международной науч.-методич. конф. (02 октября 2020 г.) / Под ред. Г.А. Кажигалиевой, А.Д. Маймаковой. – Алматы: ИП «Балауса», 2020. – С. 93 – 99.*

References:

1 Kibrik, A. A., Parshin, P. B. *Diskurs // 2001*[http:// www.krugosvet.ru/articles/82/1008254/1008254a9.htm](http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008254/1008254a9.htm)

2 Makarov, M. L. *Lingvisticheskaya antropologiya: ocherk napravleniya // Yazyk. Kommunikatsiya. Kul'tura: tendentsii XXI veka: mezhdunar. yubil. sb. nauch. trudov. Krasnoyarsk: Krasnoyarskii gos. ped un-t im. V.P. Astaf'eva. 2007. p. 218–232*

3 Baranov, A. N. *Vvedenie v prikladnuyu lingvistiku: uchebnoe posobie. M. 2001.: Ehditorial URSS. – 360 s.*

4 *Tipovaya uchebnaya programma obshcheobrazovatel'noi distsipliny «Russkii yazyk» dlya organizatsii vysshego i (ili) poslevuzovskogo obrazovaniya // Tipovye uchebnye programmy tsikla obshcheobrazovatel'nykh distsiplin dlya organizatsii vysshego i (ili) poslevuzovskogo obrazovaniya: Sbornik. – Astana, 2018. – 133 – 197 p.*

5 Gorobets, L. N. *Formirovanie ritoricheskoi kompetentsii studentov-nefilologov v sisteme professional'noi podgotovki v pedagogicheskom vuze: Avtoref. diss. dok. ped. n. - Sankt – Peterburg. – 2008, 38 p.*

6 Kazhigalieva, G.A. *Ob obrazovatel'nom potentsiale kompetentnostno-kommunikativnoi lingvodidaktiki // Kompetentnostno-kommunikativnye osnovy yazykovoï podgotovki budushchikh pedagogov-predmetnikov v polilingval'nom obrazovatel'nom prostranstve: Mat. Mezhdunarodnoi nauch.-metodich. konf. (02 oktyabrya 2020 g.) / Pod red. G.A. Kazhigalievoy, A.D. Maimakovoi. – Almaty: IP «Balausa». –2020, p. 93 – 99.*

**Абдимомынов Е.Б.,¹ Қуттыбаев Ш.Д.²*

¹*М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
Тараз, Қазақстан*

PhD докторанты, edil889@mail.ru

²*Абай атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан*

PhD докторанты, shokan-kuttybaev@mail.ru

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ (XX ғасыр мен тәуелсіздік кезеңінде)

Аңдатпа

Мақалада қазақ қоғамында аламағайып өзгерістер мен ауқымды жаңалықтарға толы кезең болып табылатын XX ғасырдың басындағы әдебиеттану ғылымындағы жаңашылдықтар мен Алаш арыстарының шығармашылықтары туралы пікірлер ұлттық поэзияның шеңберінде тыңғылықты сараланады. Сондай ақ, аталмыш кезеңдегі ақындардың мұраларындағы бостандыққа, ағартушылыққа, саясатқа, рухани құндылықтарға, жалпы халықтың жағдайы мен қоғамдық өзгерістерге қатысты туындылардағы орамды ойлары тәуелсіздік идеясы мен сабақтастықта қарастырылады. Қазақ әдебиетінің эволюциялық даму жолындағы XX ғасырдың басы мен Ұлы Отан соғысы жылдарындағы және одан кейінгі кезең мен Тәуелсіздік жылдарындағы ақындар поэзиясының көркемдік қуаты, тақырыптық-идеялық сипаты, мазмұндық, стильдік ерекшеліктері жан-жақты талқыланады. Сонымен қатар, XX ғасыр мен Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ поэзиясындағы көрнекті ақындардың шығармалары әдебиеттегі дәстүр мен жаңашылдық категориясының негізінде қарастырылып, соның аясында жан-жақты сипатталады. Яғни ұлттық поэзиямыздағы өмір құбылыстарының ішкі сырын, мәнін терең ашып беретін, олардың қасиет-сипатын, типтік тұрғыдан саралап көрсететін шынайы өмір мен көркемөнер арасындағы байланыстың нәзік желілері әр кезеңдегі ақындар шығармашылығымен байланыста талданып, дәстүр мен жаңашылдық сипатында одан әрі айқындала түседі.

Түйін сөздер: поэзия, дәстүр, жаңашылдық, рухани құндылық, ақын

**Abdimomynov E.,¹ Kuttybaev Sh.²*

¹*Taraz Regional University named after M.Kh.Dulati,
Taraz, Kazakhstan*

Doctoral PhD student, edil889@mail.ru;

²*Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan*

Doctoral PhD student, shokan-kuttybaev@mail.ru

TRADITION AND INNOVATION IN MODERN KAZAKH POETRY (XX century and independence)

Abstract

The article analyzes views on innovation in the literary science of the early twentieth century and the work of Alash representatives in an era that is a period filled with profound changes and large-scale innovations in Kazakh society. In addition, works related to freedom, enlightenment,

politics, spiritual values, the position of the people as a whole and social changes are considered the idea of independence and continuity. On the way of evolutionary development of the Kazakh literature, artistic power, thematic and ideological character, substantial and stylistic features of poetry of poets in the beginning of the XX century and during the Great Patriotic War, in subsequent years and years of independence are discussed in detail.

In addition, on the basis of literary traditions and novelty, the works of prominent poets of Kazakh poetry of the 20th century and Independence are considered and comprehensively characterized, i.e. internal motives, the content of life phenomena in national poetry are analyzed in close connection with the works of poets. The original vision of the traditional and differentiated in the literature of the Soviet period in the works of poets from a new perspective, from the point of view of today. In addition, the works of outstanding poets of Kazakh poetry in the period of the 20th century and independence are considered on the basis of classical tradition and novelty in literature.

Key words: poetry, tradition, innovation, spiritual value, poet

**Абдимомынов Е.Б.,¹ Куттыбаев Ш.Д.²*

*¹Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати,
Тараз, Казахстан*

PhD докторант, edil889@mail.ru;

*²Казахский национальный университет им. Абая,
Алматы, Казахстан*

PhD докторант, shokan-kuttybaev@mail.ru

ТРАДИЦИЯ И ИННОВАЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСКОЙ ПОЭЗИИ (XX век и независимость)

Аннотация

В статье в рамках национальной поэзии анализируются мнения о новаторстве в литературоведческой науке начала XX века и творчестве представителей Алаш в эпоху, являющейся периодом, наполненным глубокими изменениями и масштабными новшествами в казахском обществе. Кроме того, в произведениях, связанных с свободой, просвещением, политикой, духовными ценностями, положением народа в целом и общественными изменениями, рассматривается идея независимости и преемственность. На пути эволюционного развития казахской литературы подробно обсуждаются художественная сила, тематико-идейный характер, содержательные, стилистические особенности поэзии поэтов в начале XX века и в годы Великой Отечественной войны, в последующие годы и годы независимости.

Кроме того, на основе литературных традиций и новизны рассматриваются и всесторонне характеризуются произведения видных поэтов казахской поэзии XX века и Независимости, т.е. внутренние мотивы, содержание явлений жизни в национальной поэзии анализируются в тесной связи с творчеством поэтов. Оригинальное видение традиционных и дифференцируются в литературе советского периода в творчестве поэтов поэзияның точки зрения, по-новому, с точки зрения сегодняшнего дня. Кроме того, произведения выдающихся поэтов казахской поэзии в период XX века и независимости рассматриваются на основе классической традиции и новизны в литературе.

Ключевые слова: поэзия, традиция, нововведение, духовная ценность, поэт

Кіріспе. XIX ғасырдағы зар заман ақындарынан кейін ұлт руханияты мен мәдениетін, әдебиетін қолына алған тұлғалар жиырмасыншы ғасыр басындағы ұлы тұлғаларымыз Алаш

арыстары мен өзге де ақын-жазушыларымыз болды. Бұл кезең тарихи, қоғамдық-саяси өзгерістер мен қатар қазақ әдебиеттану ғылымында небары 20-30 жылдың ғана көлемінде әдебиет айдынында болған жаңашылдықтарды суреттеумен де ерекшеленеді. Әдебиеттанушы ғалымдар арасында ерекше иждиһатпен аталатын бұл кезең өзіне дейінгі уақыттарда болмаған жаңалықтардың болуымен сипатталады. Мәселен, сонау сақ, ғұн, түркілер дәуірінен поэзиялық үлгіде қалыптасып, дамып келген әдебиетіміз осы кезеңнен бастап проза, драма, әдебиет теориясы, әдеби жанрлардың тууы мен қалыптасуы және т.б. жаңашыл бағыттарда даму үрдісін көрсетті. Сондай ақ, осы кезеңдегі поэзи өкілдері зар заман ақындарына қарағанда ұлттық мүдде, азаттық, тәуелсіздік секілді ауқымы кең идеяларды әр тарапта дамытып, оған ұлттық құндылықтарды қосып өркендетіп, жүзеге асырудың нақтылы жолдарын тап басып тани білгендігі анық. Пртия құру, газет шығару, кітаптар шығару, ұлт мектептерін көптеп ашу, оларда жұмыс жасайтын мұғалімдерді даярлау, мектептерде дүниауи пәндерді ашып, оларды оқытуға арналған тұңғыш оқулықтарды жазу сияқты ауқымды жұмыстардың да атқарылуы осы кезеңге тән ерекшелік. Бастысы қарахан бастарынан ұлт тағдырын биік қойып, ұлттық мұрат пен теңдік жолында күрескерлік танытқан, идеологиялық күрес жүргізген, қалам қайтаркерлеріміздің де осы кезеңде ғұмыр кешуі аталмыш уақыттың маңыздылығын арттыра түсті. Бүгінгі күнге дейінгі қазақ әдебиетінің осы кезеңіне қатысты зерттеулер жүргізген ғалымдар оны әр түрлі атауды да ұсынып жүргендері аян. Мәселен, көрнекті ғалым М.Мырзахметұлы осынау кезеңді “Ояну дәуіріндегі әдебиет” деп атауды ұсынса, Р.Нұрғали «Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры» [1, 4] – деп атады. Ал зерттеушілердің тағы бір тобы осы кезең әдебиетін «Алаш ұранды әдебиет», “Алаш әдебиеті”, “XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті” деп атауды ұсынып жүр. Бұл бағытта әр зерттеушінің алдыға тартып ұсынған өзіндік дәлелдері мен дәйектері, нақты аргументтері баршылық. Бастысы әр ғалымның зерттеуінде осы кезеңнің айтулы жаңалықтары, ұлт қайраткерлерінің болмысы, атқарған қызметтерінің шынайы көріністері, ұлттық руханиятымызға қосқан үлестері туралы тың деректердің бірінен-соң бірі ашылып жатқандығы көңіл қуантады. Сондықтан, біз де аталмыш кезең әдебиетіне ерекше тоқталып, ұлттық поэзиядағы дәстүр мен жаңашылдыққа қатысты тұстарына талдаулар жасап, жан-жақты саралауға күш салдық.

Әдістеме. XX ғасырдың бас кезіндегі әдебиет пен поэзияның тағы бір ерекшелігі онда өзіне дейін болмаған, болса да көркемдік қуат ала алмаған тақырыптардың жиі әрі өткір көтерілуінде болды. Мәселен, осы кезеңде ұлттық тілге, дінге, өнерге, сал-санаға, жалпы қазақы дүниетанымға, және оқу-ағарту тақырыптары өткір көретілді. Әсіресе толықтай бодан елге айналып ұлттық құндылықтарынан қол үзуге айналған халқымыздың надандықпен күресі, басқа да дамыған елдер секілді оқу, білімді игеріп ел игілігіне жарату, бір сөзбен айтқанда ағартушылық мәселесі өте өткір көрінді. Сөйтіп, Қазақ сахарасында XIX ғасырдан бастау алған ағартушылық-демократтық идеялардың қанат жайып өркендеуі XX ғасырдың басында жаңа серпінмен тың туындыларды дүниеге әкелумен толығы түсті [2, 9]. Бұл орайда А.Байтұрсынов, Ә.Бөкейханов, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, М.Әуезов, М.Жұмабаев, Х.Досмұхамедұлы, С.Торайғыров, Ш.Құдайбердіұлы, Ә.Ермеков және т.б. қайраткерлердің еңбектері айрықша елеулі болды. Олар ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық құндылықтарымыздың қайта түлеуіне, елдің есін жиып тәуелсіздікке ұмтылуына, білім-ғылымды игеріп мемлекетімізді демократиялық жолмен дамуына, әдебиеті пен мәдениет жүйесіне өзгеріс әкелуге бастарын қатерге тіге отырып тәуекел етті. Азаматтық қоғам тұрғысынан еркін ойлап, дүниеге сергек көзбен қарасақ зиялыларымыздың ұстанған бұл жолы, бағыты өте дұрыс. Олай дейтініміз, жалпы халықтың ой-санасы оянбай, саяси көзқарастары дұрыс қалыптаспаса, рухани тамырын дұрыс бағамдап танымаса ауқымды қоғамдық реформаларға бет бұру мүлдем мүмкін емес. Алаш қайраткерлері осындай үлкен реформалар жасап, ұлтымыздың тарихында, әдебиеті мен мәдениетінде үлкен дүмпу жасай білді. Осы кезеңде тарихымызда да бірнеше ірі саяси оқиғалардың да болғандығы белгілі.

Сыртқы және ішкі саясатымызда орын алған мұндай айтулы оқиқалар қазақ ақындарының шығармашылығына да өз әсерлерін тигізбей қоймады. Патшалық Ресей империясына өз ішінде жасалған қарсы толқулар, оған сыртқы күштердің әсерін көзбен көрген қазақ зиялылары да өз ұлтының өзге өркениетті, тәуелсіз елдердің қатарынан көрінуді аңсады, сол жолда өз ниеттерін іске асыруды мұрат тұтты. Оған жететін бірден-бір төте жол оқу, білім, яғни ағартушылық жолы деп білді. Мәселен, осы кезеңдегі шоқтығы биік ақын С.Торайғыров:

Қараңғы қазақ көгіне,
Өрмелеп шығып, күн болам!
Қараңғылықтың кегіне
Күн болмағанда кім болам [3, 68]

деп сол кезеңдегі толғақты, әрі өзекті мәселені өлеңмен өрнектеп жеткізді.

Алмағайып реформалар мен рухани ренессанс дәуірі болған осы кезеңде қазақ ақын-жазушылары шығыстық ағартушылық, батыстық ағартушылық, ағартушы-демократтық, және ұлт-азаттық бағыттағы ақын-жазушылар секілді бірнеше бағыттарға бөлінді. Зерттеушілердің пікірінше бұл салада бірізділік байқалмайды. Бірі үш бағытқа бөлсе, енді біреулері төрт бағытқа бөліп қарастырады. Аталмыш бағыттағы ақын-жазушыларымыздың бір бөлігі халықты дін арқылы, діни оқу арқылы ағартуды көздесе, тағы бір тобы жаңаша Еуропаша білім алып өркендетуді көздеді, ендігі бірі тобы бостандықты ту етіп еркіндікті жырлау арқылы халықты оятуға күш салды. Дегенмен, әр бағыт өкілдерінің бағыты бөлек болғанымен ұлттық мұрат пен мүддеге, күрескерлік пен ұлттық сананы оятуға, жалпы елді біріктіріп рухани өрлеуге жетелеуге келгенде бірізділік танытанындығы байқалады.

Мәселен, діни-ағартушылық немесе шығыстық ағартушылық бағыттың басында тұратын көрнекті өкілі Мәшһүр-Жүсіп Көпеев:

...Дінімізді кемітіп қорламасын,
Көзімізді бақырайтып ұрламасын. Баламызды билетсін өзімізге,
Оқытсын деп орысша зорламасын [4, 59]

--деп сол тұстағы орысотаршыларының діни ұстанымдарына қарсылық білдірсе, Батыстық ағартушылық бағыттың көрнекті өкілі А.Байтұрсынұлы:

Қазағым елім,
Қайқиып белің,
Сынуға тұр таянып.
Талауда малың,
Қанауда жаның,
Аш көзінді оянып [5, 54]

– деп халықтың қалың ұйқыдан көзін ашу қажеттігін ашына жырға қосты.

Дегенмен, қазақ қаламгерлерінің отаршылдықты қаншалықты сынап, одан құтылудың қажеттігін жарлап, елді оянуға үндегенімен осы кезеңде бұрыннан қазаққа тізе батырып үйренген империялық билік өзінің сұрқия, солақай саясатын жалғастыра берді. Оның салдары ақындарымыздың шығармашылық ойлау еркіндігінен айырып, қуғын-сүргінге ұшыратуға, тіпті олардың ұрпақтарына да «халық жауының ұлы, қызы» деген секілді жалған айыптар тағылып қудалауға душар еткендігі де тарихтан белгілі. Осы кезеңде патшалық ресей, Кеңес империясы деп аталатын жаңа алып күшке ие болды. Бұл үкіметтің күшіне енген тұстағы қазақ поэзиясындағы дәуір тынысы социалистік жүйенің жақсылығын дәріптеуге мәжбүр болды. М.Жұмабаев, І.Жансүгіров сынды бірқатар реалистік ақындардың қоғамның күнделікті тыныс-тіршілігін суреттеп, өзі де, ойы да бұғауда жатқан қазақ қоғамының санасына сілкініс жасау мақсатындағы шығармашылық ізденістер оң нәтиже бергенімен олардың өздерін зұлматтың құрбанына айналдырды. Іле-шала соғыс өрті тұтанған кезде де қазақ ақындары майдан даласындағы кеңес әскерінің табыстарын жырлады. Бұл шақта қарт ақын Жамбыл Жабаев бастаған Қасым Аманжолов, Сырбай

Мәуленов, Ғали Орманов, Жұбан Молдағалиева, Мәриям Кәкімжанова сынды поэзия өкілдері жарқырай көрінді. Бұл орайда майдандағы шайқастағы, ондағы жауынгерлердің ерен ерлігін, қалыптасқан ахуалды суреттеуде Қасым Аманжолов сынды майдангер-ақындардың өлеңдері шынайылығымен дараланды. Ал, Жамбыл Жабаевтың “Ленинградтық өренім” туындысы қоршаудағы кеңестік қала тұрғындарының ұранына айналды. Оның орыс тіліне аударылып қала көшелеріндегі бағаналарға ілінуі де қарт ақынның шығармашылық әлеуетінің жоғары екендігін білдіреді.

Нәтижелер. Жалпы қазақ әдебиеті үшін жауынгерлік, әскери поэзия таңсық тақырыптардың қатарынан емес. Оған жыраулар поэзиясы нақты мысал бола алады. Ал соғыстан кейінгі халық шаруашылығының қайта аяққа тұруы, өндіріс орындарының құрылуы, нағыз еңбек адамдарының образдарын жасаудағы жанрлық ерекшеліктер қазақ поэзиясына өзгешеліктер ала келеді. Дегенмен, бұл жанрлық алуантүрлілікте қазақ ақындарына еш қиындық туғызбады. Керісінше соғыстан кейінгі елдің жағдайынан хабар беретін үлкен поэтикалық туындылар өмірге келді.

Соғыс жылдарындағы қазақ ауылының тұрмысын жырға қосқан Мұқағали Мақатаев сынды ақындардың да туындылары да халық жүрегінен өз орнын таба білді. Мұқағали Мақатаев поэзиясының ықпалымен қазақ өлеңдеріне лирикалық сарын келді. Ақындар күнделікті тіршіліктен, заман ағымынан бөлек сүйіспеншілік, махаббат тақырыптарында өз жырларына арқау етті. Ақындар сонда да болса қоғамдағы өзгерістерді ішінара жырға қосу үрдісінен қол үзіп кете алмады. 1961 жылы қазақ даласынан ғарыш көгіне кеңес азаматының жол тартуын қазақ ақыны Олжас Сүлейменов “Адамға табын Жер енді” өлеңінде жырлады. Ал, Қасым Аманжолов ХХ ғасырдың екінші жартысынан бастап қазақ қоғамының өзекті мәселесіне айналған баспана мәселесін жырға қосады. Ақын Әбділдә Тәжібаевтың 1984 жылы баспадан шыққан “Таныс дауыстар” деп аталатын жыр жинағындасоциалистік қоғамның ыдырай бастауы, соның есебінен кеңес адамдарының бойынан жат қылықтардың көп байқала бастағанын ашына жырына қосты.

Апырау, бұлне?
Неболып біздеркеткенбіз?
Қайдан шыққанбыз?
Қай жерге келіп жеткенбіз?
Айтсаңдаршы енді-
Кім болып осы кеткенбіз?

– деп жырлады қарт ақын.

Бүгінгі мен кешегіне салыстыра отырып жырлаған лирик ақын Қадыр Мырза Әлінің өлеңдерінде де қоғамдық мәселелер, өз дәуіріндегі өзекті түйткілдер қылаң береді. Мәселен:

Бабамыздың шоқ басқан табанымен,
Бірдей екен жақсысы жаманымен;
Бір жаманы – тынымыз көше берген,
Бір жақсысы қимаған даланы кең.
Біржаманы – жел сөзге ерген екен.
Бір жақсысы – тілге ерік берген екен.

Мұндай сарын Қазақ ақындары Ә.Тәжібаев пен Х.Ерғалиевтың “Мен кешеден келдім бүгінге”, “Жылдар, жылдар” деп аталатын поэмаларында бар. Бұл туындыларда Қазақстан мен оның халқының соңғы жарты ғасырдағы тарихы суреттеледі.

Осынау поэтикалық хронологиядан тамыр тартқан қазақ ақындары 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасында реалистік көзқараспен жырлай білді. Оқиғаның шынайылығы оның қазақ қоғамында көптен шешуін күткен мәселелердің шешімі болғанын желтоқсаншы ақын Қайрат Рысқұлбеков өз туындыларында шебер суреттеді. Сол секілді биік саяси мінбелерден Желтоқсан оқиғасының ақиқатына үңілген Мұхтар Шаханов та аталған оқиғаның әдеби бейнесін жасауға көп еңбек сіңіре білді.

Жалпы ХХ ғасырдың басындағы ақан-жазушыларымыз бен Кеңестік дәуірдегі қазақ поэзиясының жарқын өкілдерінің туындыларында ел, жер, қала мен дала, жаңа қоғам, ауыл өмірі, шаңырақ қасиеті, тіл, дін, діл, бостандық, азаттық секілді ауқымды тақырыптардың көптеп көтерілуі түптеп келгенде елдің тәуелсіздікті аңсап, оған қол жеткізу жолындағы асқақ арманы мен орамды ойларының өрістетудің өзегі болып табылатындығымен ерекшеленеді. Осылайша ғасырдан ғасырға жалғасып, ел жадында әр заманда жаңғырып, түрленіп, толығып, қанат жайған ұлы идея – тәуелсіздік идеясы баба мен ұрпақ арасындағы сабақтастыққа негіз болып поэзия тілімен суреттеліп отырды. Қазақ поэзиясы өзінің бірнеше ғасырлар тарихында еш ауақытта азаттық, еркіндік, тәуелсіз идеяларын назардан тыс қалдырмаған. Керісінше әр уақыттың тарихи, қоғамдық өмірінің сұранысына байланысты жаңа сапаға көтеріліп, әр кезеңнің әдебиеті бірін-бірі өзара сабақтастықта толықтырып, дамып отырған. Ұлттық әдебиетіміздің әр кезеңі салыстырмалы түрде қарағанда өзіне дейінгі әдеби бағыттарды, поэзиялық жырларды тақырыптық-идеялық тұрғыда өсіріп, көркейтіп тұрды. Бір-бірінің орнына келген поэзиялық туындылар өзіне дейінгі дәстүрлі қазақ поэзиясының шын мәніндегі өмірлік, қоғамдық мәні мен саяси функцияларын толықтай сақтай алмағынымен, шығармашылық дәстүрін, қалыпты эволюциялық дамуын одан әрі жалғастырып отырды. Түйіндеп айтқанда қазақ өмірін жан-жақты баяндаған дәстүрлі поэзия әр кезеңде өзіне сай көркемдік қуатымен, стильдік ерекшелігімен, дәстүрлі бағытымен дамыды [6, 35]. Бұдан шығатын қорытынды, қазақ поэзиясы, қазақ әдебиеті секілді дәстүрлі түрде жаңашылдық сипатта дамып келді. Осы жерде әдебиеттегі дәстүр мен жаңашылдық деген үлкен ұғымның көрінісін байқауымызға болады.

Дәстүр мен жаңашылдық әдебиеттану ғылымы үшін әдебиеттің барлық тенденциялық дамуын, бағыты мен сипатын, қол жеткізген жетістігі мен кемшіліктерін айқындап көрсететін маңызды компонент болып табылады. Дәстүр мен жаңашылдық бірінсіз-бірінің мәні мен мазмұны толықтай ашылмайтын, өзара тығыз бірліктегі категориялар. Проза мен поэзияға қатысты солай. Жаңашылдық дәстүрдің бастауы болса, оның негізгі мәні дәстүрге айналу болып келеді. Жаңалықсыз дәстүрдің болмайтыны секілді, дәстүрдің дәрежесіне көтеріле алмаса, ол да жаңалық емес болып қалады. Әдебиеттің қандай да бір мәселесі, қарастыратын объектісі болмасын осы дәстүр мен жаңашылдық категорияларының өзара бірлігі мен сабақтастығы тұрғысынан зерттеліп, зерделенгенде ғана әдебиет дамуының толықтай шынайы бейнесін, келбетін көруге болады [7, 22]. Бұл сұлу сөздің сұңқарын, сымбатын бар бітім-болмысымен шебер де әсерлі етіп бейнелейтін поэзияға да қатысты маңызды мәселе. Сондықтан, бүгінгі қазақ поэзиясы туралы сөз қозғағанда оны әдебиеттегі дәстүр мен жаңашылдық категорияларының негізінде қарастырудың маңызы ерекше болмақ. Оның үстіне қазақ поэзиясы өзінің сан ғасырлық тарихында, әр кезеңде өзіндік ерекшеліктері мен қатар өлеңнің тақырыптық-идеялық, көркемдік-бейнелілік танытқан әр кезеңінде қалыптасқан дәстүр бойынша дамып, жаңашылдық сипатын көрсетіп отырған.

Зерттеуші атаған жас ақындардың өздері бұл күнде алды екіден, соңы бірден өздерінің жеке жыр жинақтарын шығарып, әдебиетші қауымның алдында беделдерін өсіріп, әдеби айналымға тың ой, соны тақырыптарды енгізіп жатыр. Дәстүрге мойын бұра отырып біздер әдебиеттегі жаңа құбылыс дейтініміз сол көптеген жылғы жинақталған тәжірибенің, көркемдік дәстүрдің озығы, алдыңғы қатарында болуға тиістігін және “жаңашылдық дегеніміз көнерген, тозған дәстүрден арылып, өз заманының прогресшіл, ілгерішіл талабына сәйкес дәстүрден, өнегеден барып туындайтын құбылыс” [8, 45] екендігін бағамдаймыз.

Талқылау. Қазақ поэзиясындағы ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүр бүгінгі күні жаңаша үрдіс ретінде көрініс беріп отыр. Уақытты қарсы алуы мен онымен санасу тұрғысынан алғанда жоғарыда есімдері аталған ақындардың және біз атаған тізімге ілікпей қалған басқа да шығармашылық иелерінің де жалпы дүниені танулары, уақыттың ағымына ілесе алуы жағынан екі түрлі бағытта қалыптасқандығын аңғарамыз. Сондай ақ, ХХ ғасыр басындағы және одан кейінгі уақыттардағы ақындардың шығармашылығынан қатаң

цензураның да көрініс беріп отырғандығын байқаймыз. Өкінішке орай, әдебиетімізде қалыптасқан бұл келеңсіз құбылыс еліміз тәуелсіздік алғанға дейін созылды. Дегенмен, цензуралық кезеңнің өзінде өзінде ақындарымыз барлық хал-қадірінше қоғамның шындығын бірде ашық, бірде астарлап жеткізіп жатты. Жүректен шыққан мұндай шынайы шындықтардың көркем әдебиетте поэтикалық түрде көркем сөзбен өрнектелуінің дәрежесі мен деңгейі өз алдына бөлек мәселе де, ол шындықтың айтылуы басқа әңгіме. Солақай саясат жүргізіп, қатаң цензура орнатқан Кеңес үкіметі кезінде ақ пен кара бояудың орнын түрлі-түсті, тіпті «түсініксіз» бояулардың алмастырып кеткендігі де шындық. Сондықтан, халқымыз тәуелсіздікке қол жеткізіп, азаттықтың ақ таңа атқанда ғана елімізде сөз бостандығы, сөз өнері демократиялық жолмен дами түскендігі көңіл қуантады. Қалай айтсақ та, қалай болған күнде де «әдебиет мінберінен», «поэзия әлемінен» ашық әңгімелердің айтылып, шынайы жырлардың жырлануы тәуелсіздік кезеңінде көптеп айтыла бастағандығы белгілі. Мұны біз тәуелсіздіктің ең бірінші, әрі басты жетістігі деп түсінгеніміз абзал.

Мәселен Н. Айтұлының “Қазақ сиқы” өлеңіне назар аударсақ:

Сөз айтпаймын мен саған қитығардай,

Тұрмысыңның, қарашы, сиқы қандай?

Жалғыз үйден аумайсың жау тонаған,

Үрерге иті, сығарға биті қалмай?

... Бойға біткен бұйырмай құтың-дағы,

Төсеніштің қалмады бүтін жағы,

Екі қолың босамас борбайыңнан,

Тозған шалбар тоналса бұтыңдағы [9, 77].

Ақын бұл өлеңінде тәуелсіздік жарияланғаннан кейінгі алғашқы жылдардағы қоғамда көрініс берген тұрмыстық, әлеуметтік жағдайларды, халықтың жағдайы мен ұлт тағдырын баяндаған. Сондай ақ, ақынның осы өлеңінен оның азамматтық тұлғасы мен ұстанған негізгі нысанасы да айқын көрінеді. Мұншалықты қазақ қоғамының ашық сипатта суреттелуін ХХ ғасырдың басындағы Алаш қайраткерлерінің мұраларынан да көреміз. Сол кезеңнен кейінгі уақыттарда, яғни кеңестік әдебиет тұсындағы әлеуметтік-қоғамдық тұрмысты мұншалықты суреттеуге қатаң тиымдардың салынғандығы белгілі.

Сонымен қатар, қоғамдық өзгерістер мен реформалардың аласапыранға түскен уақытында әдебиет ағымының да дами түсетіндігін аңғаруға болады. Оған ірі қоғамдық өзгерістер мен саяси реформалар орын алған өткен ғасырдың басындағы жағдайлардың әдеби дамуға тигізген ықпалынан көруімізге болады.

ХХ ғасырдың басындағы қазақ поэзиясының шоқтығы биік ақындары төңкеріске дейінгі және одан кейінгі уақыттардағы елдің тұрмыс-тіршілігін, қоғамдық құбылыстарды барынша анық, ашық айтуға тырысып бақты. Жоғарыда біз атап көрсеткен Несіпбек Айтұлының өлеңіндегі қоғамның шындығы өткен ғасырдың басындағы Мағжан ақынның қазақ өмірін суреттеп жазаған өлеңдерімен сабақтас, ұқсас болып келеді. Аталмыш ақындардың өлеңдерінің ұқсастықтары адамдардың өміріндегі орын алаған түрлі қоғамдық ерекшеліктерге де байланысты болса керек. Бұл орайда ақындардың әдебиет өкілі ретіндегі міндеттерінен қоғамның жаршысы ретіндегі азаматтық міндеттері үстем тұр. Олар ел өміріндегі келеңсіз тұстарды суреттеу арқылы барша шындықты айтуға тырысқан.

Сондай ақ, әдебиеттің, ондағы көркем шығармалар мен поэзиялық туындылардың көркемдік, тақырыптық-идеялық, жанрлық, стильдік және т.б. қырларының қауғалап өсіп, дамуына сол кезеңдегі сыртқы және ішкі факторлардың да белгілі бір деңгейде әсер еткендігін білеміз. Бұл орайда қоршаған ортаның қоғамдық маңызы өте айрықша. Жалпы сыртқы факторлар ретінде ата-бабамыздың ықылым замандардан мемлекетіміздің азаттығын, тәуелсіздігін, белгілеуін, соны мақсат тұтқандығын, елдің рухани тұрғыда жаңғыруын алуымызға болады. Осы сыртқы фактордың біздің әдебиеттің дамуына тигізген ықпалы зор болды. Мәселен, күллі адамзаттың дамуында қатыгездіктер мен қайшылықтарға,

алапат өзгерістерге, айтулы жетістіктерге толы болған ХХ ғасырдың ең басты жетістігі ол біздің тәуелсіздігіміз болды. Сондықтан бұл дәуірдегі қазақ әдебиетінің, қазақ поэзиясының дамуы бұрынғы кезеңдерге қарағанда айрықша сипатта болғандығы анық. Бұл сарынның ұшқынын ұлттық поэзиямыздан да көруіміз еш қиындық тудырмайды. Өткен ғасырдың аяғында ақ, тәуелсіздікке байланысты том-том кітаптар жазылып, жүздеген өлең-жырлар айтылды. Олардың барлығында еркіндік пен азаттық идеясының көркемдік сипатының бояуы анық байқалып тұрды. Тәуелсіздігімізді алып, азат ел атанғаннан бастап ұлттық поэзиямыздағы шығармаларда көнетүркілік сарын, жыраулар әдебиетінің үлгісі, Мағжан Жұмабаев бастаған романтикалық-символистік бағыт көптеген ақындардың айқындаушы стилі ретінде қалыптасты. Бұл топтағы ақындардың да шығармаларында азаттықтың ақ таңы мен тәтті тәуелсіздік туралы өзекті ойлардың көптен көрініс бергендігін аңғарамыз.

Мәселен, Тәуелсіздікті ақын Оңайгүл Тұржан:

Быт-шыт болды бодандықтың түрпісі,
Қандай сұлу азаттықтың күлкісі.
Сәби болып жүгіреді далада

Бостандықтың ғажап күміс күлкісі [10, 25]

–деп, бостандықты сәби күлкісінің сынғырымен өлшейді.

Ия, барлық елдің маңдайына біте бермейтін тәуелсіздік біздің халқымызға тәңірден жеткен тәтті сый секілді көрінетіндігі де рас. Сондықтан, ақынның оны бейкүнә сәбидің күлкісіне теңеуі де орынды болмақ. Тіпті қазіргі күннің өзінде тәуелсіздікке қол жеткізе алмай қаншама елдің шарқ ұрып жүргендігін көзімізбен көріп те жүрміз. Біздің халық бұл тәтті де қымбат ұғымның қадірін ерекше бағалайды, болашағын байыппен бағадайды деп білеміз. Оларды қазақ поэзиясындағы азаттық туралы жазылған өлеңдерден байқауға болады. Жалпы еркіндік, азаттық тақырыбы әдебиеттің мәңгілік тақырыптарының бірі де бірегейі. Сондықтан, алдағы уақыттарда да бұл тақырып әдебиеттің басты тақырыптарының бірі болып қала береді деген ойдамыз.

Ал енді ішкі факторларға саяси-әлеуметтік жағдайлардың тұйыққа тірелуі, адамдардың, соның ішінде шығармашылық субъектілерінің өздерінің әлеуметтік жағдайларының нашарлауы тәуелсіздіктің ішкі жағындағы кедергілерді көрсетеді. Біздің поэзияда, ақындарымыздың шығармашылығында бұл екі фактор да орын алды. Ақындарымыз сыртты факторларды бойларына сіңіре отырып, олардың трансформациялануы арқылы жаңа туындыларды дүниеге алып келді. Содан барып жалпы поэзиялық шығармаларды тұтастай қамтыған күйзеліс пен иналыс, мұңлы сарын, қатулы қабақ пайда болды. Біз тануға тиісті шындықтар көркем шығармалардан тіпті қоюлана түсіп, айқын көрініс бере бастағанын байқаймыз. Бұл қоғамдық орта қалыптастырған әрі әлеуметтік, әрі өмірлік шындық. Мәселен, Ш.Әбдікәрімовтың “Ел көшті” өлеңіндегі қазіргі қазақ елінің тағдыры былайша суреттелеген:

Сол сұрақ...

Сол бір сұрақ ырықты алып,
Шыбықтай тұрып кетем сынып барып.
Шықпайды көкейімнен жауабы әзір,
Тобықтай тамағыма тұрып қалып.
Дертінді жүрмесе де елеп ешкім,
Мен сезем,
Көзі соқыр көр емеспін.
Тау асқан Алаш жұртың аз ба саған,
Ана-жұрт,
Ата-жұрттан неге көштің? [11, 27]

– деген жолдарда белгісіздеу бір бөлшегі ел-жұрттың туған мекеніне қоныс аударуына баса назар аударған. Туған жер, ата қоныс қазақ халқы үшін қашанда ыстық, қымбат. Алайда адамның ол жерден ауа көшуі қазақ баласына төнген ауыртпашылықты көрсетсе керек.

Өлеңде ақын осы жайттарды көрсетуге барынша тырысып баққан. Ақын өзі тұрған Байқоңыр қаласының қазіргі геосаяси жағын барынша ақтарып, ұрандатудан гөрі елдің ата қонысынан ауа көшуін айту арқылы жалпы халыққа, қоғамға ой тастаған.

Қорытынды. Түйіндеп айтқанда, ХХ ғасыр басында тарих сахнасында патшалық Ресейді Кеңес одағы алмастыруы оқиғасы орын алды. Өз кезегінде әуелі патшалық Ресейдің кейіннен Кеңес одағының құрамында отар болған қазақ еліне бұл саяси оқиғалар да үлкен әсер етті. Бастысы халықтың белгілі бір бөлігінің көзі ашылды. Сауаттана бастады. Империядан Одаққа айналған елден азаттықты алып қалуға ұмтылған қазақ зиялылары жанкештілікпен әрекет етіп жатты. Олар бұл әрекеттерін нәтижеге бастайтын нәрсе әдебиет екенін сезе білді. Әдебиет болғанда халықтың негізгі бөлігі әлі де қараңғылық құшағында жатқандықтан оларға өз сөзін жеткізуді қазақ ақындары өлең сөзге сеніп тапсырды. Нәтижесінде М.Дулатов қазақты жырымен оятса, А.Байтұрсынұлы ұйқыдағы қазақты маса болып оятуды мақсат етті. М.Жұмабаев тәуелсіздік жолындағы майданда түбінде сөзсіз жеңіске жететін жастарға үлкен сенім артты.

Заманның шындығын сөз етіп, халықтың мақсат-мұраты болған тәуелсіздік төңірегінде ұлт болып ұйысуға шақырған ХХ ғасыр басындағы қазақ ақындарының өлеңдері 100 жыл өтсе де өзінің маңызын жоя қоймады. Олардың өлеңдеріндегі кеңестік жүйенің буынын бекітуге қарсы келетін осы бір жат элементті ХХ ғасырдың 30-жылдарында-ақ байқап қойған Кеңес Үкіметі қазақ ақындарының көбін қудалады. Сол арқылы әдебиеттегі қазақ халқының тәуелсіздік идеясын көтеруге тыйым да салуға тырысып бақты. Сонымен қатар, олар белгілі бір дәреже өз дегендеріне қол жеткізе алды. Дегенмен, қазақ ақындары қылышынан қан тамған кеңестік жүйенің қол астында, бақылауында өмір сүре жүріп те, біртұтас ел болуды жырлаудан аянып қалған емес. Мәселен бүгінде Қазақстан Республикасының Әнұраны болып қабылданған Жүмекен Нәжімеденовтің “Менің Қазақстаным” атты өлеңі ә-дегеннен өзін қазақ сезінетін әрбір жанның тұла бойын шымырлатып, олардың тәуелсіздік үшін күреске шақыра алады. Сол себептен де 1986 жылдың желтоқсанында Алматы қаласында кеңестік жүйенің озбыр саясатына қарсы шыққан қазақ жастары дәл осы әнді ұран етіп, алаңда шырқады. Тәуелсіздік алғаннан кейін туынды авторлары бұл әннің Қазақстанда тың игеру жылдары белең алып, республиканың солтүстіктегі 5 облысын Ресейге қосу сынды қитұрқы саяси шешімдерге қолға алынғалы тұрған шақта дүниеге келгенін айтты. “Поэзия – адамзаттың көркемдік ойлау дүниетанымының көрсеткіші” [12, 328] дегендей осынау қиын сәтте дүниеге келіп, тәуелсіздік идеясын мәтіндегі әрбір сөздің ығына жасырған өлеңнің күдіреті еріксіз таң қалдырады.

Тәуелсіздікке дейінгі жылдары Алаш алыптарының бірінен соң бірінің ақталуы да қазақ әдебиетіне үлкен дүмпуалып келді. Тіпті жамбылдық ақын Бауыржан Үсенов бір жылда атылып кеткен алыптардың аянышты халі суреттелетін «Қара машина» атты өлең жазып, қазақ әдебиетіндегі тәуелсіздік тақырыбын көтеру мәселесіне қозғау сала түсті. ХХ ғасыр басындағы Алаш қайраткерлері мен ақындарымыз өзіне дейінгі замандарда негізі салынған дәстүрлі поэзияны одан әрі әртараптандырып, дамыта түсті. Ал олардан кейінгі Кеңестік дәуірдегі ақындарымыз, өз жырларымен халықтың рухын оятып, тәуелсіздік идеясының ел жадында жаңғыруын жеделдетуге күштерін салды. Мұның балығы, әдебиетіміздегі дәстүр мен жаңашылдық деп аталатын үлкен ұғымның көлемінде қарастырылатын ауқымды мәселеге айналғандығы анық. Бұл туралы Т.Шапайдың: “Дәстүр жалғастығы – әдебиет, соның ішінде поэзия үшін де, дамудың тамырдай магистральды арқауларының бірі” – деген пікірі еріксіз ойға оралады [13, 78].

Қоғамның өз-өзінен қожырап, жалпы ұранға айналған құндылықтар өзін-өзі жоққа шығара бастаған кезеңде, жаңа арна тауып ағуға ұмтылған шығармашылық тасқынын белгілі бір арнаға түсіре білген таланттар бұл күнде әдебиет айдынына өздерінің еркін жүзу алаңын жасай білді. Ойлау әлемінде қалыптасқан тұрақты шаблондарды бұзып, жария жайдақтықтан бөлек ойы нәзік, сыры терең, рухы қуатты лирикалық туындыларды өмірге алып келді. Осылайша поэзиялық шығармалар ішкі кеңістікке, ішкі қуатқа ие болды. Шығармашылық

субъектісінің дүниетанымы өзгеріп, танымдық құбылыстардың да басқа қырлары біртіндеп ашыла түсті. Яғни “өмір құбылыстарының ішкі сырын, мәнін терең ашып беретін, олардың қасиет-сипатын, типтік тұрғыдан саралап көрсететін” [14, 45] шынайы өмір мен көркемөнер арасындағы байланыстың нәзік желілері айқындала бастады. Бұл орайда біз әдебиеттегі барша жақсыны жоғарыдағы буынға таңып, оларды әрлеп, әшекейлеп түсуден аулақпыз. Айтпағымыз олардың алдындағы буынның өкілдері мойынсұна бастаған жария ұран, жасанды тамсанудың жойылғандығы, адам мен өмірдің бетпе-бет келіп, поэзиядағы кейіпкерлердің ішкі толғанысы, күрсінісі арқылы, ақындардың бұрынғыдай жадағай суреттеуден арылып, сол оқиғаға тікелей араласушы ретінде байқалғандығы [15, 88]. Сондықтан ойымызды түйіндеп, жүйелеп, қорыта келгенде айтарымыз, уақыт пен қоғамның сұранысын қабылдау призмасы тұрғысынан қарағанда, әдебиеттің даму ағымындағы дәстүр мен жаңашылдық категориясының мәні мен маңызы айрықша.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Р.Нұрғали. Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры. – Астана: Күлтегін, 2002. - 528 б.
2. Әбдіқадырова Т.Р., Әбдімомынов Е.Б. Алаш және ұлт әдебиеті (XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті). – Тараз, 2015. – 309 б.
3. Торайғыров С. Өлеңдер мен аудармалары. Шығармаларының екі томдық жинағы. – Алматы: Ғылым, 1993. – Т.1.– 285 б.
4. Көпеев М.Ж. Таңдамалы: екі томдық. – Алматы: Ғылым, 1998. –Т.1.– 246 б.
5. Жеті ғасыр жырлайды: екі томдық. – Алматы: Жазушы, 2008. –Т.2. – 528 б.
6. Ерғөбек С.С. Қазақтың дәстүрлі жазба әдебиеті (XIX-XXғ.ғ.). – Түркістан: Тұран, 2012. – 220 б.
- 7.Базарбаев М. Заман тудырған әдебиет. – Алматы: Жібек жолы, 2005. – 365 б.
8. Қазақ поэзиясындағы дәстүр ұласуы. – Алматы: Ғылым, 1991. – 210 б.
9. Айтұлы Н. Рухымның падишасы. – Алматы: Жазушы, 2005. – 147 б.
10. Тұржан О. Махамбет өлеңдерінің поэтикасы. - Алматы: Ақиқат, 2003 - №9 - 134 б.
11. Әбдікәкімов Т. Ырауан: өлеңдер, балладалар, толғау. – Алматы: Атамұра, 2010. – 230 б.
12. Тебегенов Т., Асылбекұлы С. Жұмекен Нәжімеденов поэзиясының көркемдік сипаты. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ-дың ХАБАРШЫСЫ, «Филология» сериясы, №4(74), 2020. – 483 б.
13. Шапай Т. Шын жүрек бір жүрек. – Алматы: Жазушы, 1999. – 280 б.
14. Ысқақ Д. Сын өнері: Әдеби сынның теориясы. - Алматы: ҚАЗАҚПАРАТ, 2001 - 304 б.
15. Ержанова С.Б. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ поэзиясының көркемдік тұтастығы мәселелері // Фил. ғыл. докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайын. диссертация. – Алматы, 2009. – 286 б.

References:

1. Nurgali R. Kazak adebietinin altyn gasyry. - Astana: Kultegin, 2002. - 528 b.
2. Abdyqadyrova T.R., Abdymominov E. B. Alash jane ulttyk adebiet (XX gasyr basyndaгы kazak adebieti). – Taraz, 2015. - 309 B.
3. Toraigyrov S. Olender men audarmalar. Eki tomdyk shygarmalar jynytygy. - Almaty: Gylym, 1993, T. 1– - 285 B.
4. Kopeev M.J. Tandamaly: Eki tomdyk. - Almaty: Gylym, 1998. T. 1– - 246 B.
5. Jeti gasyr jyrlaidy: eki tomdyk. - Almaty: Jazyshy, 2008. - T. 2 – - 528 B.
6. Ergobek S.S. Dasturli kazak jazba adebieti (XIX-XX gg.). - Turkistan: Turan, 2012. - 220 b.
7. Bazarbaev M. Zaman tudirgan adebiet. Almaty: Jibek Joly, 2005. – 365 B.
8. Kazak poeziyasindagy dastur ulasuy. Almaty: Gylym, 1991. – 210 B.
9. Aituly N. Ruhymyn padishasy. - Almaty: Jazushy, 2005. - 147 b.
10. Turjan O. Mahambet olenderinin poetikasy. - Almaty: Akikat, 2003. - № 9. - 134 b.
11. Abdikakimov T. Irauan: olender, balladalar, tolgay. - Almaty: Atamura, 2010. – 230 b.

12. Tebegenov T., Asylbekuly S. *Jumeken Najimedenov poeziasynyn korkemdik sıpaty.* - *Almaty: Kazupi habarshysy. Abai, Filologia Seriasy, №4(74), 2020. – 483 B.*
13. Shapaı T. *Shyn jurek, bir jurek.* - *Almaty: Jazushy, 1999. - 280 B.*
14. Iskak D. *Syn oneri: adeby synnin teoriasy.* - *Almaty: Kazakparat, 2001. - 304 b.*
15. Erjanova S. B. *Tauelsizdik kezenindegi kazak poeziasynyn korkemdik tutastygi maseleleri // Filol. gylım. gylımy doktory darejesin aluga daiy dalgan. disertasiya. Almaty, 2009. - 286 b.*

**АУДАРМАТАНУ
ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ
TRANSLATION**

МРНТИ 17.82.10

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7804.16>

**Mehmet G.*,¹ *Alpysbayeva A.E.*²

¹*Haci Bayram Veli University,
Turkey, Ankara*

²*Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan*

¹*Associate Professor, g.mehmet@gmail.com.*

²*Doctoral student, aygul.alpysbaeva.91@mail.ru*

**TRANSLATION OF PROPER NAMES FROM KAZAKH INTO ENGLISH
(IN THE CASE OF TURKISTAN BY M. JUMABAYEV):
LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECTS**

Abstract

The article is the first to consider the translation of proper names used in M. Zhumabaev's poem *Turkestan* from Kazakh into English from the point of view of the principles of foreignization and domestication. This famous work of the poet, which describes the whole essence of the Turkic peoples, is saturated with historical and culturally distinct anthroponyms and toponyms. The analytical part examines the question of how this information was reflected in the target language, how much the caloric was adopted or preserved. In general, the translation of proper names from Kazakh into English is one of the branches of domestic translation studies that needs scientific substantiation and research development.

Keywords: culture, history, culture-specific items, artistic translation, foreignization and domestication.

**Мехмет Г.*,¹ *Алпысбаева А.Е.*²

¹*Хаси Байрамвели университеті,
Түркия, Анкара*

²*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан*

¹*доцент, g.mehmet@gmail.com.*

²*докторант, aygul.alpysbaeva.91@mail.ru*

**ЖАЛҚЫ ЕСІМДЕРДІҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕН АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕ АУДАРЫЛУЫ
(М.ЖҰМАБАЕВТЫҢ ТҮРКІСТАН ӨЛЕҢІ БОЙЫНША):
ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ МӘДЕНИ АСПЕКТІЛЕР**

Аңдатпа

Мақалада алғаш рет М. Жұмабаевтың Түркістан өлеңіндегі жалқы есімдердің ағылшын тіліне аударылу ерекшеліктері доместикация және форенизация тұрғысынан қарастырылады. Бүгіндей бір түркі әлемінің болмысын сипаттайтын өлең жолдары тарихи, мәдени шартталған антропонимдер мен топонимдерге тұнып тұр. Осы ақпарат аудармада қалай көрініс тапты, қаншалықты бейімделді немесе ұлттық калорит сақталып қалды деген сұрақтарға жауап беріледі. Жалпы, жалқы есімдердің қазақ тілінен ағылшын тіліне

аударылуы әлі де толығымен ғылыми негізделмеген, зерттеуді талап ететін отандық аударматану салаларының бірі.

Түйін сөздер: мәдениет, тарих, мәдени шартталған атаулар, көркем аударма, форенизация және доместикация.

**Мехмет Г.,¹Алтысбаева А.Е.²*

*¹Университет Хаси Байрамвели,
Турция, Анкара*

*²Казахский национальный университет им. Аль-Фараби,
Алматы, Казахстан*

¹доцент, g.mehmet@gmail.com.

²докторант, aygul.alpysbaeva.91@mail.ru

ПЕРЕВОД ИМЕН СБОБСТВЕННЫХ С КАЗАХСКОГО НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК (ПО СТИХОТВОРЕНИЮ ТУРКЕСТАН М. ЖУМАБАЕВА): ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье впервые рассматривается перевод имен собственных использованных в стихотворении Туркестан М. Жумабаева с казахского на английский язык с точки зрения принципов форенизации и доместикации. Данное знаменитое произведение поэта которое описывает всю сущность тюркских народов насыщена историческими и культурно обособленными антропонимами и топонимами. В аналитической части исследуется вопрос как данная информация была отражена на языке перевода, насколько была адоптирована или же сохранен калорит. В целом, перевод имен собственных с казахского на английский язык является одним из отраслей отечественного переводоведения которая нуждается в научном обосновании и развитии исследования.

Ключевые слова: культура, история, культурно обособенные названия, художественный перевод, форенизация және доместикация.

Introduction. The first category of culture-specific items (hence CSIs) proposed by Aixela is called proper names. According to Howard, “proper names refer to specific person, place, or thing, and are usually capitalized” (Howard 2009: 1). In other words proper names are words and phrases referring to some unique object or entity and has its’ first letter capitalised. According to Espindola anthroponyms include people’s names and nicknames as well encompassing names that refer to regional background, e.g., Benny, Perriera, Rocket (Espindola 2006: 49-50). Whereas, Davies is particularly interested in literary translation and tries to draw the line between meaningful proper names that bear culture specific connotations and those that are common in several cultures and do not bear any figurative meaning (Davies 2003: 71). The scholar states that some proper names “seem to be intercultural, in the sense that they are commonplace in several cultures, while others may be described as acultural in that they are not identifiable as belonging to any particular language or culture” (Davies 2003: 71). Some proper names can not be ascribed as CSIs of only one culture, because several cultures use them or because some of them have become very well known and cannot be identified as belonging to one culture. In this article, the proper names will be categorised following Howard’s categorisation. Howard introduces eight categories of proper names: (1) part of a person's name; (2) given or pet names of animals; (3) geographical and celestial names; (4) monuments, buildings, meeting; (5) historical events, documents, laws, and periods; (6) groups and languages; (7) religions, deities, scriptures; (8) awards, vehicles, vehicle models, brand names (Howard 2009: 1).

It was decided to consider translation of names of people due to a small amount of practice and research in general on translation (especially poetic translation) from Kazakh into English or vice versa.

Methods. Translation is an expression of the meaning of a word in a given language, a source language, by means of another language, a target language. To what extent is this process

applicable to place names? One of the differences between a proper name, such as a toponym, and a name in general, or in other words, is that if the latter can be found together with their meanings in an ordinary dictionary, or lexicon (here we are talking about lexical translation), the first, that is, the geographic name, can usually only be found in a dictionary of place names, or gazetir. Translation can be used as a method of transferring names only if the original toponym fully or partially has semantic or lexical meaning; in other words, only if it can be found in a regular dictionary

Research result. First, it is worth to note that most of the proper names used by the poet are historical and well-known for the people of ST, Turkic peoples and some of them for the whole world. As it was mentioned above, this poem is very valuable due to real history in it and chronological order. Poet started the poem from the deep related roots of the whole Turkic people and ends with formation of Kazakh khanate. Moreover they relate to different cultures and have different origins as well. Detailed consideration is in the following table:

Table 1. Translation of proper names

“Turkistan” source text (ST henceforth)	“Turkistan” translation by T. Kocaoglu	Davies’s strategy	Venuti’s principles
Names related to Arabian culture			
1. 1. Топанда Нұқ кемесі тоқтар қалай? (Jumabayev 1995: 17)	How could Noah’s ark have found land in the flood? (Kocaoglu 2018: 37)	Globalisation	Domestication
Names related to Persian culture culture			
2. 2. Ертеде ¹ Кей-Қысырау ⁶⁴ мен ² Зұлқарнайын. (Jumabayev 1995: 18)	In the past, both ¹ Keykhusrav ⁶⁴ and ² Alexander. (Kocaoglu 2018: 37)	¹ Addition outside the text ² Globalisation	¹ Foreignization ² Domestication
3. 3. Сол қаннан – Ибн Сина Әбуғали. (Jumabayev 1995: 18)	From that blood Avicenna Abu Ali was born. (Kocaoglu 2018: 39)	Globalisation	Domestication
4. 4. Ертеде ертегі хан Афрасияб (Jumabayev 1995: 17)	Afrasyap was the legendary khan [or ruler] (Kocaoglu 2018: 37)	Localisation	Domestication
Names related to Turkic culture			
5. 5...Фараби тоғыз ішекті домбырасын... (Jumabayev 1995: 19)	When Farabi played his nine-string dombira ⁷⁵ ... (Kocaoglu 2018: 39)	Localisation	Domestication
6. 6. От шашып жер жүзіне Ақсақ Темір... (Jumabayev 1995: 18)	The Tamerlane dispersed fire on the earth... (Kocaoglu 2018: 39)	Globalisation	Domestication
7. 7. Білгіш аз жеткен жүйрік Ұлықбекке. (Jumabayev 18)	Ulugh Bek, who was intimate with the sky. 39	Localisation	Domestication

8. 8. Тұранның билері бар Тарағайдай... (Jumabayev 1995: 18)	Turan has chieftains such as Taraghay... (Kocaoglu 2018: 39)	Localisation	Domestication
Names related to Mongolian culture			
9. 9. Тұмайды адамзатта Шыңғыстай ер... (Jumabayev 1995: 18)	In mankind, no hero like Genghis Khan be born...(Kocaoglu 2018: 39)	Globalisation	Domestication
10. 10. Шыңғыстан Шағатай, Үкітай, Жошы, Төле... (Jumabayev 1995: 18)	From Genghis, Chagatay, Oktay, Chochi, and Toli... (Kocaoglu 2018: 39)	Globalisation	Domestication
11. 11. Жолбарыс Сұпатай мен көкжал Жебе. (Jumabayev 1995: 18)	Were the tiger Supitay and the blue-maned Jebe. (Kocaoglu 2018: 39)	Localisation	Domestication
Names related to Kazakh culture			
12. 12. Қазақтың қасқа жолды Қасым ханы... (Jumabayev 1995: 19)	The evenhanded Qasim Khan of the Kazaks... (Kocaoglu 2018: 41)	Localisation	Domestication
13. 13. Әділ хан аз болады Назар дайын, Алашқа Есім ханның жолы дайын. (Jumabayev 1995: 19)	There can be only a few fair khan like Nazar , The codes of Esim Khan are suitable to Alash ⁹⁷ ... Kocaoglu 2018: 41)	Localisation	Domestication
14. 14. Тәукедей данышпан хан құрған екен... (Jumabayev 1995: 19)	The wise ruler Tevke gathered... Kocaoglu 2018: 41)	Localisation	Domestication
15. 15. Алаштың арыстаны – Абылай ері... (Jumabayev 1995: 19)	Hero Ablay , at last found peace. Kocaoglu 2018: 41)	Localisation	Domestication
16. 16. Кешегі ердің ері көкжал Кене ¹²⁰ (Jumabayev 1995: 19)	The hero of heroes, Blue-maned Kene ¹²⁰ Kocaoglu 2018: 41)	Addition outside the text	Foreignization

Discussion. The table shows that concerning well-known proper names related to other cultures translator employed the procedure of **globalisation** using already established form of translation (*Noah, Alexander (the Great), Avicenna Abu Ali, Farabi, Genghis Khan and his sons Chagatay, Oktay, Chochi, and Toli, Tamerlane*). While transferring names of people who refer to Kazakh culture and Kazakh khanate translator mostly used procedure **of localization** trying to adapt phonological peculiarities. Though it is difficult to confirm about absolute adaptation of form concerning translation proper names from Kazakh into English or vice versa. There are some reasons for that: first, these languages belong to different language families and generally have no affinity; secondly, they use different alphabets (latin and cyrillic relatively); thirdly, in the Kazakh language there are specific letters, and their derivatives sounds that have no correspondence and are difficult to pronounce at all by foreigners. Nevertheless, one can suppose the relative localization.

Addition outside the text was used twice to clarify the identity of people who they were (“⁶⁴Keykhusrav was the Sasanid Persian King”; “Kene: the famous Kazak ruler Kene Sary” (Kocaoglu, 2018, p. 41). An only case of localization needs some clarification. Name of Kazakh famous khan ‘*Тәуке*’ instead of prevented, already established translation in Kazakhstan like

‘*Tauke*’ (History of Kazakhstan n.d.) was transferred as ‘*Tevke*’. It seems that translator tried to adapt spelling pronunciation to English language. According to Davies adaptation to the phonological, spelling and grammar rules of the TL and replacement of the original name by a more typical of the TL are considered instances of localisation as well (Davies 2003: 84).

To conclude, it turns out that domestication has been chosen in cases of proper names well-known to the whole world history and relate to other cultures. Most probably the reason for this is the fact that these people names have their already established translations in the other languages. Foreignisation prevailed in translation of proper names particularly related to Kazakh culture in order to create “foreign” settings.

Translation of geographical names

Another category of the proper names that has been introduced by Howard is geographical and celestial names (Howard 2009). There are no celestial names in this poem, but 17 geographic (place) names and one CSI concerning geographical environment. Just like in the translation of the names of people, they are difficult and sometimes impossible to rename, omit or replace. The names of places can also be cultural-bearing, play a significant role in the context, bear the character of implicit information, and it is important for the reader to know this meaning in order to understand the author’s whole idea. Especially in poetry, when every word is used for a reason. Or the author of the original can use geographical names with historical significance, which are currently renamed. All these named cases are in this poem of the poet. And the following table will help us understand how the translator coped with this task:

Table 2. Translation of geographical place names:

No.	“Turkistan” ST	“Turkistan” translation by T. Kocaoglu	Cultures the place names related to	Davies’s strategy	Venuti’s principles
1	Түркістан...	Turkistan...	Turkic	Localisation	Domestication
2	Тұран...	Turan..	Turkic	Localisation	Domestication
3	Хантәңірі...	Han Tengri peak ⁴² ...	Turkic	Addition outside the text	Foreignization
4	Қазықұрт...	Kazi Kurt...	Turkic	Localisation	Domestication
5	Күлтөбе...	Kol Tobe ¹⁰⁸ ...	Turkic	Addition outside the text	Foreignization
6	Теңіз...	-	Turkic	Omission	Domestication
7	Жейхун, Сейхун...	Jayhun and Seyhun...	Arabian	Localisation	Domestication
8	Оқыс, Яқсарт...	Oxus and Yaksart...	Latin	Globalisation	Domestication
9	Тарбағатай...	The Tarbagatay	Mongolian	Localisation	Domestication
10	Тянь-Шань...	Tiyan-shan...	Chinese	Localisation	Domestication
11	Памир...	Pamir...	Chinese	Globalisation	Domestication
12	Алай...	Alay...	Turkic	Localisation	Domestication
13	Ыстықкөл...	Lake Issik...	Kyrgyz	Globalisation	Domestication
14	Арал...	Aral...	Kazakh	Localisation	Domestication
15	Балқаш...	Balkash ⁵³ ...	Kazakh	Addition outside the text	Foreignization
CSI related to geographical environment					
16	...дария...	...darya (river)...	Kazakh	Addition inside the text	Foreignization

All toponyms used by the poet (except for Balkash, Tarbagatay, Aral and Teniz, the names of which are associated with their geographic characteristics: “Tarbagatay - a toponym derived from the Mongolian word ‘tarvagatay’ – ‘a place where there are tarbagans’; from the Kazakh ‘Balkash’, it is translated as “bumps in the swamp”; the ‘Aral’ from Kazakh is translated as an island; and Teniz from Turkish ‘deniz’ which means ‘sea’) have deep etymological roots that go far into history and are associated with the cultural and mythological worldview of the people. The author does not just list geographical objects, but recreates a whole geographical map of Turkestan area in a poem. Culture bearing toponyms in the aggregate create the national originality of this poem.

The name of the poem and the name of the main city described by the poet is Turkistan. The author chooses this city for good reason. This is a historical city that is 1500 years old. According to historical data, the name "Turkistan" means "people and the habitat of the Turks." Known to historians as Iasi and Shavgar, this city was the capital of the Kazakh Khanate, ceremonies of their accession to the throne were held here. One branch of the Great Silk Road passed through this city. It was here that the ambassadors of foreign states were sent. One of the most notable monuments of Turkestan is dedicated to Ahmed Yassawi. This is an entire architectural complex of palaces and temples, which annually attracts crowds of tourists. The Muslim community of Kazakhstan and other Central Asian countries revered this place as a shrine. Three times visit to it in antiquity was equated with a pilgrimage to Mecca.

Also in the Middle Ages, Turkistan was a major center of knowledge. The authors of the work written in this city are all known. Starting from Akhmet Yassavi to his followers as Suleimen Bakyrani, Akhmet Iugneki, Jusip Balasaguni.

The entire city center is an ensemble of historical buildings, including the grave of the granddaughter of Tamerlane, Robia Sultan Begim, the tombs of Kazakh khans and representatives of noble layers of the population. By the number of graves of noble people, this is the largest city in Turkestan. UNESCO listed Turkestan (or rather the mausoleum of Khoja Ahmed Yassawi) on the World Heritage List.

In addition, it should be noted that Turkistan is a city that has survived among medieval cities such as Syganak, Sunak, Sauran, located along the Syrdaria River. This city saw the Mongol-Tatar and Dzungarian invasion, the raid of states and khanates that at that time lived in the present territory of Central Asia and Kazakhstan. Despite this, the walls of the city remained intact and today are the center of the Turkestan region. Therefore, Turkistan is called “a brave city,” as the poet Magzhan described it. But when the poet was born, the territory of Turkistan was completely under the yoke of tsarist Russia. It conducted all kinds of policies to occupy this territory. Magzhan witnessed an uprising of the people in 1916 against the mass settlement of nomadic Slavic families of Tsarist Russia in the territory of Turkistan in order to strengthen colonial policy. Turkistan used to be called Turan. This is mentioned by the poet in this poem, and scholars of the modern sovereign state today raise questions about the return of the historical name (Orazova 2018).

Table 3

“Turkistan” ST	Translation by T. Kocaoğlu
Ертеде Түркістанды Тұран дескен, Тұранда ер түрігім туып-өскен. (Jumabayev 1995: 19)	In the past they called Turkistan “Turan”, My brave Turk was born and raised in Turan. (Kocaoglu 2018: 35)

Further, the poet twice mentions the sacred rivers "Zhaykhun, Seykhun", in the present Syrdariya and Amudariya. The mention of the author and the ancient Greek name of these two rivers “Okys, Yaksart” testify to the rich knowledge of the poet of history:

Table 4

“Turkistan” ST	Translation by T. Kocaoğlu
Ертеде Оқыс, Яқсарт - Жейхун, Сейхун, Түріктер бұл екеуін дария дейтін. (Jumabayev 1995: 20)	In the past Jayhun and Seyhun were Oxus and Yaksart The Turks used to call them “darya” (river). (Kocaoglu 2018: 37)

In medieval Muslim writings it is said that the rivers are called "Seykhun", "Jaykhun" by the two names of the four rivers of paradise. Locals call them "dariya", which generally means "a big river" in the Kazakh language.

Here, the translator decides to remain the name of the river "dariya" inherent in this people, explaining in brackets that this is a "river" (See Table 4). According to Davies, this is addition inside the text. This method of transmitting CSIs is also described in the work of Vlachov and Florin, “Untranslatable in Translation” (1980): “..... the translator gives an explanation or interpretation elements in the text itself, highlighting them or the reality itself with brackets, commas or dashes, or resorts to footnotes. The footnote usually contains, as a rule, realities that require a more extensive explanation.” (92 p) This method is very convenient when translating poetry, since every extra word affects the form and rhyme.

Then follows the author’s story that there are no mountains equal to the Tien Shan and do not freely think about the masculinity of the Turks looking at the highest peak of Khan Tengri. The name of the peak comes from a combination of two words: “Khan” and “Tengri,” which is translated from Turkic as “Lord of the sky.” It is located on the border of Kazakhstan and Kyrgyzstan and reaches a height of 7 thousand meters. This peak has been sacred for the ancient Turks for a millennium and even today many legends and beliefs are associated with it. Another name for the peak is Kantau ("Bloody Mountain"). The mountain got its name because of the pink granite that covers the top. During sunset, it takes on a red tint.

Before the adoption of Islam, the Turkic-Mongolian tribes for a long time professed their pagan religion - Tengrinism. Tengri was the supreme deity of this religion, the god who shared the destinies of people and the duration of their lives. The ancient Turks believed that their supreme deity can live only on top of the world. For them, this peak was Khan Tengri peak.

According to many modern climbers, Khan Tengri is the most beautiful peak in the world due to its almost perfectly regular geometric shape. Khan-Tengri peak is considered one of the most inaccessible in the world. No wonder the ancient Türks called him "master of the sky." With its formidable grandeur and inaccessibility, it can only be compared with the famous Himalayan eight-thousanders, so for climbers all over the world Khan Tengri is a test of courage and dexterity.

Also, forming the national identity of the Kazakh people, there is a cult of the universal cosmic deity - tengri. “Tengri is like a god,” wrote Ch. Valikhanov, but the Tengri is not so much as the transnational deity of the Kazakhs and their Eurasian ancestors of pre-Islamic time, but as a consolation to nature. There is more satisfaction with reality than religious worship. Therefore, of all the ancient beliefs and views, the greatest trace in the representations of the people was left precisely by this cult as the doctrine of the God-cosmos, the divine creation, and Tengrism. The concept lends itself to translation and has several meanings: - sky, the visible part of the universe; - god, deity; - divine; master, lord. In colloquial terms, Tengri is also used by the Kazakhs as a synonym for Muslim “Allah” (The concept and meaning of “Tengri” 2015).

The concept of “tengri” is widespread in all areas of nomadic peoples, which gave rise to the French researcher Jean-Paul Roux believing complexes of the peoples of Central Asia by the generalizing term “tengrism”. This term, adequately reflecting the phenomenon as a whole, was adopted by us. The Swiss N. Pallizen believes that the word “tengri” initially denoted the proper name of the heavenly god, then gradually turned into the common name of the god in general. The

opinion of N. Pallizen finds every possible approval of another researcher - V. Schmidt. The famous Kazakh poet and thinker O. Suleimenov under the term “Tengrianism” considers the totality of nomadic spirituality (The concept and meaning of “Tengri” 2015).

And the translator also translates them, in separate parts: Khan (Lord) + Tengri (Sky) and makes addition outside the text: “Khan Tengri is the highest peak of Tiyan-shan mountains” (Kocaoğlu, 2018, p. 37). Concerning the mountain itself there are already established translations as “Tian Shan” or “Tien Shan”, but translator transferred it as “Tiyan-shan”.

Next the poet tells us about sacred mountain "Kazykurt", with which to this day people associate various popular sacred myths, worship its beauty. This mountain is included in the book *National Sacred Objects of Kazakhstan* (2018). The well-known and widespread folk myth associated with this mountain and its very name, the poet uses in this poem:

Table 5

“Turkistan” ST	Translation by T. Kocaoğlu
Қазықұрт қасиетті тау болмаса, Топанда Нұх кемесі тоқтар қалай? (Jumabayev 1995: 20)	If no mountain like the esteemed Kazi Kurt had been How could Noah’s ark have found land in the flood? (Kocaoğlu 2018: 37)

Almost all the peoples of the earth have a legend about the global flood. The Kazakh legend says that the ark with 80 righteous people, headed by the prophet Noah, was scampering along the boundless waves. Seven months, seven days and seven hours after the flood began, the ark sailed to Mount Kazygurt (height 17668 meters, the area of modern Turkestan). During the voyage, the prophet Noah turned to the creator with prayers for the salvation of defenseless people and animals. The high mountains, towering above the stormy waves of the flood, arrogantly believed that the ark would stick to them, and only the modest Mount Kazygurt did not dare to dream about it, for it understood that it did not stand out from other mountains. The Creator, seeing the modesty of the mountain, did not allow the flood waters to hide the peak of Kazygurt, and the ark moored to it. The high and arrogant mountains decided to punish the mountain, but Kazygurt called for help the small mountains of Ordabasy, Kyzylsengir, Alimtau, Koylyk, Anki, Baganaly, Mansar and Kanyrak. Mighty opponents were afraid of this alliance and limited themselves to symbolic attacks on the ridge of Kazygurt. So the hollows and troughs formed on Mount Kazygurt, and it became like a two-humped camel.

Conclusion. At first, people released several birds from the ark, so that they would find out whether the waters of the global flood had left, whether it was possible to live on the renewed earth. Many birds flew away and did not return, and only the swallow flew back, carrying a green twig in its beak. Since then, the swallow is a bird especially revered by the Kazakhs. In Kazakh tales, the swallow does only good deeds. People landed on Mount Kazygurt and left to live on it. In the ancient “Book of my grandfather Korkut” it is said: “A ship remained at the top of Kazygurt because it is sacred mountain”. The mountain, which became the cradle of new life after the flood, bears the name of the Kazy Kurt (Turkic origin), which means Just Wolf. On the origin of its name there is the following ancient Kazakh toponymic legend. In the difficult, hungry time that came after the global flood, the she-wolf violated the ban on killing the living. The wolf punished her. He began to be called a fair (Kazy) wolf (hert) (Qazaqstan tarihy portal 2015).

Kazygurt, which is not distinguished by high peaks, may not be familiar and often used in world geography, but sacred among local people would require additional searches for the etymology of this name in order to choose the translation technique correctly, which was done by the translator and conveyed the toponym as “Kazi Kurt” in parts.

Except for Khan Tengri peak, addition outside the text was used also concerning toponyms Balkash and Koltobe for clarification of geographical places: “⁵³Balkash is a large lake in the

northeast of today's Kazakhstan (Kocaoğlu, 2018, p. 37); ¹⁰⁸Kol Tobe: the highest hill in central Kazakhstan (Kocaoğlu, 2018, p. 41)".

So according to Venuti's principles translation of names of people and geographical places get the following figures:

Table 6

Venuti's principles	Names of people	Geographical places
Domestication	15	12
Foreignization	2	4
TOTAL NUMBER OF EXAMPLES	17	16

Based on the foregoing, it can be concluded that the national originality of realia-toponyms can best be conveyed by transcription or transliteration, which, due to the complexity of Kazakh names, is used quite often. Contextual translation, in particular, additions, allows you to express not only color, but also to clarify a given geo object, specifying it as a river, city or mountain. To convey the national originality of geographical realities, endemics of flora and fauna, contextual translation (transformation of concretization) is possible, generic replacement if the concept used in the translation is not much different from the concept of the original and does not have specific semantic features. Also, the flavor of the original can be preserved with the help of a functional analogue, which generalizes with the original not only the basic meaning, but also additional semantic features.

Список использованной литературы:

1. Aixela, J.F. (1997). "Culture-Specific Items in Translation". In *Translation, Power, Subversion*. Ed. Roman Alvarez and M. Carmen-Africa Vidal. Clevedon: Multilingual Matters, - 52-78.
2. Davies, Eirlys E. (2003). "A Goblin or a Dirty Nose? The treatment of culture-specific references in translations of Harry Potter book". *The Translator*, 9 (1), 65-100. <https://doi.org/10.1080/13556509.2003.10799146>
3. De Pedro, R. (2000). *Cultural misrepresentation*. *Encyclopedia of Literary Translation into English*. Ed. O. Clasee. Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 321-322.
4. Espindola, E. (2006). *The use and abuse of subtitling as a practice of cultural representation: Cidade de Deus and Boyz 'N the Hood*. Santa Catarina: Universidade Federal de Santa Catarina.
5. Howard, B. (2009). *Capitalising proper nouns*. Retrieved from March 15, 2020, from <http://englishplus.com/grammar/00000045.htm>
6. Джумабаев М. (1995). *Стихи*. Алматы: Санат.
7. Коджаоглу, Т. (2018). *Поэт пламени, свободы и любви*. Астана: Наука.
8. Влахов С. Флорин С. (1980). *Непереводимое в перевод*. Москва: Межнациональное отношение.
9. Венути, Лоуренс. (2001). "Стратегии перевода". *Энциклопедия переводоведения Рутледжа*. Ред. Мона Бейкер и Кристен Мальмкьер. Лондон и Нью-Йорк: Рутледж, 283-288.
- 10.

References:

1. Aixela, J.F. (1997). "Culture-Specific Items in Translation". In *Translation, Power, Subversion*. Ed. Roman Alvarez and M. Carmen-Africa Vidal. Clevedon: Multilingual Matters, 52-78.
2. Davies, Eirlys E. (2003). "A Goblin or a Dirty Nose? The treatment of culture-specific references in translations of Harry Potter book". *The Translator*, 9 (1), 65-100. <https://doi.org/10.1080/13556509.2003.10799146>

3. De Pedro, R. (2000). *Cultural misrepresentation. Encyclopedia of Literary Translation into English*. Ed. O. Clasee. Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 321-322.

4. Espindola, E. (2006). *The use and abuse of subtitling as a practice of cultural representation: Cidade de Deus and Boyz 'N the Hood*. Santa Catarina: Universidade Federal de Santa Catarina.

5. Howard, B. (2009). *Capitalising proper nouns*. Retrieved from March 15, 2020, from <http://englishplus.com/grammar/00000045.htm>

6. Jumabayev M. (1995). *Poems*. Almaty: Sanat.

7. Kocaoglu, T. (2018). *Poet of flame, liberty and love*. Astana: Nauka.

8. Vlahov, S. Florin, S. (1980). *Neperevodimoje v perevode*. Moskva: Mezhdunarodnyje otnosenija.

9. Venuti, Lawrence. (2001). "Strategies of Translation". *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Ed. Mona Baker and Kristen Malmkjaer. London and New York: Routledge, 283-288.

МРПТИ 16.31.41

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7804.17>

*Shameyeva Sh.K.¹

¹Kazakh Ablai khan university of international relations and world languages,
Almaty, Kazakhstan
PhD student, shynar.mk@gmail.com

FEATURES OF ECONOMIC MEDIA DISCOURSE TRANSLATION

Abstract

This article examines different interpretations of the term discourse, gives a definition of economic discourse. The proposed work also examines the main features of the translation of economic media discourse that a specialist needs to know. The characteristics of stylistic, lexical, syntactic features of economic media discourse were given. The article examines the mistakes that a specialist can make, as well as the difficulties that arise in the translation process. These difficulties arise not only due to the lack of knowledge of the language, but also due to insufficient knowledge of the translator in the field of economics. The knowledge that a translator must have in order to translate accurately was examined. For an in-depth understanding, the work provided examples of translation of some terms and phrases from the English language, with examples of their use in certain situations.

Keywords: discourse; translation; economic media; economic discourse; terms; economic texts

*Шамеева Ш.К.¹

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Алматы, Қазақстан
PhD докторант, shynar.mk@gmail.com

ЭКОНОМИКАЛЫҚ МЕДИАДИСКУРС АУДАРМАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада дискурс терминіне әр түрлі ғалымдардың берген түсіндірмелері мен анықтамалары қарастырылып, экономикалық дискурсқа анықтама беріледі. Ұсынылып

отырған жұмыста аудармашы маман білуі қажет экономикалық медиа дискурсты аударудың негізгі ерекшеліктері де қарастырылған. Экономикалық медиа дискурстың стилистикалық, лексикалық, синтаксистік ерекшеліктерінің сипаттамалары келтіріледі. Мақалада аудармашы жіберуі мүмкін қателіктер, сондай-ақ аударма процесінде туындайтын қиындықтар қарастырылған. Бұл қиындықтар тек тілді білмегендіктен ғана емес, сонымен қатар аудармашының экономика саласындағы білімінің жеткіліксіздігінен туындайды туралы айтылған. Аудармашының дәлме дәл аударма жасауы үшін білуі керек біліктіліктер жайлы анық жазылады. Тақырыпты тереңірек меңгеру үшін мақалада кейбір экономикалық терминдер мен сөз тіркестерін ағылшын тілінен аударудың мысалдары келтіріліп, оларды түрлі жағдайларда қолдану жағдайлары көрсетілген.

Түйін сөздер: дискурс; аударма; экономикалық медиа дискурс; терминдер; экономикалық мәтіндер

* Шамеева Ш.К.¹

*Казахский Университет Международных отношений и мировых языков имени Аблай хана,
Алматы, Казахстан
PhD докторант, shynar.mk@gmail.com*

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕДИАДИСКУРСА

Аннотация

В данной статье рассматриваются разные трактовки термина дискурс, дается определение экономическому дискурсу. Также в предложенной работе исследуются основные особенности перевода экономического медиа дискурса, которые необходимо знать специалисту. Были даны характеристики стилистических, лексических, синтаксических особенностей экономического медиа дискурса. В статье исследованы ошибки, которые может допустить специалист, а также трудности, возникающие в процессе перевода. Данные трудности возникают не только в следствии незнания языка, но и по причине недостаточных знаний у переводчика в области экономики. Были исследованы знания, которыми должен обладать переводчик для точного перевода. Для углубленного понимания в работе были приведены примеры перевода некоторых терминов и словосочетаний с английского языка, с примерами использования их в определенных ситуациях.

Ключевые слова: дискурс; перевод; экономический медиа дискурс; термины; экономические тексты

Introduction. In modern linguistics, discourse is interpreted as a speech interaction, in the process of which social-role, sociocultural, psychological, cognitive and communicative moments merge. В.А. Akhatova gives the following definition of discourse: "Discourse is a look" beyond the text "when many parameters are taken into account: social context, symbolic series, i.e. both verbal and non-verbal components" [1]. According to G.G. Burkitbaeva accepts the following definition of "discourse": "Discourse is the verbal interaction of two or more communicants in oral or written form, taking place in a specific communicative situation, the result of which is a text or thematically combined texts" [2].

The concept of "discourse", as it is understood in the world of modern linguistics, is similar in meaning to the term "text", but emphasizes the dynamic, unfolding in time nature of language communication; whereas the text is characterized as a static object, the result of linguistic activity. Sometimes the concept of "discourse" includes two components: the dynamic process of linguistic activity, inscribed in its social context, and its result (ie, text); it is this understanding that is preferred.

The study and analysis of various types of discourse is presented in the works of Kazakh linguists. E. D. Suleimenova explores the discourse in the discourse of Kazakh linguistics. She writes: “The study of the language in its dynamic interaction with the real changing world and the worlds of new technologies has expanded, expanding the possibilities of receiving, storing and transmitting information by an individual and society as a whole, the emergence of new types of texts and updating of previous genres and styles” [3].

Methods. Economic discourse is one of the types of discourse based on certain economic ideas (eg bankruptcy, fraud, tax) [4]. Economic discourse is a special type of discourse that conveys knowledge about economic phenomena, properties and characteristics of economic phenomena. Economic media discourse is represented in linguistics by studies developed by such authors as S.V. Gubik, E.G. Petrushevskaya [5], A. Polonsky [6]. It includes a large number of different sectors of the economy (entrepreneurship, marketing, trade relations, management, etc.). The substantive aspects of economic discourse are updated by such basic concepts as “goods”, “money”, “profit”, “market”, “investment”, “economy”, “economic activity” [7].

The current understanding of economic discourse makes it possible to distinguish the following features:

- complexity and heterogeneity of the structure (the main communicative-speech areas are represented by professional economic activities, non-professional economic activities are located on the periphery),
- a diverse composition of communication participants (scientists, specialists, non-specialists),
- a variety of situations communication.

Documents of economic discourse are characterized by a complete set of stylistic, lexical, syntactic features. For economic documents, the use of special vocabulary, special speech formulas and patterns is characteristic. The lexical composition of documents of economic discourse is characterized by an extensive set of financial, economic, banking, socio-political and other definitions. Through mastering the genre features of economic discourse, the knowledge, skills and abilities necessary for a detailed understanding, assimilation and translation of texts on economic subjects are formed.

Economic translation is the translation of any texts that are related to the financial activities of enterprises. A characteristic feature of economic translation is the abundance of definitions, abbreviations, professional expressions. A specialist performing such a translation must not only be fluent in the language, but also know the fundamentals of the economy.

When translating economic texts, difficulties may arise such as:

- Availability of definitions for which there is no specific definition.
- The presence of financial transactions, phenomena, services and services that are not in our country.
- Different interpretation of terms.

The translation of economic documents is considered to be one of the most difficult by the fact that the economy is constantly developing, new processes and terms are being formed. When translating such documents and texts, even an elementary error can lead to serious consequences. The translator should be aware of financial events taking place in the world. That is why the most highly qualified specialists of the country are engaged in it.

“Economic translation is today one of the most popular types of translation services. This type of translation has a number of features. Translation of economic texts requires not only knowledge of special terms used in economics and business. In addition to this, the translator should be guided in the modern economy in general and have a clear idea of both the general trends of its development and the segment of the economy with which the texts to be translated are associated. Otherwise, mutual understanding, so important for today's economy, may be broken” [8].

The main task of the translation of economic texts and documents is to convey the most accurate and correct translation, taking into account the features available in the economic dictionary of different countries of the world.

A high-quality translation requires a number of conditions: excellent knowledge of the necessary foreign language, an extensive and rich vocabulary, skills in using bilingual dictionaries, and knowledge of a certain amount of foreign economic vocabulary (terminology). It is extremely important to be able to select the appropriate terms in the economic vocabulary: the relevant terms may be absent or formed in accordance with the economic realities of the language, the translation of which must be carried out.

In some cases, for the success of interlanguage communication, achieving maximum equivalence in translation is optional, and sometimes even undesirable. This necessitated the introduction of the appraisal term “adequacy of translation”, which means that the translation complies with the requirements and conditions of a particular act of interlanguage communication [4].

Vinogradov sees the purpose of the translation not “in fitting the text to someone’s perception, but in preserving the content, functions, stylistic, stylistic, communicative and artistic values of the original”. And if this goal is achieved, then the perception of translation in the language environment of the translation will be relatively equal to the perception of the original in its language environment. Exaggeration of the role of the communicative-functional factor in translation leads to erosion of the internal content, the informative essence of the text itself, the original and translation, to the replacement of the essence of the object by the reaction to it from the side of the perceiving subject. It is not the text itself that becomes decisive, but its communicative function and implementation conditions [9].

When translating the terms of economic texts into different languages, the following problems may arise:

1. The discrepancy of the grammatical forms of one of the components of the comparable terms SL (source language) and TL (language of translation).
2. Divergences in the lexical composition of terms.
3. Divergences in the lexical and grammatical structure of the terms SL and TL.
4. The ambiguity and variability of correspondences in translation.
5. Equivalent terms.

The Kazakh scientist M. Malbakov gives the following definition of the term: “A term is a lexical unit with a definition of a place designated in the conceptual thesis of a certain field of knowledge and the nature of the place of this thesaurus” [10].

For example, consider the term “hedge”. This is a tracing word from the English language, since there is no equivalent to this concept in Russian. In English, the term refers to the concept: barrier, hedge. But in Russian, this term in the field of economics is used to denote such a thing as: protection against inflation [7].

Research results. When translating financial and economic documents, a specialist may encounter such “false friends of the translator”, such as: “interest - проценты”, not “интерес”, “data” - данные, not “дата”, “object – цель, предмет”, not “объект”, “receipt – квитанция, чек”, not “рецепт”.

More complicated cases are those English “false friends of the translator”, which only in one or two meanings coincide with the Russian words, but diverge in the rest, for example: “person – legal entity”, and not just “person”; “figure - number”, not just a “figure”, “contract is an agreement”, not just a “contract”.

It is unfair to think that “false translator friends” can only mislead beginner translators. Even an experienced translator can make a mistake when translating such words. Inadequate translation of these words can lead to a loss of meaning contained in the document and lead to large losses for the company.

Discussion. Words used in meanings that differ from everyday life represent a separate group of words difficult to translate. For example, the adjective “to be red” in the phrase “to be in the red” has different meanings at the stylistic level and translates as “go bankrupt or have debt”. For example: “The economic crisis shows no sign of improving and we are deep in the red at the bank”

[11] - “ Экономический кризис не показывает никаких признаков улучшения, и мы имеем задолженности банку”.

Economic terms that consist of two or more words are also difficult to translate. The words of these concepts separately can mean completely simple concepts that are often used in everyday conversation and do not create difficulties during translation. The data concepts that are collected in the phraseological turn present difficulties for the translator if he does not have knowledge in economics. We give an example from the English-Russian explanatory dictionary of monetary terms, which contains a large number of phrases with interpretation and translation. The concept of acceptance credit means acceptance credit: it is a payment method in international trade; here, the exporter writes bills to the bank, which accepts them and often takes them into account in the money market, so the exporter is able to quickly receive payment [12].

The next concept - acceptance cross-facility - is an acceptance cross-lending program. This concept denotes an agreement between two banks that have the same major client, accept half of the bills of the latter and take into account bills accepted by another bank [12].

Conclusion. Thus, difficulties in the translation of economic terms, texts and documents arise for the translator due to insufficient knowledge in the field of economics, and not as a result of lack of knowledge of the language. The peculiarity of the translation of economic texts is the knowledge of not only a foreign language, but also a specialist must have knowledge in the field of economics.

Список использованной литературы

1. Ахатова Б. А. *Политический дискурс: формы выражения языкового сознания* Расширенная автореферат кандидатской диссертации. Алматы 2008.– с. 84.
2. Буркитбаева Г. Г. *Деловой дискурс. Онтология и жанры* – Алматы, 2005 – с. 96.
3. Сулейменова Е. Д. *Дискурс в дискурсе казахстанской лингвистики //Современные проблемы дискурса: теория и практика. Сб. науч.тр. трудов Межд. научно-практическая. конф.Центр-АзиатскойАссок. по Деловому общению и казумому им. Абылай хана, Алматы, 2006.– с. 64.*
4. Диниско Н. С. *Особенности перевода специальных текстов Серии «Гуманитарные и социально-экономические науки». Выпуск 5. – Алматы, 2008– с. 100.*
5. Петрушевская Е. Г. *Язык популярного экономического дискурса – Расширенная автореферат кандидатской диссертации. Коломна 2015 – с. 111.*
6. Полонский А. *Медиа – дискурс – концепция: опыт проблемного осмысления // Современный дискурс – анализ. – Алматы, 2012. – Вып. 6*
7. Ильяхин В. М. *Стратегия в синхронном переходе* – М.: МГЛУ. 2015.
8. Эрогова А. М., *Теория и практика перевода экономических текстов английского языка на русский / А. М. Эрогова. – М.:2016 Просвещение.*
9. Виноградов В. С., . *Перевод: Обице и лексические вопросы* В. В. Виноградов.- М.2018: Высшая школа.
10. Мальбаков М. *Бир тильде создиктин курылымдык негиздери* – Алматы, 2018
11. Алматы каласынын акимдигинин *До конца-адистемелик куралы* Алматы, 2014
12. Федоров Б. Г. *Англо-русский словарь валютно-кредитных терминов* – М.: Финансы и статистика, 1992. С. 100.

References

1. Ahatova B. A. *Politicheskii diskurs: formy vyrajenia yazykovogo soznania* Rassirennaya avtoreferat kandidatskoi dissertasii. Almaty 2008.– s. 84.
2. Burkitbaeva G. G. *Delovoi diskurs. Ontologiya i janry* – Almaty, 2005 – s. 96.
3. Suleimenova E. D. *Diskurs v diskurse kazahstanskoi lingvistiki //Sovremennye problemy diskursa: teoriya i praktika. Sb. nauch.tr. trudov Mejd. nauchno-prakticheskaya. konf.Sentr-Aziatskoi Assok. po Delovomu obenii i kazumomu im. Abylai hana, Almaty, 2006.– s. 64.*

4. Dinisko N. S. *Osobennosti perevoda spetsialnyh tekstov Serii «Gumanitarnye i sotsialno-ekonomicheskie nauki»*. Vypusk 5. – Almaty, 2008– s. 100.
5. Petruşevskaya E. G. *Yazyk populyarnogo ekonomicheskogo diskursa – Rasşirennaya avtoreferat kandidatskoi dissertasii. Kolonna 2015 – s. 111.*
6. Polonskii A. *Media – diskurs – konsepsia: opyt problemnogo osmysleniia // Sovremennyi diskurs – analiz. – Almaty, 2012. – Vyp. 6*
7. Ilhin V. M. *Strategiia v sinhronnom perehode – M.: MGLU. 2015.*
8. Erogoва A. M., *Teoriia i praktika perevoda ekonomicheskikh tekstov angliiskogo yazyka na russkii / A. M. Erogoва. – M.:2016 Prosveenie.*
9. Vinogradov V. S., . *Perevod: Obie i leksicheskie voprosy V. V. Vinogradov.- M.2018: Vysshaya şkola.*
10. Malbakov M. *Bir tilde sozdiktin kurylymдыk negizderi – Almaty, 2018*
11. *Almaty kalasynyn akimdiginin Do konsa-adistemelik kuraly Almaty, 2014*
12. Fedorov B. G. *Anglo-russkii slovar valtno-kreditnyh terminov – M.: Finansy i statistika, 1992. S. 100.*